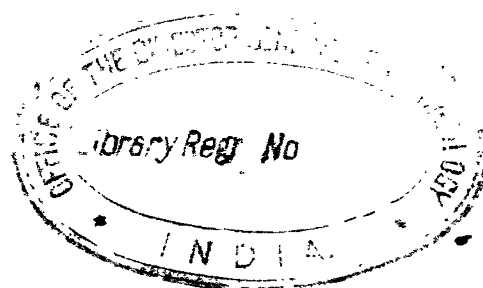
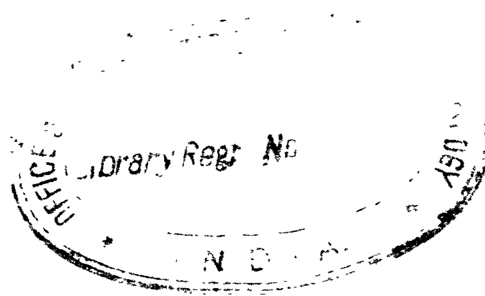

Library Regr No
INDIA

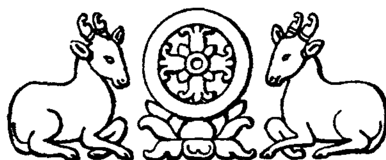

Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

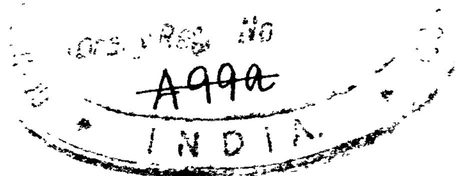
OUDHEIDKUNDIG VERSLAG
1922

Uitgegeven door het

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

WELTEVREDEN ALBRECHT & Co. | 'S-HAGE M. NIJHOFF
1923

Oudheidkundig Verslag

1922

D.G. Arch.

(III)

INHOUD

LIJST DER PLATEN

Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG 1922

Eerste Kwartaal

Uitgegeven door het

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

WELTEVREDEN ALBRECHT & Co. | 's-HAGE M. NIJHOFF

1922

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

EERSTE KWARTAAL 1922

§ *1. Personeel.*

Bij Gouv. Besl. van 16 Maart 1922 werd aan den Fotograaf-Teekenaar bij den Oudheidkundigen Dienst, den heer J. J. de Vink, wegens langdurigen dienst een jaar verlof naar Europa verleend.

§ *2. Reizen.*

De Bouwk. Inspecteur bracht driemaal een bezoek aan Boroboedoer voor het aflooden der hellende muren, verder inspecteerde hij de tempels op den Diëng, Gedong Sanga, en tjandi Ngawen. De Bouwk. Adj. Inspecteur ondernam reizen naar de bouwwerken in het Malangsche en Toeloeng Agoengsche, Djokja, en te samen met den Fotograaf-teekenaar, naar Soemberdjati, Sendang doewoer en Djaboeng. De Opzichter bezocht geregeld tjandi Djaboeng.

§ *3. Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het vierde kwartaal 1921 ging ter perse.

§ *4. Geschenken.*

Voor de bibliotheek werd ten geschenke ontvangen: Archaeol. Survey of India, Ann. Rep. 1918/19 Pt. I — Tijdschrift v. d. Taal-, Land- en Volkenkunde Dl. LXI afl. 2.

§ *5. Bescherming van Monumenten en Nieuwe Opnamen.*

Met voldoening kan vermeld worden, dat de voorbereidingen voor het tot stand brengen eener Monumènten-ordonnantie het eind-stadium zijn ingetreden. In 1919 werd door een Commissie bestaande uit de heeren prof. mr. G. André de la Porte, luitenant-kolonel T. van Erp, prof. dr. N. J. Krom, mr. dr. J. C. Overvoorde en prof. dr. J. Ph. Vogel, aangewezen door de Commissie van Bijstand voor het oudheidkundig onderzoek in N. I., een ordonnantie voor de Monumentenzorg ontworpen, welke door ondergeteekende in advies ontvangen, werd voorgelegd aan het Bestuur der Vereeniging Nederlandsch Indisch Heemschut, hetwelk zich bereid verklaarde om dit ook voor die Vereeniging uiterst belangrijke ontwerp in studie te nemen. De door het Bestuur gehouden besprekingen leidden er toe op de basis van het

aangeboden concept een nieuw ontwerp te maken, met welks redactie de heeren Ir. Th. Karsten, Ir. H. J. Kiewiet de Jonge, mr. dr. D. Rutgers, L. van Vuuren, Ir. J. van der Waerden en ondergeteekende zich belastten. Het aldus gewijzigde ontwerp, ter advies aan de Commissie van Bijstand in Nederland gezonden, vond daar een gunstig onthaal en zal, indien tenminste de bezuiniging geen spaak in't wiel steekt, nog voor het eind van dit jaar in het Staatsblad kunnen verschijnen.

Een recent voorbeeld, dat ter illustratie dienen kan, hoe noodig het is de zorg voor de monumenten wettelijk te regelen, levert het lustverblijf Narmada te Lombok, dat zich volgens rapport van den Resident van Bali en Lombok in een ergerlijken toestand van verval en vervuiling bevindt. Voor het onderhoud, opgedragen aan de B.O.W., is jaarlijks een bedrag van *f* 261.— uitgetrokken, totaal onvoldoende voor de reparatie der telkens instortende parasmuren, de regeling van den water-afvoer, de verwijdering van vegetatie enz. enz. Al bestaat voor restauratie op grooten schaal zeker geen aanleiding, als specimen van een Balisch lustverblijf, dat in zijn aanleg herinneringen aan een ouder stijlperiode bewaart, verdient Narmada een beter lot dan het nu ondervindt. Daarom werd voorgesteld, in afwachting van het afkondigen der Monumenten-ordonnantie, waarbij het onderhoud ook van dit soort bouwwerken geregeld zal worden, een voldoend bedrag voor de instandhouding toe te staan. [1])

Het rapport van den Bouwk. Inspecteur over het afgeloopen kwartaal en het volgende tot zijn vertrek zal met de bijbehoorende foto's in het tweede kwartaalverslag opgenomen worden.

Verslag van den Bouwk. Adj. Inspecteur over de werkzaamheden op Oost-Java.

De maand Januari werd hoofdzakelijk besteed aan het verder afmaken van de schetsteekeningen van Djalatoenda en het maken van enkele inspectie-tochten. Zoo werden o.a. de tjandi's in het Malangsche en T. Agoengsche bezocht. Omtrent deze tempels valt niets bijzonders op te merken. Vanuit Malang werd tegelijk de hoofdplaats Toeren bezocht, naar aanleiding van geruchten, dat er iets nieuws gevonden zou zijn. Iets nieuws, in den zin van pas gevonden, werd er echter niet aangetroffen, maar wel een fraaie Gaṇeça, die op een driesprong van den hoofdweg als Juliana-monument was opgericht. Volgens ingewonnen inlichtingen is dit beeld enkele jaren

[1]) Al vroeger is, door het Bat. Gen., het plan om N. te restaureeren, althans voor verder verval te behoeden, geopperd (Not. 1895 p. 50). Volgens den toenmaligen Res. v. B. en L. zouden de uitgaven, geschat op *f* 610 en 5475 heerendiensten niet opwegen tegenover hetgeen men daarvoor in stand zou houden. Besloten werd van het denkbeeld om N. van ondergang te bewaren af te zien en de Reg. voor te stellen het lustverblijf door een deskundige te laten opnemen, in kaart brengen en beschrijven. Hetgeen geschiedde door den controleur B. B., P. de Roo de la Faille, Tijdschr. Bat. Gen. 1899 p. 416-430).

Badplaats te Djeding (Foto O. D. 6481 en 6482).

geleden voor dit doel uit de desa Kidal weggehaald. Het is een mooi gaaf beeld; een inscriptie of jaartal werd er niet op gevonden.

In dezelfde maand werd het hek te Ploembangan en de aanwijzingspalen voor de tjandi's Gambar, Toeban, Bajoelangoe en Sanggrahan geplaatst.

Begin Februari werd de tjandi Papoh onder handen genomen. De beide terrassen, die uit elkaar waren gezakt, werden zoover noodig afgebroken en opnieuw gesteld. Bijzonderheden kwamen hierbij niet voor. Het terrein werd voorts aan de zijden nog wat afgegraven, zoodat de resten nu goed vrij staan. Bij deze afgravingen werd evenmin iets nieuws gevonden. De steenen en beelden op het terrein aanwezig, werden zooveel mogelijk gesorteerd en langs de grens opgesteld. Met het muurtje op het Oostelijk terras is het min of meer een zonderling geval. Het blijkt, dat het slechts aan de Westzijde en tot de helft van de Noord- en Zuidzijde heeft gereikt. Dit kon opgemaakt worden uit de steenen stijlen, waarvan er nog één op de Noord- en één op de Oostzijde overeind staat. Die in het midden op de Noordzijde is aan de Westkant, dus waar het muurtje bij aansluit, glad afgewerkt, de tegenovergestelde zijde (Oostkant) is echter opmerkelijk ruw gehouden, zoodat het onmogelijk is, dat hier muurwerk bij heeft aangesloten. Evenmin is dit mogelijk geweest bij den stijl, die nog op de Oostzijde staat, want hiervan zijn de beide betrokken zijden zeer ruw behakt. Het terras moet dus aan de Oostzijde en tot op de helft van de Noord- en Zuidzijde òf open òf met een ander materiaal afgesloten zijn geweest. De hoogte van het muurtje op de Westzijde was niet meer na te gaan. Van de deurstijlen werden nog een paar stukken teruggevonden en herplaatst, maar ook hier kon de totale hoogte niet meer vastgesteld worden. Of er op al de hoeken een steenen stijl gestaan heeft, moet eveneens een open vraag blijven. Wel zou de rechte afsluiting van de muurtjes op de hoeken er voor kunnen pleiten, maar een direct bewijs werd er niet voor gevonden. Einde Maart kwamen de werkzaamheden gereed; het terrein werd door een pagger en houten hek afgesloten en langs de wegen de noodige aanwijzingspalen geplaatst. Tevens werd het monumentje door den heer De Vink fotografisch vastgelegd.

Ongeveer in het midden van het kwartaal kwam mij langs een omweg ter oore, dat door den controleur van Malang in de desa Djeding (tegenwoordig Tlegoredjo), een badplaats was gevonden en gerestaureerd. Onmiddellijk werden naar aanleiding van dit bericht verdere inlichtingen ingewonnen en een plaatselijk onderzoek ingesteld. Hierbij bleek, dat er inderdaad gerestaureerd was en hoewel er niet veel schade is toegebracht, spreekt het toch vanzelf, dat tegen deze eigenmachtige handelwijze ernstige bezwaren zijn ingebracht.

Foto's No. 6481 en 6482, geven een overzicht van het bedoelde badplaatsje. Het is een nagenoeg vierkante bak, (de zijden meten 6.93 en 7.68 M.) van baksteen. In het midden bevindt zich een bouwwerkje van ± 3.35 M. in het vierkant, Aan de Westzijde is dit door middel van een soort bruggetje te bereiken. Dit middengedeelte was blijkbaar eenvoudig geprofileerd. In de Z.W.-hoek zijn er nog enkele sporen van

over. In het midden van de Noord- en Zuidzijde is thans een spuier geplaatst, er bestaat echter geen enkel gegeven, dat de juistheid er van staaft. Het is zelfs zeer onwaarschijnlijk, dat hij oorspronkelijk zoo geplaatst was.

Tegelijkertijd werd nog een tot dusver onbekend gebleven ruïne van een badplaats bezocht. Deze ligt in de desa Bedji. Veel is er niet aan te zien. Het is een langwerpige bak van baksteen, waar in het midden weer een of ander bouwwerkje voorkomt. Dit zit nog grootendeels in den grond, zoodat er eerst gegraven zal moeten worden, alvorens er iets naders over kan medegedeeld worden. Aan de Oostzijde van den grooten bak is een kleine voorsprong, waarboven thans drie spuiers voorkomen, die er blijkbaar niet thuis behooren. De overige zijden zijn zoo goed als verdwenen.

Begin Maart begaf ik mij naar Djocja en bezocht daar met den Bouwk. Inspect. de tempels in de omgeving van Prambanan. Djaboeng kon na de schoonmaak en herstelling goed opgenomen worden. Vooral trok hierbij het dak, dat vanaf de hooge steiger gemakkelijk was te overzien, bijzonder de aandacht. Duidelijk was te constateeren, dat het dak in hoofdvorm een koepel of dagob is geweest waartegen de bekroningen van den ingang en de nissen aanloopen. Deze bekroningen hebben boven de kroonlijst de meer gewone vorm van een Oost-Javaansch tempeldak met horizontale banden, pilasterrijen etc. Tusschen deze bekroningen van de voorsprongen van den ingang en de nissen is de dagob met een groot ruitvormig ornamentstuk versierd geweest. Het blijkt dus dat de teekening van Wardenaar afgebeeld in het werk van Van Hoevell, althans in hoofdvorm, niet zoo heel ver bezijden de waarheid is. Op de vele merkwaardigheden van deze tjandi en de bijzondere plaats, die zij in de Oost Javaansche bouwkunst inneemt, is reeds eerder door anderen met een enkel woord gewezen. We hopen daar later aan de hand van de foto's en de teekeningen, die thans onder handen zijn, nader op terug te komen.

De Bouwk. Opzichter rapporteert, dat in de maand Januari de werkzaamheden aan tjandi Djaboeng beëindigd werden. De tempel werd verder schoongemaakt en waar noodig de groote voegen gedicht. Wortels werden uitgehakt en de ontstane gaten volgevoegd, waarna de steiger werd afgebroken. Voor uitbreiding van het tempelterrein werden de benoodigde gronden aangekocht. De bamboe-pagger werd verder afgemaakt en hier langs lontorozaad uitgezaaid. Aan de Westzijde werd het toegangshek en aan den grooten weg een wegwijzer geplaatst. In dezelfde maand werd op last van den Bouwk. Adjunct Inspecteur een verplaatsbare steiger gemaakt voor het doen van fotografische opnamen.

§ 6. *Vondsten.*

Den 25sten Januari inspecteerde de inlander Kertadikrama van de desa Karang kobar (Bandjarnegara) zijn aardappelenveld, dat bedekt was onder den grond van een aardschuiving en vond daar een gouden beeld „doedoek di koersi dengan silo", wegende $3^1/_4$ kati. Dit beeld, aan goud alleen een waarde van ruim *f* 2000.— vertegenwoordigende, werd door den vinder voor *f* 300.— verkocht aan een Chinees,

die er onmiddellijk mede naar Batavia vertrok. Van deze vondst werd den 13 Febr. door den Wedono van Karang kobar proces-verbaal opgemaakt, dat den 17den Febr. naar den Assistent-Resident van Poerbolinggo doorgezonden werd. Deze stelde hiervan den Oudheidk. Dienst in kennis.... den 11 den April, (nadat dezerzijds naar aanleiding van een in het inlandsch persoverzicht opgenomen bericht omtrent vondsten in het Bandjarnegara'sche om inlichtingen was gevraagd) onder mededeeling, dat tegen den vinder en den opkooper een strafvervolging was ingesteld. Alle pogingen om het beeld te Batavia te achterhalen — waarbij de Ass. Res. van Batavia krachtigen steun verleende — liepen op niets uit. De opkooper kon niet worden opgespoord en al had dit mogen gelukken, dan nog had waarschijnlijk alleen geconstateerd kunnen worden, dat het beeld reeds in Januari was opgesmolten geworden. Het eenige wat van deze hoogst belangrijke vondst terecht zal komen zijn een paar fragmenten van den zilveren zetel van het beeld, die door den vinder niet te gelde gemaakt zijn en als stukken van overtuiging in de rechtszaak moeten dienen.

§ 7. *Epigraphie en Iconographie.*

Prof. dr. N. J. Krom schrijft ons het volgende over oudheidkundige gegevens uit de nalatenschap van Millies:

Zooals bekend is, heeft Brandes indertijd een en ander medegedeeld over den inhoud van de op Oud-Javaansche inscripties betrekking hebbende stukken in de Rijksuniversiteitsbibliotheek te Leiden. (Tijdschr. Bat. Gen. 47, 1904, p. 448-460). Sindsdien zijn er nog een drietal dergelijke „Codices" bijgekomen, die men vermeld vindt op p. 107-112 van Juynboll's Supplement-Catalogus der Javaansche Handschriften I (1907). Een daarvan, in die opgave het nummer 4717 dragend, doch ten rechte 3389, is afkomstig uit de nalatenschap van Van der Tuuk; de bundel is dus door de handen van Brandes gegaan, die immers de wetenschappelijke nalatenschap van Van der Tuuk heeft beredderd; de stukken dragen aanteekeningen en opschriften van Brandes' hand en zijn op grond daarvan door Juynboll gecatalogiseerd. Verrassingen bieden ze dus niet. De beide andere codices zijn aangekocht in Maart 1905 uit de nalatenschap van Prof. Millies en hebben tot dusver nog niet het onderwerp van een nader onderzoek uitgemaakt.

Cod. 5000 bevat de volgende vijf stukken:

a een zeer slechte afteekening van de Batoetoelis-inscriptie bij Buitenzorg;

b een afteekening van een beschreven steen van Singasari, thans als D 88 in het Museum te Batavia en gepubliceerd onder No. XXXVIII in Brandes' Oud-Javaansche oorkonden;

c een afteekening van den steen uit diezelfde plaats, Mus. Bat. D. 87. O. J. O. No. XXX;

d een afteekening van den steen van Ngantang (D 9, O. J. O. No. LXVIII);

e drie inscripties van de ruggestukken der beelden van Tjandi Djago, en wel die van Hayagrīwa, Sudhanakūmara en Pāṇḍurāwāsinī. De afteekeningen der

beschreven steenen zijn slordig en onduidelijk, en de geheele codex kan als waardeloos terzijde gelegd worden.

Daarentegen verdient No. 4998, een origineele oorkonde op koper uit Caka 800, alle aandacht; zij zal stellig eens afzonderlijk behandeld moeten worden. Het stuk behoort niet, zooals men licht geneigd zou zijn te veronderstellen, tot de bekende platen van Ngabean over Kwak enz., doch sluit zich wat den inhoud betreft aan bij Cohen Stuart's No. XX.

Van den heer L. C. Heyting ontving de dienst een foto van een zodiakbeker met jaartal 1253 (afk. desa Sangsit Daoeh Jeh, distr. Sawan, afd. Boeleleng).

De in het Mangkoenegara'sche gebied (Tirtojono bij Kajangan, zie vorig Verslag p.152) gevonden gouden sieraden vindt men hiernaast gereproduceerd. Zooals men zal opmerken vertoont het bovenste voorwerp denzelfden hartvorm als het gouden sieraad van Japara (afgebeeld op pl. 4 R. O. C. 1902 en op Pl. 98 van Dr. Krom's Inleiding tot de H. J. Kunst) met de bekende voorstelling van Arjuna en de nymphen. De naakte vrouwenfiguur van het Solo'sche sieraad met het strak naar achteren weggetrokken haar en de eigenaardige houding der beenen doet even denken aan een der nymphen, die den tapas-verrichtenden held trachten te verleiden. Niet onmogelijk, dat ook de eerste een apsaras voorstelt en het sieraad deel heeft uitgemaakt van een stel van drie, waarvan de beide andere Arjuna en de tweede apsaras uitbeeldden.

Het bekende beeld te Padang Rotjo bij Soengei Langsat (onderafd. Batang-Hari-distr. Invent. Pad. Bovenl. O.V. 1912 No. 50) zal op voorstel van den Controleur van Sidjoendjoeng, op zijn voetstuk herplaatst worden. Daarbij zal onderzocht worden of er zich een inscriptie op het achterstuk bevindt [1]) en in het bevestigend geval een abklatsch daarvan gemaakt worden.

De heer L. C. Westenenk stond ons zijn verslag over de hoogst interessante oudheidkundige vondsten op de Pasemah-hoogvlakte met een serie foto's ter publicatie in dit verslag af. Zie Bijlage D.

Bijlagen B en C bevatten bijdragen van prof. dr. N. J. Krom over Van Boeckholtz te Prambanan en van ondergeteekende over de Oorkonde van Sendang Sedati (O. V. 1921, p. 152).

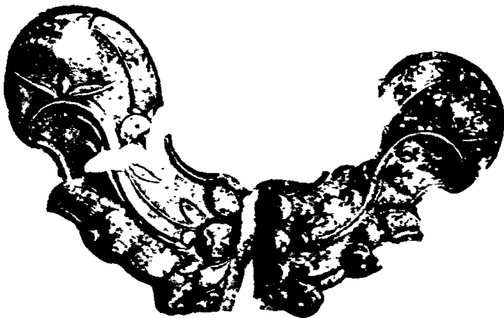
Het slot van de Nota van den heer Tassilo Adam over de Djambi'sche oudheden is opgenomen als Bijlage E.

§ 8. *Teekeningen.*

Behalve de schetsteekeningen van Djalatoenda kwamen de netteekeningen van de poort te Ploembangan in potlood gereed en werd een plattegrond van het complex te Sendang doewoer geteekend.

1) Hetgeen na het onderzoek van den vroegeren controleur van Sidjoendjoeng en den heer v. Stein Callenfels niet waarschijnlijk is. Zie deze laatste O.V. 1920 p. 63.

Gouden sieraden afkomstig van Tirtojono bij Kajangan (Foto O. D. 6513a).

Van het kleine monumentje bij tjandi Djaboeng werden door den Bouwk. Opzichter teekeningen in potlood gemaakt. Van de schetsteekeningen van den grooten tempel kwamen gereed aanzicht Zuid- en Westzijde, de verticale doorsnede en drie horizontale doorsneden, alle schaal 1 op 20; verder nog een situatie-teekening, schaal 1 op 200.

§ *9. Fotografieën.*

Op de tournee van den Adj. Inspecteur en Fotograaf-teekenaar door den Oosthoek werd tjandi Kotes na de herstelling vastgelegd en een overzichtsfoto van tjandi Soemberdjati na de laatste ontgraving gemaakt. Verder werden de pas gereed gekomen tjandi Djaboeng en het complex te Sendang doewoer gefotografeerd.

§ *10. Musea.*

Van Bestuurszijde werd voorgesteld de uitgaven verbonden aan het Museum te Modjokerto te besnoeien en maatregelen te nemen, dat de verzameling voortaan „op eigen wieken zal kunnen drijven". De bij G. B. van 1916 aangestelde oppasser op een bezoldiging van *f* 12.50 's maands zou ontslagen worden; de waker, t.w. een tuinjongen belast met het schoonvegen en onderhoud van het museumerf, het rondleiden der bezoekers en de bewaking der voorwerpen zou in functie blijven „op een bezoldiging van *f* 12.50 's maands met twee drie jaarlijksche verhoogingen elk van *f* 2.50 's maands tot een maximun van *f* 17.50 's maands bij gebleken geschiktheid, ijver en trouwe plichtsbetrachting". Deze en enkele andere kosten, (waaronder niet het onderhoud van het Museum begrepen is, zijnde op het oogenblik geen Gouvernementsfondsen hiervoor beschikbaar) zouden voortaan bestreden worden uit de opbrengst van entreegelden, 3 cent voor inlanders en 25 cent voor Europeanen. Ofschoon dezerzijds geadviseerd werd alles met het museum bij het oude te laten, is, naar men ons meldt, de voorgestelde regeling reeds in werking getreden.

§ *11. Islamitische oudheden.*

Aan een schrijven van den Resident van Riouw en Onderhoorigheden, ontleenen wij het volgende:

„Te Tambelan, het hoofdeiland der in de Chineesche zee gelegen Tambelaneilanden, bevindt zich een oud graf, waarvan het eene verhaal luidt, dat hier begraven zou zijn een zekere Radja Boengsoe, een Maleisch vorst, afkomstig van Djohor. Deze, met zijn onderdanen, in prauwen op reis zijnde van Djohor naar de Karimata-eilanden, werd onderweg door ziekte overvallen en overleed. Zijn lijk werd naar Tambelan overgebracht en daar begraven.

Het andere verhaal luidt, dat zekere Sultan Mahmoed Alamsjah van Djohor op reis van Djohor naar Borneo, ter hoogte van Tambelan op zee overleed, waarna zijn lijk naar het eiland Tambelan werd overgebracht en daar begraven. Het eiland Tambelan was toen echter nog onbewoond, en woonde de bevolking op het naburige eiland Benoea. De reisgenooten van den overleden Sultan bleven echter voor het

overgroote deel op Tambelan wonen, om het graf van hun Sultan te verzorgen en te bewaken en werd dit na verloop van tijd heilig (keramat) verklaard zoodat het ook geregeld door de menschen van Benoea bezocht werd, met dit gevolg, dat langzamerhand de geheele bevolking van Benoea naar Tambelan verhuisde, waardoor de tegenwoordige kampong Tambelan ontstond. De gewezen volgelingen van Sultan Mahmoed Alamsjah vermengden zich met de Benoea bevolking en legden o.a. een klappertuin aan op het eiland Boengin. De oorspronkelijke ontginners van dezen tuin hebben aan hunne erfgenamen hun wilsbeschikking nagelaten (berwasiat), dat degenen, die de opbrengst van den tuin genoten, verplicht waren het graf te onderhouden. Tot op den huidigen dag, is er dan ook nog iemand (een zekere Djenab), die het graf onderhoudt, omdat hij de opbrengst van bedoelden tuin geniet. Ook bij de overige bevolking van Tambelan echter staat het graf nog zeer in aanzien en zal men op feestdagen na het gebed in de Mesdjid nooit vergeten gezamentlijk op bedoeld graf te gaan bidden, alvorens naar huis te gaan. Het graf is geheel van steen en bevindt zich op een der opstaande zijwanden eene inscriptie, waarvan de beteekenis niet bekend is."

Het afschrift van de inscriptie in handen gesteld van den heer J. P. Moquette bleek onontcijferbaar. Aan den Resident werd het verzoek gericht een duidelijke foto of abklatsch te zenden.

De Gouverneur der Oostkust van Sumatra rapporteerde de vondst van verscheiden Atjeh'sche grafsteenen op de tabaksond. Kloempang langs den weg naar Hamparan Perak (bij Laboean Deli), waarvan een met een twaalfregelige Arabische inscriptie. Naar de niet geheel betrouwbare transcriptie te oordeelen, vermoedt de heer Moquette met een Soeltans-inscriptie te maken te hebben. Op zijn voorstel zal de steen naar Batavia opgezonden worden.

§. *12. Programma van het volgend kwartaal.*

In de loop van het volgend kwartaal vertrekken de Bouwk. Inspecteur, de heer Jansz, de Bouwk. Opzichter en de Fotograaf-Teekenaar met verlof, zoodat als technisch ambtenaar alleen de heer De Haan overblijft. Deze zal de herstelling van Tjandi Sanggrahan beëindigen en daarna tjandi Gambar onder handen nemen.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,

Dr. F. D. K. BOSCH.

LIJST
DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN
IN HET EERSTE KWARTAAL 1922.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4837	18 × 24	Batavia (Stadsbuitengracht).	Gezicht op drie oud-Holl. huisjes nabij de Portugeesche kerk.
4837a.	"	id.	Oude bidloods der Portugeesche christenen.
4838	"	Batavia (Portugeesche kerk).	Ingang erf met lantaarndrager.
4839	"	id.	Vooraanzicht met ramen en bel.
4840	"	id.	Linker zijaanzicht.
4841	"	id.	Vooraanzicht, consistorie-kamer.
4842	"	id.	Intérieur, gezicht op het orgel.
4843	"	id.	id. id.
4844	"	id.	Koperen kaarsen-kroon.
4845	"	id.	id. id.
4846	"	id.	Halfronde bank met lofwerk.
4847	"	id.	Gezicht op de trap.
4848	"	id.	Gezicht op de banken rechts v/d preekstoel, deze dragen het jaartal 1660-1664 en het Bat. wapen.
4849	"	id.	Gezicht op de draagbalken, welke het orgel torsen.
4850	"	id.	Gezicht in de kerk van af het koor.
4851	"	id.	Houten muur-applique voor kaarsen.
4852	"	id.	Gebeeldhouwde stoel.
4853	"	id.	id. id.
4854	"	id.	id. id.
4855	"	id.	Wapenbord van Henric Zwaardecroon.
4856	"	id.	Herinneringsbord.
4857	"	id.	Wapenbord van Henric Munnik.
4858	"	id.	id. van Henric van der Stel.
4859	"	id.	id. van Cornelis van Berendregt.
4860	"	id.	id. van Jan Elias van Mijlendonk.
4861	24 × 30	id.	id. van Mevr. Johanna Louisa van Gotshuisen.
4862	"	id.	id. van Mevr. Christina Elisabeth Marci.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4863	24 × 30	Batavia (Portugeesche Kerk).	Wapenbord van Isaac Reijnst.
4864	„	id.	id. van Barent Ketel tot Hacfort. Anno 1719.
4865	„	id.	Zilveren doopvont.
4866	„	id.	Zilveren schaal voor de doopvont.
4867	„	id.	Grafsteen van Henric Zwaardecroon.
4868	18 × 24	id.	id. van Juffrouw Rageltitisen.
4869	24 × 30	Weltevreden (Tanah Abang).	id. van Cornelis Cesaer en van Anna Ooms.
4870	18 × 24	id.	id. id.
4871	„	id.	id. van Geertruijt Broeckmans.
4872	„	id.	id. van den Gouv. Gen. Gustaaf Willem Baron van Imhoff.
4873	„	id.	id. van Pieter Janse van Hoorn.
4874	„	id.	id. id.
4875	„	id.	id. van D. E. Jaques de Bollan.
4876	„	id.	id. van den Gouv. Gen. Abraham Patras.
4877	„	id.	id. id.
4878	„	id.	id. van Maria Caen.
4879	„	id.	id. van Michiel Westpalm van Ameland.
4880	„	id.	id. van Hans Helt.
4881	„	id.	id. van D. E. Ionatan Michielsz.
4882	24 × 30	id.	id. van Miss Raffles.
4883	18 × 24	id.	Graf van John. Casper Leyden.
4884	„	id.	Grafsteen van een Christen-Japanner.
4885	„	Batavia (Kebon Djeroek).	Chineesch-Mohammedaansch graf.
4886	„	id.	id. id.
4887	„	Batavia (Jacatra-weg).	Het oudste Chineesche graf op Java.
4888	„	Batavia (Goenoeng Sari)	Vooraanzicht Chineesche klenteng.
4889	„	id.	Zijaanzicht Chineesche klenteng Z.O.
4890	„	id.	id. id. N.O.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4891	18 × 24	Batavia	Ouderwetsch rijtuig (palankijn door de Inl. „Kreta planki" genoemd).
4892	„	id.	Steen met inscriptie, en staande naast toko Dunlop & Co.
4893	„	Thans te Buitenzorg	Koperen bel met Portugeesche inscriptie.
4894	„	Paroengkoeda distr. Tanggerang, afd. Tanggerang, res. Batavia.	Ouderwetsche suikermolen (enkele bok).
4895	„	id.	id. id. (id.).
4896	„	id.	id. id. (dubbele bok).
4897	„	id.	id. id. (id.).
4898	„	id.	Reproductie van een oude foto van dezelfde molen.
4899	„	Thans in het Museum te Batavia.	Twee stoelen (uit den Compagnie's-tijd).
4900	„	id.	Een bank. id.
4901	„	id.	id. id.
4902	24 × 30	id.	Twee stoelen. id.
4903	„	id.	Groot scherm (beschilderd houtsnijwerk voorzijde).
4904	„	id.	id. (id. keerzijde).
4905	„	id.	Gebeeldhouwde boekenkast 3/4 opname.
4906	„	id.	id. id.
4907	„	id.	id. id.
4908	„	id.	id. id.
4909	„	id.	Bekroning van idem.
4910	„	id.	Twee stoelen (uit den Compagnie's-tijd).
4911	„	id.	Een bank id.
4912	„	id.	Een bank id.
4913	„	id.	Een tafel met gebeeldhouwde pooten.
4914	„	id. No. 3398 en 9066	Twee stoelen (uit den Compagnie's-tijd).
4915	„	id. No. 9083	Een bank id.
4916	„	id. No. 3383, 9698	Twee stoelen id.
4917	„	id. No. 9655	Een bank id.
4918	„	id. No. 9091	Een bank id.
4919	„	id. No. 9485	Een bankje. id.
4920	„	id. No. 9588, 7460	Twee stoelen. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4921	24 × 30	Thans in het Museum te Batavia No. 9587, 9486	Twee stoelen. (Uit den Compagnie's-tijd).
4922	„	id. No. 3380, 9384	Twee stoelen. id.
4923	„	id. No. 9698	Een stoel. id.
4924	„	No. 9073, 9734.	Twee stoelen. id.
4925	„	id. No. 9733, 9629.	Twee stoelen. id.
4926	„	id. No. 9632,	Een speeltafeltje. id.
4927	„	id. No. 9732, 9394.	Twee stoelen. id.
4928	„	id. No. 9636, 10588.	Twee stoelen. id.
4929	„	id. No. 9735, 9630.	Twee stoelen. id.
4930	„	id. No. 9375, 9686.	Een stoel en een tafel. id.
4931	„	id. No. 3378, 9375.	Twee stoelen. id.
4932	„	id. No. 9682, 9376.	Twee stoelen. id.
4933	„	id. No. 9687, 9382.	Twee stoelen. id.
4934	18 × 24	id. No. 9372	Groote ijzeren geldkist id.
4935	„	id. No. 14117	IJzeren geldkist (geopend).
4936	„	id. No. 14117	id. (gesloten).
4937	„	id. No. 9818	Twee stel koperen gewichten (Realen).
4938	„	id No. 7395	id. id.
4939	„	id. No. 7435, 7434. en 7435	Koperen dakpan-maten van de stad Batavia uit 1706 (drie stuks).
4940	„	id. No. 7416, 7417.	Halve en kwart rood-koperen ganting's (inhoudsmaten).
4941	„	id. No. 7904	Geel-koperen vijzel met inscriptie.
4942	„	id. No. 7904	id. id.
4943	„	id. No. 7904	id. id.
4944	„	id. No. 3754	Model Kruiskerk, Batavia.
4945	„	id. No. 9642	Wapenbord (houtsnijwerk).
4946	„	Id. No. 3755	id. (id.).
4947	„	id. No. 3735	Eeuwigdurende kalender (id.)
4948	„	id. No. 3735	id. id. (id.)
4949	„	id. No. 9343	Pijpenrek (houtsnijwerk).
4950	„	id.	Wapenrek (id.).
4951	„	id.	Groote glazen bokaal,
4952	„	id.	id.
4953	„	Mus. Bat. Comp. Kamer. No. 9090	Geopend kastje (Friesch houtsnijwerk).
4954	„	id. No. 9090	id. id.
4955	„	id. No. 9090	id. id.
4956	„	id. No. 9090	id. id.
4957	„	id. No. 3766	Muur-applique van Delftsch porcelein.
4958	„	id. No. 3766	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4959	18 × 24	Mus. Bat. Comp. Kamer.	Gebeeldhouwd kleerenbakje en houten pruikendrager.
4960	„	id.	Gebeeldhouwd kleerenbakje.
4961	„	id.	Muurapplique (houtsnijwerk).
4962	„	id. No. 9644	Gebeeldhouwd kistje (gesloten).
4963	„	id. No. 9644	id. (geopend).
4964	„	id. No. 9112	Houten medicijnenkistje.
4965	„	id.	Ledikant (houtsnijwerk).
4966	„	id.	id (id.).
4967	„	id.	Kinderwieg (id.).
4968	„	id.	id. (id.).
4969	„	id.	Kastje (id.).
4970	„	id.	Wapenrek met vier speren (id.).
4971	„	id.	Beschilderde houten kop, in den stijl v/d bekende gapers, doch met gesloten mond.
4972	„	id.	Kast met beuls-zwaard.
4973	„	id.	Gebeeldhouwd houten kaarsendrager.
4974	24 × 30	id.	Intérieur, Comp. kamer (l. hoek).
4975	„	id.	id. id. (r. hoek).
4976	„	id.	Groote ijzeren geldkist, van binnen met koperen ornament en jaartal 1736.
4977	„	id.	Zilveren schenkpiring (voorzijde).
4978	„	id.	id id (achterzijde).
4979	„	id.	Zilveren Schenkpiring van Jan Greeve (achterzijde).
4980	„	id.	Zilveren inktkoker met inscriptie.
4981	„	id.	Twee zilveren spuwbakjes.
4982	„	id.	Klein geel-koperen vijzel.
4983	18 × 24	id.	Stads-slaper (brood-gewicht).
4984	„	id. No. 9676	Porceleinen bord, met VOC.
4985	„	id. No. 9676	id. id.
4986	„	id. No. 8471	Kristallen bokaal id.
4987	„	id. No. 7463	id. id.
4988	„	id.	id. id.
4989	„	id.	id. id.
4990	„	id. No. 7462	Kristallen wijnglas.
4991	„	id. No. 7462	id.
4992	„	id. No. 7462	id.
4993	„	id. No. 7462	id.
4994	„	id.	Glazen stolp-lamp.
4995	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
4996	18 × 30	Mus. Bat. Comp. Kamer.	Zilveren kandelaar op houten voetstuk.
4997	„	Geschenk van Dr. F. de Haan, te Weltevreden.	Schilderij, gezicht op het kasteel Batavia, anno 1650.
4997a	24 × 30	id.	id. id.
4998	„	In het bezit van Dr. F. deHaan, te Weltevreden.	Porseleinen bord met [VOC-monogram]
4999	18 × 24	Thans in het bezit van Dr. F. de Haan, te Weltevreden.	Drie blauwe tegeltjes.
5000	„	id.	„ „
5001	„	id.	Gebeeldhouwde stoel.
5002	„	Thans Java-Hotel,	Twee blauwe tegeltjes.
5003	„	id.	„ „
5004	24 × 30	Thans in het bezit v/d heer Veenstra te Weltevreden.	Tamboer-sabel, anno. 1773 met [VOC-monogram] A (Amsterdam).
5005	„	id.	id. (detail).
5006	18 × 24	Thans coll. Loudon.	Houten kistje met koperbeslag.
5007	„	id.	Bureau-ministre.
5008	„	id.	Zelfde, met open deurtje.
5009	„	Thans in het bezit v/d heer Scheltema de Heere (Weltevreden).	Houten kleerenkast, met inlegwerk (vooraanzicht).
5010	„	id.	Zelfde, zijaanzicht.
5011	„	id.	id. id.
5012	„	Thans in het bezit v/d heer Prager, te Modjokerto	Oud-Holl. bank (snijwerk).
5013	„	id.	Oud. Holl. bank, snijwerk (détail).
5014	„	Thans coll. Morzer Bruyns (Weltevreden).	Gebeeldhouwde bank.
5015	„	id.	Houten scherm met geborduurd zijden inzetstuk.
5016	„	id.	Gebeeldhouwde stoel.
5017	„	id.	Twee bronzen beeldjes.
5018	„	id.	Houten kast met koper-beslag.
5019	„	id.	Zelfde met geopende deur.
5020	„	id.	Houten juweelen-kistje en een zilveren spuwbakje.
5021	„	id.	id. id.
5022	„	id.	Zilver- spuwbakje en id. spaarpot.
5023	„	id.	Juweelenkistje van schildpad met zilver-beslag.
5024	„	id.	Zilveren Palembangsche lamp,

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5025	18 × 24	Thans coll. Morzer Bruyns (Weltevreden).	Twee gedreven zilveren kandelaars.
5026	„	id.	Houten kist met koper beslag.
5027	„	id.	Wijnglas (roemer) en een kristalen kandelaar met zilveren snuiter en handvat.
5028	24 × 30	Thans in het bezit van Mr. H. 's Jacob (Weltevreden).	Gebeeldhouwde kast.
5029	„	id.	Zelfde van ter zijde.
5030	„	id.	Gebeeldhouwde bank (voorzijde).
5031	„	id.	Zelfde (achterzijde).
5032	„	id.	Staande klok (zonder uurwerk).
5033	„	id.	Kast met glazen deuren en twee vazen.
5034	18 × 24	id.	Intérieur woonkamer.
5035	„	id.	Gebeeldhouwd kastje (open).
5036	„	id.	id. id. (gesloten).
5037	„	id.	Gebeeldhouwd kastje met koperbeslag.
5038	„	id.	id. id.
5039	„	id.	id. id.
5040	„	id.	id. id.
5041	„	id.	Kast met glasdeuren en snijwerk.
5042	„	id.	id. id.
5043	„	id.	id. id.
5044	„	id.	id. id.
5045	„	id.	id. id.
5046	„	id.	id. id.
5047	„	id.	Houten kast met snijwerk.
5048	„	id.	id. id.
5049	„	id.	id. id.
5050	„	id.	id. id.
5051	„	id.	id. id.
5052	„	id.	Houten kastje.
5053	„	id.	Houten kastje met snijwerk.
5054	„	id.	id. id.
5055	„	id.	id. id.
5056	„	id.	id. id.
5057	„	id.	Kastje op gebeeldhouwde pooten.
5058	„	id.	id. id.
5059	„	id.	id. id.
5060	„	id.	Latafel met snijwerk en koperbeslag.
5061	„	id.	id. id.
5062	„	id.	Latafel en console.
5063	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5064	18 × 24	Thans in het bezit van Mr. 's Jacob (Weltevreden).	Kist op pooten met schuifladen.
5065	„	id.	id. id.
5066	„	id.	id. id.
5073	„	id.	Documenten-kist met koper beslag (snijwerk).
5074	„	id.	Schrijfbureau (snijwerk).
5075	„	id.	Schrijfbureau (snijwerk).
5076	„	id.	Schrijfbureau met koper beslag
5077	„	id.	id. id.
5078	„	id.	id. id.
5079	„	id.	id. id.
5080	„	id.	Standaard-spiegel met gebeeldhouwd raamwerk.
5081	„	id.	id. id.
5082	„	id.	Ganglantaarn.
5083	„	id.	Gebeeldhouwd houten scherm.
5084	„	id.	Bovenblad van een tafeltje (hout snijwerk).
5085	„	id.	Pruiken-standaard.
5086	„	id.	Gebeeldhouwde tafel.
5087	„	id.	id. id.
5088	„	id.	id. id.
5089	„	id.	id. id.
5090	„	id.	id. id.
5091	„	id.	Bijbel-tafeltje.
5092	„	id.	Gebeeldhouwde console.
5093	„	id.	id. id.
5094	„	id.	Gebeeldhouwde divan.
5095	„	id.	id. id.
5096	„	id.	id. bank.
5097	„	id.	id. id.
5098	„	id.	id. id.
5099	„	id.	id. id.
5100	„	id.	id. id.
5101	„	id.	id. stoel.
5102	„	id.	id. id.
5103	„	id.	id. id.
5104	„	id.	id. id.
5105	„	id.	id. id.
5106	„	id.	id. id.
5107	„	id.	id. id.
5108	„	id.	id. id.
5109	„	id.	id. id.
5110	„	id.	id. id.
5111	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5112	18 × 24	Thans in het bezit van Mr. 's Jacob (Weltevreden).	Gebeeldhouwde stoel
5113	„	id.	id. id.
5114	„	id.	id. id.
5115	„	id.	id. id.
5116	„	id.	id. id.
5117	„	id.	id. id.
5118	„	id.	id. id.
5119	„	id.	id. id.
5120	„	id.	id. id.
5121	„	id.	id. id.
5122	„	id.	id. id.
5123	„	id.	id. id.
5124	„	id.	id. id.
5125	24 × 30	Opname tijdens de tentoonstelling in het Mus. te Batavia.	Oud-Holl. meubelen enz.
5126	„	id.	id. id.
5127	„	Thans in het bezit van den Heer van Mullem Weltevreden.	Gebeeldhouwde kast.
5128	18 × 24	id.	Deur-paneel van id.
5129	„	id.	id. id.
5130	„	id.	id. id.
5131	„	id.	id. id.
5132	„	Thans Mus. Bat.	Gevelsteen van het huis van Dedericus Durven.
5133	„	id.	Gevelsteen Waterpoort, kasteel Batavia.
5134	„	Museum (penning-kabinet.)	Zilveren penning Cornelis Speelman en een gouden id. Op de voorzijde een inscriptie en op de keerzijde het plan van Batavia anno 1632.
5135	24 × 30	id.	Voorzijde van 21 munten.
5136	„	id.	Keerzijde id.
5137	„	id.	Voorzijde van vijf bonken.
5138	„	id.	id. van Spaansch- en Japansch geld.
5139	„	id.	id. van 5 gedenkpenningen.
5140	„	id.	Keerzijde van id.
5141	„	id.	Vloot-penning met ketting (voorzijde)
5142	18 × 24	id.	Zelfde, zonder ketting.
5143	24 × 30	id.	Voorzijde van 21 munten.
5144	„	id.	Keerzijde van id
5145	„	id.	Twee stuks oud muntpapier.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
5146	24 X 30	Museum (penning-kabinet).	Twee stuks muntpapier.
5147	„	id.	Drie stuks id.
5148	„	id.	Twee amuletten en een koperen kom (voorzijde).
5149	„	id.	id. id. (buitenzijde).
5150	„	id.	Voorzijde van 18 amuletten.
5151	„	id.	Keerzijde id.
5152	„	id.	Voorzijde van 23 amuletten.
5153	„	id.	Keerzijde id.
5154	„	id.	Voorzijde van 23 amuletten.
5155	„	id.	Keerzijde id.
5156	„	id.	Voorzijde van 25 amuletten.
5157	„	id.	Keerzijde id.
5158	„	id.	Voorzijde van 26 amuletten.
5159	„	id.	Keerzijde id.
5160	„	id.	Voorzijde van 25 amuletten.
5161	„	id.	Keerzijde id.
5162	„	id.	Voorzijde van 25 amuletten.
5163	„	id.	Keerzijde id.
5164	„	id.	Voorzijde van 15 amuletten.
5165	„	id.	Keerzijde id.
5166	„	id.	Voorzijde van 19 amuletten.
5167	„	id.	Keerzijde van id.
5168	„	id.	Koperen bakje (binnenzijde) en twee Chin. amuletten (voorzijde).
5169	„	id.	Koperen bakje (buitenzijde) en Chin. amuletten (keerzijde).
5170	„	id.	Voorzijde van 54 Hindoe-munten.
5171	„	id.	Keerzijde id.
5172	„	id.	Voorzijde van 17 Hindoe-munten.
5173	„	id.	Keerzijde id.
5174	„	id.	Voorzijde van 30 Hindoe-munten.
5175	„	id.	Keerzijde id.
5176	„	Museum (Goud-kamer).	Gouden rozenwater-flesch.
5177	„	id.	id. id.
5178	„	id.	Twee gouden eerepenningen anno 1666 en 1672 (voorzijde)
5179	„	id.	id. id.
5180	„	id.	id. id. (keerzijde).
5181	„	id.	Boven aanzicht van vijf gouden vingerringen.
5182	„	id.	Zijaanzicht van id.
5183	„	id.	Bovenaanzicht van 15 id.
5184	„	id.	id. van 18 id.
5185	„	id.	Zijaanzicht gouden kris-ring.
5186	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving.
5187	24 × 30	Museum (Goud-kamer).	Lakafdrukken van 15 Hindoe-ringen.
5188	„	id.	id. van 17 id.
5189	„	id.	id. van 23 id.
5190	„	id.	id. van 27 id.
5191	„	id.	id. van 21 id.
5192	„	id.	id. van 27 id.
5193	„	id.	id. van 22 id.
5194	„	id.	id. van 14 id.
5195	„	id.	id. van 15 id.
5196	„	id.	id. van 16 id.
5196a	„	id.	id. van 4 id.

BIJLAGE B.

DE OORKONDE VAN SENDANG SEDATI

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH

Door tusschenkomst van den heer Altona, houtvester te Bodjonegoro, ontving de dienst een viertal koperen platen ter bestudeering, gevonden te Sendang Sedati (ook bekend onder den naam Oro-oro Sedati), even bezuiden de Zuidgrens van Bodjonegoro, ten N. van Ngloejoe (detail-kaart blad R XIV), zijnde de nos. 1, 3, 4 en 5 van een, op de tweede plaat na, volledige oorkonde.[1]) Het schrift is regelmatig en duidelijk, van laat-Oost-Javaansch type en geeft geen aanleiding tot opmerkingen. Het gunstbewijs is uitgevaardigd in 1385 door koning Çrī Singhawikramawarddhana, wiens jeugdnaam luidde dyah Suraprabhāwa, denzelfde waarover Dr. Krom en de heer Van Stein Callenfels in het O. V. 1919 p. 22 vlg. en 153 vlg. naar aanleiding van de derde oorkonde van Trawoelan (O. V. 1918 p. 170) van gedachten gewisseld hebben. Of de enkele nieuwe gegevens van de oorkonde van Sedati de oplossing van de toen besproken moeilijkheden bevat, zal een nader onderzoek moeten uitmaken.

Op de ontbrekende tweede plaat, die waarschijnlijk de opsomming behelsd heeft van de vorstelijke personen, die het edict mede onderteekenden, volgt de aanleiding van de uitreiking van het gunstbewijs; het is de d ṛ d h a b h a k t i „standvastige trouw" van den onderdaan, welke de vorst bereid is duizendvoudig te vergelden. De naam van den begunstigde luidt sang ārya Surung, die van het geschonken vrijgebied Pamintihan. Volgt de begrenzing van de perdikan-desa, waarbij wij iets langer stilstaan, daar dank zij het door den heer Altona ter plaatse ingestelde onderzoek verschillende namen, die niet op de topografische detailkaarten voorkomen werden terecht gebracht, waardoor het vrijgebied vrij nauwkeurig gelocaliseerd kon worden.

De keerzijde van de derde plaat geeft te lezen: „De grenzen van de desa Pamintihan (zijn als volgt): in het Oosten grenst het aan Plang puñcu; in het Zuid Oosten aan Gigiḍah; in het Zuiden aan Dampak; in het Zuid Westen aan Dampak en Madĕwih; in het Westen aan Gĕmpol; in het Noord Westen aan Gĕmpol en Babangĕr; Oostwaarts de lisigarada [2]) tot aan het Noorden; het gebied grenst (daar) aan Babangĕr en Kabalan; Oostwaarts tot aan het Noord Oosten aan Kabalan; Zuidwaarts vanaf het Noord Oosten tot aan het Oosten aan Plang puñcu".

De berg Poentjoe is te vinden op de detailkaart R XIV; aan den voet ligt de desa Poentjoe ongeveer een paal ten N. O. van Sedati. Deze berg — schrijft de

[1]) O. V. 1921 p, 152.

[2]) Een beek als natuurlijke grens. Vgl. O. J. O. XCIV p. 221 „kali sigarada" en p. 223 „lwah sigarada."

heer Altona — de hoogste uit den heuvelreeks ten O. van den Goenoeng Pandan, was een belangrijk militair punt. Op den berg zelf waren vestingwerken, als ook er voor, die den weg van Bareng naar het Z., die over den Poentjoe leidt afsloten. Ook op den top is een nederzetting geweest, die, zooals waarschijnlijk overal elders, een militair karakter droeg. De naam Palang-Poentjoe is dan ook buiten twijfel op den bij den Poentjoe behoorende desa, hetzij dat deze op den top of meer in de vlakte lag, toepasselijk.

Van Poentjoe uit voert een weg in Z. W. richting naar Glidah, waarschijnlijk het Gigiḍah van de oorkonde, op een halve paal ten Z. O. van Sedati. Ḍampak en Madĕwih zijn niet bekend. Gĕmpol is de naam, volgens de heer Altona, van een groot deel van het bosch ten W. van Dodol (Q XIV). Het terrein is vroeger sawah geweest, zooals oude leidingen aantoonen en de terreinsgesteldheid doet kennen. Ten N. van Gĕmpol bevindt zich het blok Bangĕr (= Babangĕr), thans in tweeën gesplitst door de bouwvelden van het gehucht Betek (P. XIV). Bekend is, dat er in den ouden tijd een desa was, die meermalen verplaatst is geworden. Kabalan is terug te vinden in een boschgedeelte, dat nu nog onder dien naam bekend staat, even ten Z. van den Goenoeng Sekidang (R XIV), ten N. van de desa Sekidang.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de Westelijke, Noordelijke en Oostelijke begrenzing van het vrijgebied vrij nauwkeurig te bepalen is. Als de Z. O hoek door Glidah = Gigiḍah wordt aangegeven, heeft de Zuidergrens waarschijnlijk van dat punt Westwaarst naar Gempol, dat op dezelfde hoogte ligt, geloopen en vertoont het vrijgebied zich als een langwerpige strook grond van ca 12 K. M. in de richting W-O en ca 4 K. M. in de richting N-Z De naam Pamintihan is niet bekend in die streek. Waarschijnlijk geeft de vindplaats van de oorkonde de vroegere ligging aan en heeft in dat geval de desa in den uitersten Z. O. hoek van het vrijgebied gelegen.

Voor de passage die op de afbakening van de sīma volgt is het noodig de beteekenis van het woord p c a l vast te stellen. Het is duidelijk, dat er iets anders onder verstaan wordt dan „sawah", de beteekenis die de woordenboeken opgeven. Ook kan hier niet bedoeld zijn „dijkje van opgehoogde aarde voor beplanting met bijv. oebi", of „rij van zulke planten" (oebi 3 petjalan = 3 rijen oebi) de beteekenis die het woord, volgens mededeeling van den heer Kats, in Zuid Cheribon bezit, daar immers verderop sprake is van de grootte van het sawah-oppervlak en dus p c a l een zekere vlaktemaat moet aanduiden. Nu is o e n t j a l „werpen" bijv. van een steen; OJ. p c a l, dat hiervan het grondwoord is (u m ĕ c a l - u ñ c a l) duidt dus zonder twijfel een stuk grond aan, in het bijzonder een sawahvak, ter grootte van één worp. [1]) Bij uitbreiding kan het dan ook beteekenen: de begrenzing van zoo'n stuk grond, sawah-dijkje, dijkje van opgehoogde aarde voor beplanting met bijv. oebi, eindelijk: rij planten (Zuid Cheribon). Neemt men in aanmerking dat de afscheiding

[1]) Deze bet. heeft p c a l ook in art. 116 van Jonker's Oud-Jav. Wetb. „S a w a h s a p c a l" is een sawah ter grootte van één (steen)worp. De door J. voorgestelde verandering in s a p c a h is dus niet noodig.

van sawahs door heesters en andere gewassen in Oost-Java nu nog zeer gebruikelijk is, dan wordt de beteekenis van de bedoelde passage in zijn geheel duidelijk. De vertaling ervan luidt: [1]) Er zijn sawahs van Pamintihan die een enclave vormen binnen de gronden van Plang puñcu, (ter grootte van) 18 p c a l met (diverse?) hout(soorten) aan de Oostgrens, 7 pc. (omplant met) t a t a ṇ ḍ a n g a n (?), 7 pc. ompl. m. p u n g (Dichrostachys cinera W. en A. de Clercq, Plantk. Wb. 1092. In het Bodjonegoro'sche algemeen voorkomend ook op sawahs, en poeng geheeten), 7 pc. ompl. m. p a g a g a l a h a n (pa-gala-galahan, de toeri? Sesbania grandiflora Poir, de Cl. 3110, Mal. en Tim. gala² of pohon gala², wordt thans nog overal aangeplant); 40 pc. ompl. m. s i n g k a n a k (?); 1 pc. ompl. m. p a c e l e n g a n (in het B.'sche is het Kromo-desa voor tjèlèng tjelengan; mede is dit het Kromo-desa voor nila. Pacelengan kan dus zijn de tom, taroem, Indigofera tinctoria L.; de Cl. 1885) totaal [2]): 6 houtsoorten op de sawahs; 74 pcal. Voorts zijn er sawahs van Pamintihan die een enclave vormen binnen de gronden van Kabalan (ter grootte van) 5 pc. ompl. m. s i r a j a n g-hout (?), 8 pc. ompl. m. s a r a n g (?), 1 pc. ompl. m. k a s i n e (zeer waarschijnlijk de in het B.'sche algemeen ook op sawahs voorkomende seroet, Streblus asper Lour. de Cl. 3248., waarvan de met zout gemengde bladeren op gelijke wijze worden gebruikt als de kasinen, de Cl. 1208); 3 pc. ompl. m. p a ṇ ḍ a n (Pandanus spec., thans nog in overvloed op galengans en vooral op sawah-hoeken te vinden); 3 pc. ompl. m. s u s u r u h (Peper Betle L. algemeen aangeplant, in B. ook verwilderd); 3 pc. ompl. m. t u n w a n (een schoon gebrande galengan? Een aan toenon beantwoordende houtsoort heeft de heer A. niet kunnen vinden. Hij wijst er echter op, dat in O. en M. Java de klampis, Acacia tomentosa Willd, de Cl. 11, in zeer groote hoeveelheid uitsluitend voor brandhout op de sawah-dijkjes, ook als begrenzing, wordt aangeplant. Deze plant, de brandhout-leverende bij uitnemendheid, kan dus zeer wel bedoeld zijn); 1 pc. ompl. m. d h a r m a g a (?) 3 pc. ompl. m. k a m u n i n g (de bekende kemoening, Muraya excotica L.; in het B. 'sche overal in het wild of verwilderd) totaal: acht houtsoorten op de sawahs; 18 pc. [3]) Aldus is de grootte van de sawahs van Pamintihan, die enclaves vormen binnen de gronden van Plang puñcu en de gronden van Kabalan. Deze nu zullen ten bate komen van Pamintihan, onveranderlijk. Er zijn sawahs van Plang puñcu welke samengevoegd zijn aan de grens van Pamintihan, 3 pcal met (diverse?) hout(soorten) aan de Westgrens deze komen ten bate van Plang puñcu.

Aan een door den heer Altona gemaakt overzicht van de oudheden in de omgeving van de vindplaats van de oorkonde, ontleenen wij nog de volgende gegevens.

---

[1]) De tusschen haakjes geplaatste beteekenissen der plantennamen danken wij aan den heer Altona.

[2]) P i ṇ ḍ a is hier het Skr. woord voor „som", „totaal" Vgl. Jonker O. J. Wetb. p. 198.

[3]) Men zal opgemerkt hebben, dat het totaal der binnen de gronden van Plang puñcu liggende pcals toebehoorend aan Pamintihan klopt met het getal 74 dat de oorkonde geeft; in de telling der pcals binnen Kabalan moet echter een fout geslopen zijn, want niet 18 maar 27 is het totaal.

Sporen van oude nederzettingen (potscherven, baksteenen, loempangs, munten e.d.) worden vooral aangetroffen in de omgeving van Betek, Gĕmpol, Soemberpoh, Bringin, Ngotok, Grapak, Kali Mati, Glingsĕm, Sĕkonang, Soemberlo, Wotan, Goejangan, Padjeng (alle op Q XIV), Grebjegan, de Gg. Boetoeng, Bedji en Sendang Sedati (op R. XIV). In het blok Gĕmpol werd het hoofd van een gouden beeldje gevonden; vroeger stonden hier bij een heilige waringin twee beeldjes. Ten Z. W. van Betek in het blok Kranggan de overblijfselen van een natuursteenen muur van 200 M. lengte. Bij Endri Kilo ten Z. W. van Sendang Sedati (R XIV) tempelgrotten, de eerste toegankelijk langs een kunstmatig terras van natuursteen; in de grot zelf een natuursteenen vloertje, waarop een gebroken yoni; de tweede van boven open met zijgrotten (waarschijnlijk ligplaatsen) en eenige kleinere grotten. Ten N. W. van de Gng. Boentoe (R XIV) ligt het door den heer De Vink onderzochte graf, waarin urnen van rood, niet verglaasd aardewerk en enkele scherven van een aarden lampje werden aangetroffen (O. V. 1921, p. *75* en *77*). Het zou volgens locale overlevering de begraafplaats zijn van den ontginner van de streek rondom Sekidang, een Klingalees, die uit het Oosten was gekomen.

Transcriptie.

1*a*. //0// awighnamastu //0// swasti çrī çakawarṣatita 1385 waiçāka māsa, didi, tṛtīyā kṛṣṇapakṣa, ma, ma, çu, wāra, langkir, uttarasthagrahacāra, mūlunakṣatra, nairitī dewatā, waruṇamaṇḍala, çubhayoga, tu(lees ku)weraparwweça, rodramuhūrtta, waṇijakaraṇa dhanūrāçī, irika diwasanyājñā pāduka çrī mahārājadhirāja prajaikanātha, çrīmaccrī bhaṭṭāra prabhu, garbbhaprasūtināma dyah suraprabhāwa, çrī singhawikramawarddhana nāmadewābhiṣeka çrī giripatiprasūtabhūpatiketubhūta, sakalajanarddhanānindyaparākrama digwijaya, janggalakaḍiriyawabhumyekādhipa, sirātah prabhū wiçeṣa ring bhūmijawa makaprakārang janggala mwang kaḍiri; açesahitendrasangghasangghar ṣitacaraṇā

3*a*. surung ciradāsa de çrī mahārāja, tuhutuhw atyanta suṣṭubhaktinye jöng pāduka çrī mahārāja, satatānglatwakĕn dharmma ning sewata lretka hudanan kapyayan tan humiḍĕp ngelnglih, dhīrotsāha mamrihakĕn katuṣṭabuddhin ri çrī mahārāja; makawyakti hana nikang durjjana ri pradeça nikang kĕdĕwang, yatika tlas parikṣīrṇṇa sahananya kabeh, hinilangakĕn tkap sang āryya surung, mangkana kakatona nika suṣṭubhaktin kadhīrotsāhan sang āryya surung yatikāngde paramasantuṣṭa ri çrī mahārāja, çrī mahārāja pwa sira prabhudewātmaka tan dadi ketihan sih dening wwang bhakti ri sira, sumahasraguṇa pamalĕs nira sih ring wwang dṛdhabhaktinye sira, sang āryya surung pwātyanta dṛdhabhaktinya ri sira, matayan sinung nirānugraha lĕmah sīma wanwa makangaran pamintihan, irika ta sang pamgĕt jāmbi binwat sārāng upacāra sang hyang rājapraçāsti makāntyarasa mratisubaddhana sīmatwan ikang pami

3b. ntihan an tĕlas inanugrahakĕn de çrīmahārāja ri sang āryya surung, tumusa tka ring wka wet sang āryya surung ri hlĕm ning hlĕm, kunĕng parimāṇa ning pradeça nikang pamintihan, ring pūrwwa siḍaktan mwang plangpuñcu, ring āgneyā siḍaktan lawan gigiḍah, ring dakṣiṇa siḍaktan mwang ḍampak ring nairitya siḍaktan lawan ḍampak mwang madĕwih, ring paççima siḍaktan mwang gĕmpol, ring bāyabyā siḍaktan gĕmpol mwang babangĕr, mangetan ikang li sigarada tkeng uttara, asiḍaktan lawan babangĕr mwang kabalan, mangetan muwah tkang aiṣanya asiḍaktan mwang kabalan, mangidul sangkeng aiṣanya tkang pūrwwa muwah, asiḍaktan mwang plangpuñcu, nghing samangkana pangaṣṭadeça nikang sīma ri pamintihan, hanata sawah pamintihan sumlap ing lĕmah plangpuñcu kayon tambak wetan pcal. 18. tataṇḍangan pcal 7. pung pcal 7. pagagalahan. pcal. 1. sing

4a. kanak pcal.40. pacelengan. pcal. 1. piṇḍa kayon ing sawah 6. pcal 74. muwah hanata sawah nikang pamintihan sumlap ing lĕmah kabalan. kayon sirajang. pcal 5. sarang pcal 8. kasine. pcal. 1. paṇḍan, pcal. 3. susuru. pcal 3. tunwan. pcal. 3. dharmmaga. pcal. 1. kamuning. pcal. 3. piṇḍa kayoning sawah. 8. pcal 18. samangkana göng nikang sawah pamintihan sumlap ing lmah plangpuñcu mwang ring lmah kabalan yatika prasama kabhuktya sangke pamintihan tan kolahulaha. hanata sawah nikang plangpuñcu kagarbbha ri parimāṇa nikang pamintihan, kayon tambak kulwan. pcal. 3. yatika kabhuktya denikang plangpuñcu, mangkana rasanyanugraha pāduka çrī mahārāja ri sang āryya surung, tuhun tingkah nikang sīma ri pamintihan, kewala swatantrādĕgringgit, tan kaparabyāmara dening nāyaka turunturun sāgĕm sarakut, lakwalakwan bwa

4b. t lajyanan, mwang winawa sang mānakatrīṇi. lwirnya pangkur, tawan, tirip, pinghe, wahuta rāma, mwang sakweh sang mangilala dṛwya haji wuluwulu prakāra miçra paramiçra manghuryyangilala, sungging, pangaruhan, pogaluh, taji, sukun, haluwarak manimpiki, maniga, pamaṇikan, piningle, tapahaji erhaji, malandang, lca, lablab, tangkil, wilang wanwa, pakuda, pahasti, pulung padi, pawlang wlang, pāmāwāsya, sinagiha, juru jalir juru hunjĕman, sahulun haji kabeh, ityewamadi, tantamātah irikeng sīmapan swatantra, mangkana tang sukha duhkha kadyangga ning mayang tanpa wwah, walū rumambat ing natar, wangtek kābutan, māmuk, mamumpang, ludan, tūtan, angçapratyangça, daṇḍa kudaṇḍa maṇḍi haludi, ikang sīma ri pamintihan juga pramāṇerika, tkeng añĕmbul amahang añang wring, anggula angdyun amubut awa

5a. wesuri, abaring anĕpis, ikang sīma juga pramāṇe sadṛwyahajinya mwang pamūjānya kabeh mwang wnanga dṛwya pada gangsalwiranya, ndan sarwwa rwa juga, hingani saṇḍanya kalima sahĕṇḍag ring satuhan angulang kbo, 20, sapi, 40, wdus, 80, celeng sawurugan, aṇḍah sawantayan, paṇḍe salwirnya rwang gusali sowang, wuluwulu prakāra rwang tuhan sowang, ikang ta hīngan ing tan kilalana, mwang mwang katambaran, wnang ungsirĕn deni maling tlĕs wnang anangga pimaling, mangkana rasanyanugraha çrī mahāraja, sampun kesī san hyang ājñā praçāsti, pinangkwakĕn

i sang āryya surung pinasāksyakĕn ing sasāmaddhya, manghaturakĕn ta sang āryya surung pamuṣpa ri çrī mahārāja, mwang pasākṣi yāthā krama ri taṇḍa rakryan samudāya, kunĕng ri sdĕnganyan hanāmirudharyya nugraha çri mahārāja mne hlĕm, katke

5 *b.* dlāha ning dlāha, umangguha knang pañcamahāpātaka, mwang sawiparīta ning brahmamukhodita saptawṛddhi, athĕr sasmīsūta nira waçeṣaka tke santāna pratisantānanya kabeh palanyan umulahakĕn anyāya prawṛtti, kawula tan de sang hyang trayodaça sāksi, siddhir astu //0//.

VAN BOECKHOLTZ TE PRAMBANAN

DOOR

Dr. N. J. KROM.

Bij gelegenheid van een onderzoek, door den Heer G. P. Rouffaer en schrijver dezes ingesteld naar de bewaard gebleven handschriften van Cornelius, viel onze aandacht op een stuk in de Mackenzie-collectie te Londen, den titel dragend „Korte Beschrijving en Uitlegging van den ouden Braminschen Tempel op Brambana", en volgens Blagden's Catalogus de legenda van een (niet aanwezige) teekening bevattend, met een korte beschrijving van den vorm van het gebouw. [1]) Op ons verzoek deed de Heer Blagden van dit stuk een afschrift vervaardigen en hij voegde daar (om welke reden, zal dadelijk blijken) nog een ander afschrift aan toe, namelijk van de beschrijving der op Prambanan betrekking hebbende illustraties uit de 25 platen, die behoord hebben bij François van Boeckholtz' „Beschrijving van het Eyland Groot Java". [2]) Ook hier zijn de platen zelf verdwenen en zijn uitsluitend de beschrijvingen voorhanden. De Heer Blagden was voorts zoo welwillend zijn tusschenkomst te verleenen om van het India Office verlof tot eventueele publicatie dezer stukken te verkrijgen.

Wij doen ze hieronder volgen:

Mack. Priv. 28, 3

Korte Beschrijving en Uitlegging van
den Ouden Braminschen Tempel
op Brambana.

A. Is den Ingang

B. Het voet stuk, daar het Beld B opstaat

C. De platte Grond, van het bovenste gedeelte van de Tempel, welke volgens mijn naespeuren twee verdiepingen had, waar het bovenste gedeelte nog onbeschadigt te zien is, maar het onderste gedeelte geheel is vervallen.—

D. Is de Oopening, daar men bij het bovenste Beeld kan komen

E. Is een Uitspringende Steen van de Agter Muur, daar het Beeld E opstaat —

EE. Is een oopening daar men uit de onderste Verdieping, na[ar] boven het Beeld E kan zien —

F. Is een Oopening, die ik in alle de oude Tempels vind, waar men uit de onderste Vertrek lange het bovenste door de Lugt kan zien.—

G. Zijn eenige Steenen, die daar als een ..... Schijnen geplaatst te zijn om de groote Steen van het Beeld te onderstutten.—

[1]) Catalogue of Manuscripts in European languages belonging to the Library of the India Office. Vol. I. The Mackenzie Collections by C. O. Blagden, Part 1 (1916), p. 128, Priv. No. 28, 3; verg. p. 103, No. 16, 3.

[2]) Ibidem No. 28, 2 en 16, 2.

De Tempel was Agtkantig en had 4 Ingangen, die naar die 4 Winden geplaatst waaren, en waar men van buyten met groote Trappen naar de bovendste Verdieping kon opgaan.—

Het geheele Gebouw is gemaakt geweest van uitgehouwen blauwe Steen, daar er veele van een verbaasende groote bij gevonden worden, die zoo net en kunstig bij malkanderen gevoegt, en op malkander geslagen zijn, dat het nog de schoenste blijken van Volks Kunst aanthoont, en bijzonder de zeekere vast gestelde Bouw Ordne [1]), die in alle Tempels zoo regelmaatig en met de grootste Exactitude, als ook in de konst van Beeldhouwen, in agt genoomen is.—

Mack. Priv. 28,2.

1st Plate

Overblijfsel van een Braminsche Tempel, zoo als deselve zig in den Jaaren 1790 [2]) — op Brambana vertoonden opgenoomen door F^S van Boeckholtt.

2nd Plate

Platte grond, en doorsnit van den Braminsche Tempel te Brambana opgenoomen door F^S van Boeckholtt.

A is den ingang
B den ingang in de twee zijvertrekken
C de vinsters
D Niesen in de muur daar beelden gestaan hebben
E Een soort van capelletjes, daar ook beelden ingestaan hebben.
F Langwerpige rondegaaten die ik niet weet waar too gedient hebben.
G Een lijst daar mij voorkomt een Solder in geleegen heeft, met een groote opening in 't midden, waar door men booven de beelden en vervolgens door het gat H de lugt kon sien —
H Openings die ik in alle Tempels gevonden heb, die daar waare, het zij om lugt in het bebouw te brengen dan wel voor den ingang der Goden, zo als in meer oude Heedensche Tempels heeft plaats gehad.

. . . .

No. 14. Overblijfsels der Braminsche Oudheede op de Javas Noord Oost Kust. Dit Beeld is op Brambanan, en [3]) een der half ingevallen tempels, nog geheel onbeschadigt te zien — het is meer als Leevens grooten, uyt eenen Steen zeer net gehouwen. de Javaane noemen dit beeld. Embo-Lorro-Djongrang. .

. . . .

Terecht constateerde de Heer Blagden, dat de overeenkomst in de bewoordingen der beide documenten het in hooge mate waarschijnlijk maakt, dat beide afkomstig zijn van denzelfden auteur. Ook het eerste is dus van Van Boeckholtz, en niet van Cornelius.

1) Perhaps „Ordre" (C. O. Blagden).
2) The English version (Mack. Pr. 16.2) has „1799" (C. O. B.)
3) in ? (C. O. B.).

De belangrijkheid vermindert daardoor niet. Immers wij hebben hier dan voor ons de eenige tot dusver aan den dag gekomen gegevens aangaande de eerste opname van tempels te Prambanan, d.w.z. de eerste maal, dat deze in teekening zijn gebracht. Van Boeckholtz, de man, die in zijn Beschrijving alles bijeengebracht heeft, wat hem over het eiland Java en zijn bewoners aan wetenswaardigs bekend was, gaf daarbij ook een beschrijving van de stad Brambanan, welke in de Engelsche vertaling volgens Blagden's inhoudsopgave niet minder dan 21 bladzijden beslaat [1]), en dus wellicht nog interessante bijzonderheden bevat; blijkens de thans gepubliceerde geschriften heeft hij het niet bij beschrijven gelaten, doch de noodzakelijkheid ingezien om deze oudheden ook in teekening vast te leggen. Met dat inzicht de eerste te zijn geweest mag hem als een groote verdienste worden aangerekend, ook al kunnen we ons over de waarde zijner teekeningen op zich zelf geen oordeel vormen.

Het ontbreken dier teekeningen verhindert ons ook met zekerheid vast te stellen, welke tempels hij opgenomen heeft, maar de aanwijzingen zijn toch voldoende voor een groote mate van waarschijnlijkheid. Het gebouw met de beide zijvertrekken, de vensters, de nissen voor beelden en de lijst, waarin een zolder kan hebben gelegen, heeft wel het meest van de (ook door Cornelius geteekende) Tjandi Sari. De andere tempel, waar de afmetingen der steenen opvielen, waar vier groote trappen van elk der zijden naar de bovenverdieping voerden en waar nog twee beelden te zien waren, doet allereerst denken aan den grooten Çiwa-tempel en dat te meer, omdat blijkens het andere document het Durgābeeld aan Van Boeckholtz bekend was. Ook eenige jaren vóór 1790, het jaar dezer opname, heeft hij zich reeds met het teekenen van beelden bezig gehouden, immers er bestaat een brief van Reimer uit 1788, welke handelt over vijf dergelijke teekeningen, door Van Boeckholtz vervaardigd [2]). Mogelijk zal uit deze bespreking, die vrij uitvoerig schijnt te zijn, nog op te maken vallen, welke beelden worden bedoeld; ook in andere opzichten trouwens zou, naar het ons voorkomt, een nader onderzoek naar de oudheidkundige gegevens in de Mackenzie-papieren heel wat merkwaardigs aan het licht brengen.

Febr. 1922.

1) p. 101.
2) Blagden l. l. 16,6 en 28,6.

DE HINDOE-OUDHEDEN IN DE PASEMAH-HOOGVLAKTE

(RESIDENTIE PALEMBANG).

DOOR

L. C. WESTENENK.

Woord vooraf.

In het eerste nummer van het Tijdschrift „*Djawa*" verschenen, bij mijn artikel „Uit het land van Bittertong, (Zuid-Soematra)", de eerste foto's van de „Hindoe Oudheden in dePasemah-Hoogvlakte", gelegen aan den voet van den vulkaan Dempoe in de bovenlanden van Palembang, welke voorloopige omschrijving van de Pasemah-beelden enz. ook voor dit opstel wordt gevolgd, aangezien een betere nog moeilijk te geven is.

Reeds in 1870 (T.B.G. deel 19, bl. 1) had Dr. Tombrink de eerste onthullingen over eenige Pasemah-beelden gepubliceerd; jammer genoeg spraken zijne teekeningen weinig, en dit zal wel de reden zijn geweest, dat geen bijzondere belangstelling voor deze oudheden gewekt werd, zoodat zij nog 45 jaren in onbekendheid voortsluimerden. In September 1915 terugkeerend van eene reis van Bengkoelen naar Batavia, via Palembang, werden wij door een auto-ongeval te Poelau Pinang bij de, nu vervangen, hangbrug over de Lematang rivier, boven Lahat, gedwongen eenige uren door te brengen in het huisje van een Inlandsch beambte aldaar, en deze was het die, antwoordend op een vraag of hier soms oudheden voorkwamen, verhaalde dat bij Pagar Alam, de hoofdplaats van Pasemah, groote steenen beelden waren gevonden, en dat de Controleur Batenburg aldaar veel belang stelde in die oudheden.

Den volgenden dag bracht de Heer Batenburg mij bij den Batoe Gadjah, den „Olifant-steen" met aan elke zijde een krijger, een oudheid (No. 2a en 2b) welke in niets deed denken aan reeds bekende oudheden in Ned. Indië.

Chineesche marskramers in Indië verkoopen wel eens kenari-pitten, waarin, omloopend gesneden zijn dieren, mannetjes te paard en dergelijke, en waarbij opvalt de wijze waarop de kunstige kerver van het zoo kleine ronde oppervlak handig gebruik gemaakt heeft om zijne figuurtjes, zij het ook soms op gedrongen of wonderlijke wijze, geheel tot hun recht te doen komen.

Wat mij bij den eersten blik op den Batoe Gadjah te binnen schoot was: „een reusachtige besneden kenaripit, maar van andesiet!" en later hebben vele Pasemah-beelden dien indruk nog versterkt (men vergelijke vooral de foto's van de beelden no 5b, 2 en 15). En wat in het bijzonder mijn levendige belangstelling wekte, waren de helmen waarmede de diklippige koppen der krijgers gedekt zijn, de scherm-manchetten om de polsen, en de „puttees" van zware ringen om de kuiten. Verscheidene andere, doch niet zoo onbeschadigde en niet zoo goed uitgevoerde beelden waren den heer Batenburg bekend; hij is echter niet gekomen tot de publicatie van zijne vondsten.

Zoo duurde het tot 1920, toen ik als Resident van Palembang opgetreden, de gelegenheid had zoo nu en dan op mijne dienstreizen persoonlijk meer op de hoogte te komen van de Pasemah-beelden. De genoemde Controleur Batenburg en zijn opvolger de heer Junius stonden mij hierbij trouw ter zijde, zij vonden nog meerdere oudheden (Junius o.a. no 3, 12, 18, 22), terwijl mijzelf het voorrecht te beurt viel, loopend door een koffietuin, een in het zand gedoken kopje (no. 20) te vinden, waarvan m.i. de uitnemende afwerking borg staat, dat wij hierin kunnen zien een getrouw afbeeldsel van het ras of van een van de rassen, welke hier leefden in den tijd, dat deze beelden werden geschapen, en welk kopje mij bij de vondst den uitroep ontlokte: „een negerslaafje" .... omdat ik niet dadelijk aan negrito's dacht.

Ook de nos 1, 24 en 25 waren tevoren niet bekend; de bevolking wees ze mij aan, en groot was de verrassing in no 1 het beeld van een groote der aarde te vinden, dien ik niet geaarzeld heb als ;„Koning" te betitelen, al meende de bevolking in het beeld een versteend meisje te moeten zien!

Nu de foto's, genomen van de best bewaarde tot nu toe gevonden oudheden een denkbeeld kunnen geven van den aard ervan, en mij door het vertrek uit Palembang de gelegenheid is ontnomen de gegevens nog te vermeerderen, mocht niet langer gedraald worden met het publiceeren van het reeds verzamelde. Te minder, omdat ik meer en meer doordrongen ben van het denkbeeld, dat deze oudheden, die naar ik vermeen een unicum zijn, in een zéér vroege periode zijn vervaardigd; in den tijd namelijk, dat verschillende negrito-stammen zich ook op Soematra vestigden; een denkbeeld, dat meer vastheid nog heeft verkregen door hetgeen nasporingen ter Soematra's Oostkust mij hebben geleerd. Ook: omdat de Pasemah-hoogvlakte, en de oostelijke rand ervan, en ook het oude voetpad vandaar naar het Ranau-meer (te Pagar Déwa bij Moeara Doewa werden ook beelden aangetroffen) vrijwel bezaaid zijn geweest met beelden, in zulk een mate, dat nu nog, misschien 20 eeuwen later, niettegenstaande den weersinvloed en de periodieke grasbranden van opeenvolgende geslachten in de laatste eeuwen op de geheele hoogvlakte, toch nog vele tientallen van beelden en honderden brokstukken (vooral bij het dorp Soekaboemi) aan de aardoppervlakte zijn gevonden, zoodat mag worden verondersteld, dat bij nader zoeken nog heel wat meer zal worden aangetroffen, en tot welk onderzoek deze voorloopige en uit den aard der zaak zeer gebrekkige monographie den stoot moge geven.

De Pasemah-beelden.

In het in den aanvang van dit opstel genoemde artikel kwam het volgende voor over de Pasemah-beelden:

Bl. 5 : Al de groote figuren van vóór 1550 worden vereenzelvigd met het begrip „Madjapahit" en dit woord is omhuld door een mystieken nevel, waarin alles verborgen is wat aan grootheid en macht doet herinneren. Uit dien nevel treedt scherp omlijnd naar voren de figuur van „Bittertong", Pahit Lidah, en al is naar mijn overtuiging zijn plaats ver achter dien nevel, de bevolking schrijft hem

1a.

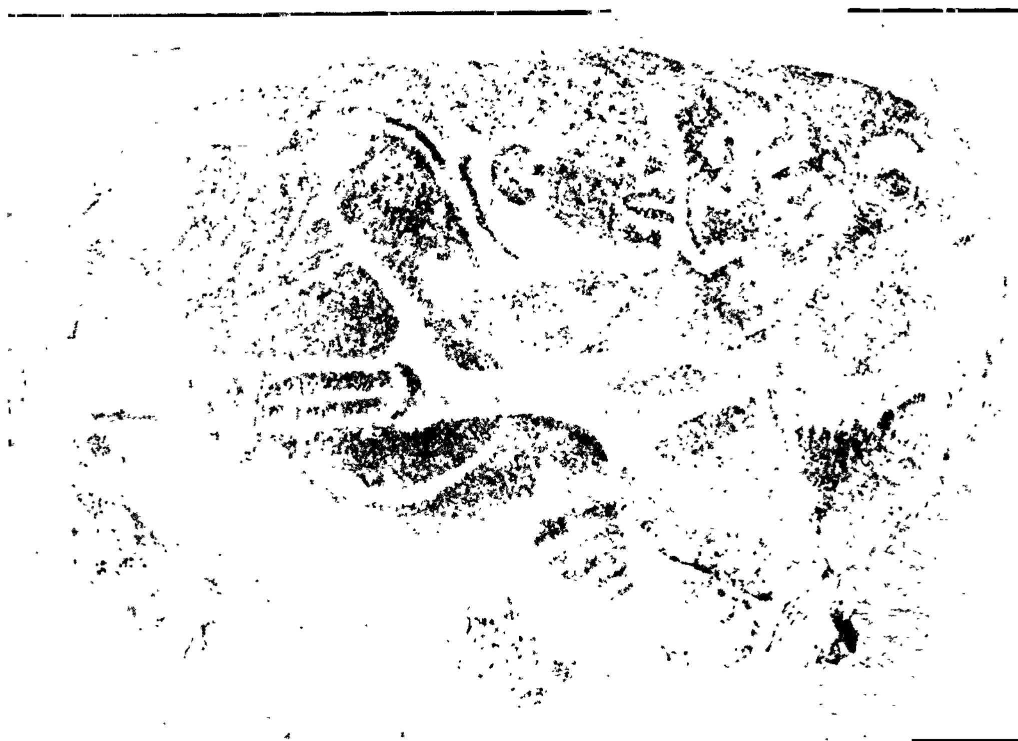

1c.

1b.

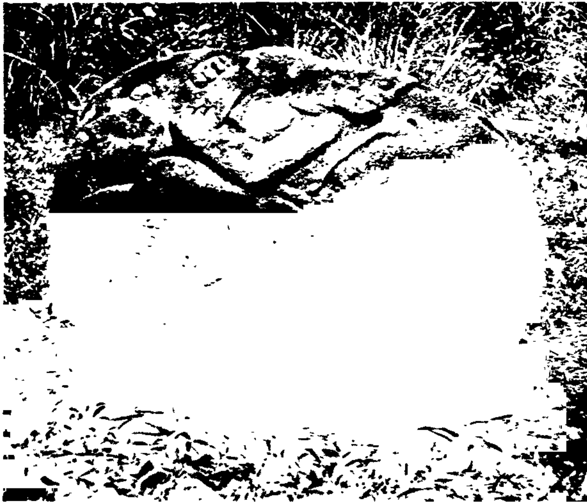
2a.

1a. *De „Koning", in den grond weggezakt, zooals hij in 1920 werd gevonden (bij doesoen Tinggi Hari, Oeloe Lematang).*

1b. *De „Koning", in waardigheid hersteld.*

1c. *De „Koning", linkerzijde, duidelijk is de vorm van den helm te zien. Ofschoon het gelaat zeer beschadigd, en als het geheele beeld, sterk verweerd is, komt de zeer zware en vooruitstekende onderkaak van het breede gezicht (zie 1b) goed uit*

2a. *Batoe Gadjah, de olifant-steen bij doesoen Kota Raja (de groote stad). Rechterzijde*
De steen leende zich er goed voor om er een knielende olifant uit te hakken. Aan elke zijde beklimt een krijger het dier, zij stappen daartoe op de gebogen voorpooten, zich vastgrijpend aan de ooren van den oorlogsolifant. Draagt de krijgsman, wiens tunica en gordel goed uitkomen, een pijlkoker? In elk geval schijnt hij zijn rechterarm te hebben gestoken door een lus van een harnachement, dat den soldaten mogelijk maakte tegen een olifant aangedrukt ten oorlog te gaan. Men ziet duidelijk aan beide zijden van den olifant, achter de krijgers, neerhangende lappen, bevestigd aan een koord, of band welke over het kruis van den olifant loopt, of waren die „lappen" van hout en beschermden zij het achterlijf van den olifant? Men ziet den band, die van onder den arm van den krijgsman in benedenwaartsche richting loopt, in 2b weder naar boven loopen, aangenomen kan m. i. dan ook worden, dat deze band een „broek" is, welke dus onder de staart van den olifant omloopt; is het voorwerp op den rug van den soldaat nu een pijlkoker of een der lappen van het harnachement?
De helmen der krijgers zijn van geheel anderen vorm dan van die hunner bazen.

2b.

3b.

3a

4a.

4b.

5.

6.

2b. Linkerzyde. *Het korte zwaard, in den gordel gestoken, toont alle overeenkomst met het zwaard van No. 16; alleen is het hier sierlijk, en het handvat, dat een soort van pluimpje draagt, fijner. De „puttees" bestaan uit 7 ringen, de polsen zijn beschermd door een manchet, de voeten zijn bloot, het halssieraad is een massieve zware ring.*

3a. *Beeld van een ruiter, in het „Beeldenpark Pematang" op den hoogen oever tegenover doesoen Sekajoen aan de Lematang, zooals het verweerd en beschadigd door weersinvloeden en eeuwenlange grasbranden gevonden werd. Linkerzyde.*

3b. *De ruiter, in 1920 opgezet, de geheel onbeschadigde, zeer mooi uitgevoerde en goed bewaarde rechterzyde. De helm en het niet dragen van een wapen duiden een lid van de hoogere klasse aan. De tunica, op de dij te zien, heeft korte mouwen, de rennende buffel, met [illegible] zonder teugels gereden, de van fraaie nagels voorziene rechterhand grijpt, behalve den hoorn, zelfs de hals van het [illegible] karbouwtje. Was de ruiter van een forsch geslacht (zie ook alle andere beelden, waar een dier is uitgebeeld) of waren zij [illegible] en moesten de beelden goed maken wat de menschen misten?*

4a. *In het „Beeldenpark Pematang" eigenaardig gevonden kop, voorzyde.*

4b. *Zelfde kop, linkerzyde; het zeer goed uitgevoerde oor heeft een lengte van 25 cm. De prachtige kop draagt een fraaien helm van [illegible]. Evenals bij 3 geeft deze kop met het sprekende profiel, de zware kinnebak, een goed portret van de toenmalige [illegible]; de kleine kop in de verte doet levendig denken aan de Egyptische Sphynx. Opvallend zijn de geopende en eenigszins opgetrokken hoeken van den grooten mond. De langgerekte oogen met de fraaie wenkbrauwen geven aan het krachtige gelaat [illegible]. Men vergelijke hierbij de [illegible] doch niet mooie oogen van de klasse der krijgslieden (No. 2), en de [illegible] starende oogen van de lagere klasse (15, 16, 22).*

5. *Beeld in het „Beeldenpark Pematang", zeer beschadigd.*

6. *Beeld in het „Beeldenpark Pematang", zeer beschadigd.*

7.

8.

9.

12.

10.

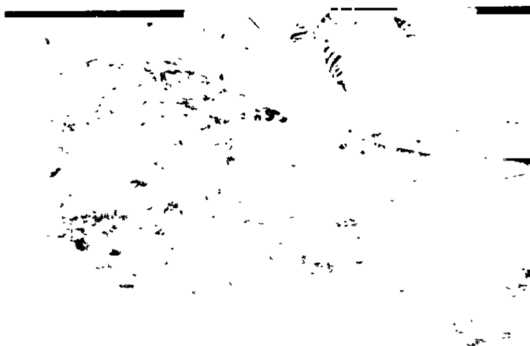
7. Dit beeld in 1920 weder opgesteld in het „Beeldenpark Pematang" is de pendant van No 3. Deze eveneens op een gehoornden buffel rijdende hoofdman, draagt over zijn tuniek een bandelier, het schijnt te bestaan uit aan een band bevestigde bellen (?) De onmisbare polsbeschermers en puttees zijn ook hier aanwezig.
8. Zeer beschadigd beeld bij doesoen Nanding.
9. Zeer beschadigd beeld bij doesoen Nanding, het is of hier een der figuren, als een doode, het hoofd laat hangen.
10. Een niet afgemaakt beeld bij doesoen Nanding
12. Een zeer verweerde spuiter bij doesoen Soeka Merandoe, het ravijntje waar deze steen gevonden werd, in 1920, stellig vroeger een badplaats, is nu geheel droog.

11.

13.

14.

15a.

15b.

15c.

11 Steen by doesoen Padjar Boelan. Een fraaier rijst-stampblok aldaar, waarop, om de gaten een slang is uitgebeiteld, kon niet gefotografeerd worden.
13 Troj door een aap bewaakt, doesoen Sekaboemi, nu op het erf van den Controleur te Pagar Alam.
14. Beschreven steen in het beeldenpark bij doesoen Goenoeng Megang. In het midden van den koffietuin waarin de beelden 15, 16, 17 en 18 na hun weder oprichting staan, ligt deze vlakke steen, door weersinvloeden gebarsten en gespleten, voorzien van vreemde teekens welke niet door volgorde of groepeering den indruk maken alsof wij hier met schrift te doen hebben.
De ligging van den steen tusschen de beelden doet denken, dat ook deze ingebeitelde teekens stammen uit den tijd der beeldhouwers; er is geen enkele legende of aanwijzing dat deze teekens door anderen zouden zijn aangebracht. ik heb de meest duidelijke teekens overgenomen en geef die hier. is het mogelijk dat wij hier met mnemotechnische teekens te doen hebben?

Nu heb ik in 1919 in de vlakte van Wai Tenong (Kroë, Residentie Benkoelen) een steen gevonden, eveneens van wonderlijke diep ingebeitelde teekens voorzien daarin is echter niets van een systeem te bespeuren, wat hier wel degelijk het geval is.
15a De eerste kennismaking, na uitgraving, met Groothand in het beeldenpark bij Goenoeng Megang. Het beeld staat nu op het erf van den Controleur te Pagar Alam.
15b Het ineenzitten, met de zwaarte op de knie en linkerhand, van het overwonnen rijder. De uit de groote mond vet uitgestoken tong, het ronde groote hoofd met de kikkeroogen en het lage maar zeer geprononceerde voorhoofd maken het geheel tot het type van een laag staand ... maar niet ...
15c De lange slippen van het lendenkleed zijn hier duidelijk te zien. Het is of de rondkop een apenkop draagt.

15d.

15e.

16a.

16b

15d. *Ook het overwonnen rijdier met zijn smalle vooruit piekende hoeven, steekt den tong uit. Aan deze sterk verweerde zijde van het beeld is duidelijk te zien hoe aardig en knap uitgevoerd het geheel moet geweest zijn.*

15e. *De vette lach van Groothand over het behaald succes.*

16a. *Ook deze olifant-bedwinger, het beeld van ruw geweld, staat in het beeldenpark bij Goenoeng Megang. De eironde groote brilleoogen en de mond maken den indruk van wreedheid. Weder een zware, dikke figuur en zeer zeker niet een type der heerschende klasse.*

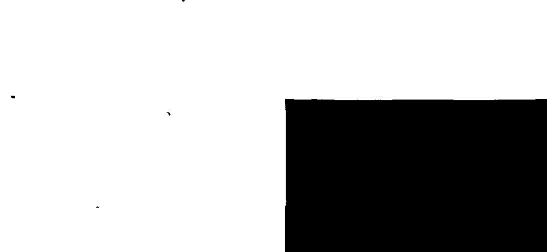
16b. *Dezelfde als 16a van achteren gezien. Het zwaard en het soepele lendenkleed zijn hier zeer duidelijk.*

17.

19a.

19b.

20a. 20b.

20c. 20d.

21.

17. Deze [illegible] die ook al in een gevecht met een olifant gewikkeld is, bleek na de uitgraving aan deze rechterzijde goed bewaard te zijn. Het boven den grond uitstekende hoofd en de linkerzijde zijn gemutileerd, de bedoeling van het geheel is daardoor niet uit te maken.

19a. Dit beeld gevonden bij doesoen Soekaboemi is helaas zeer verweerd, zoodat niet meer is na te gaan welk onderling verband bestaat tusschen man, kind (?) en olifant. Aangenaam lijkt de positie van het kind (?) niet. Merkwaardig zijn de ringen of banden aan pols en voorarm, en het versierde (verlengde) oor van den gehelmden man.

20a. b. c. d. Negrito-kopje gevonden bij doesoen Soekaboemi, een brokstuk van een stampblok. Is het boud hier te spreken van een portret, bij een zoo uitnemend uitgevoerd beeldhouwwerk? En moet niet dit vriendelijk kopje het portret zijn van een goedaardigen negrito, die het stampblok torst van den meester?

21. Dit beeld stond reeds jaren bij het kantoor van den Controleur te Pagar Alam. De hoofdpersoon (de moeder?) zit gehurkt en als in een sarong gewikkeld, op den rug schijnt een kind te slapen. Het geheel is sterk verweerd.

18a.

18b.

22b.

22a.

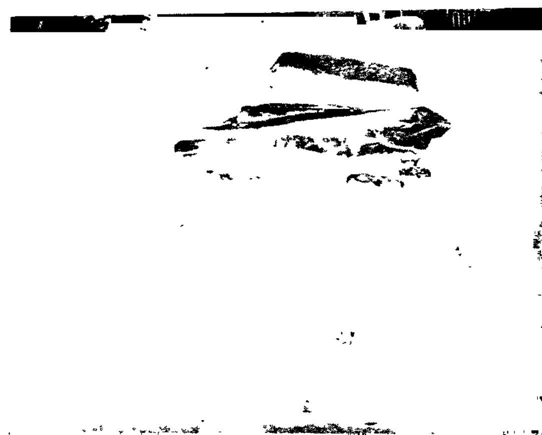

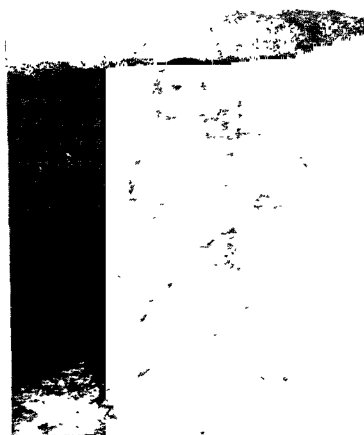
18a Ook dit beeld is in het beeldenpaark bij Goenoeng Megang. Men ziet hier den kop en den linkervoorpoot van den olifant en de linkerhand van den man, die het dier blijkbaar bevecht

18b. Hetzelde als 18a, rechterzijde. De kop van den man is nog niet terug gevonden

22a. Deze vier zeer merkwaardige beelden zijn gevonden langs den weg tusschen Pagar Alam en Boemi Agoeng. De hoogre rugstukken van de op olifantsruggen gezeten figuren vertoonen diepe groeven, waaruit blijkt dat zij gediend hebben als hoekwachters van een rechthoekig gebouw, hiervan zijn echter nog geene sporen gevonden. De beelden hebben de eigenaardige groote, starende brilleoogen van No 16.

23.

24.

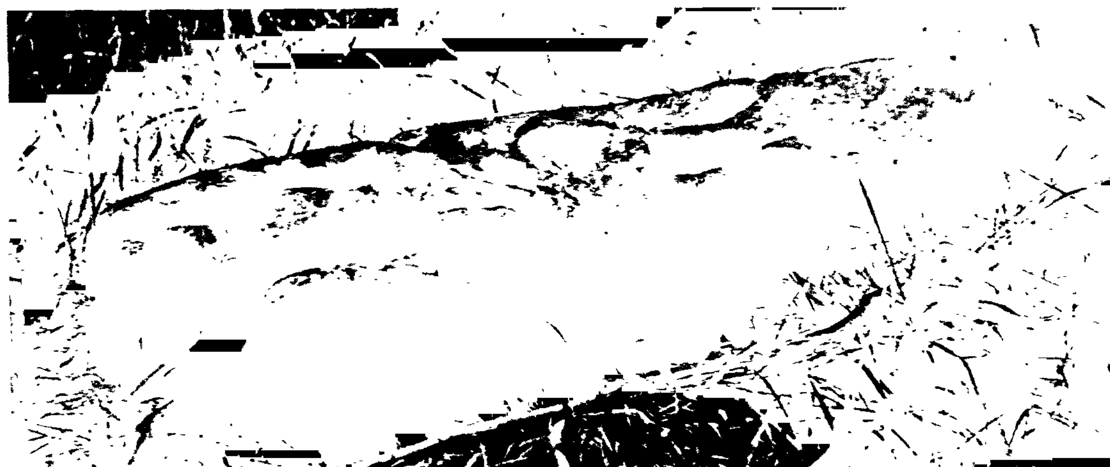
25.

27.

26.

23. *Een zeer goed bewaard graf te Tjawang, 4½ KM. van Boemi Agoeng bij de bevolking geheeten „Kloat sang Adji", volgens haar: het hol waar een hoofd der Pasemahers zich uit vrees voor Hindoes zoude verborgen hebben! Het graf is ruim 2 M. lang en 1.30 M. breed, terwijl de hoogte der opstaande steenen 1.20 M. is. De zeer regelmatig opgezette steenen zijn gemiddeld 25 cm. breed, zij zijn aan de binnenkant glad afgebikt; in den ingang ligt een drempel; de ruimte was afgedekt met drie groote, dunne steenen scherven. Vijftien jaren geleden stond er een huis op; de bewoners waren voortdurend ziek maar wisten niet, dat de holklinkende steenen tusschen de woning-palen het geheim van hun ellende dekten; totdat een deskundige „las" dat daar een kloat moest zijn, en de woning werd afgebroken en verplaatst; zoo verhaalt men te Tjawang.*

24. *Een zeer verweerd beeld bij Tĕbat Sebantoer, waar de karbouwen hun jeukende huid tegen schuren, ik heb er niets uit kunnen maken.*

25. *Aan dit door de jaarlijksche grasbranden vernielde beeld bij doesoen Tinggi Hari is alleen de halsketen nog duidelijk te zien.*

26. *Ook aan dezen behouwen steen in de nabijheid van 25 is niet veel meer te onderscheiden. Merkwaardig is de langwerpige vorm (men zie ook den steen, liggend naast beeld 25 welke veel doet denken aan een linggam).*

27. *Mijn laatste vondst ten Oosten van „Lahat". Weder een ruiter, de polsen van ringen voorzien, de knieën door platen beschermd. Hoogst merkwaardig is het groote halssieraad, een keten van stukken hout of steen, met een grof koord aaneen geregen, hetwelk wijst op de zwaarte der voorwerpen. Hebben wij steenen hierin te zien? De zeer harde soorten waaruit gereedschappen en wapens werden vervaardigd? Werden deze door „de beeldhouwers" van Pasemah gebruikt? Zijn de door ons in boven-Palembang gevondene „prehistorische" zeer fraaie steenen gereedschappen in gebruik geweest bij deze „Funans" of negritos?*

niet alleen toe het tot steen vervloeken van menschen en dieren met zijn bitteren, scherpen tong, en het op deze wijze doen ontstaan van de merkwaardige beelden, welke men in de Pasemah-hoogvlakte aantreft, maar voor zijn rekening komt ook het doen verdwijnen in de lagere streken, aan de breede stroomen en groote meren, van bloeiende Çiwaitische en Buddhistische rijkjes, waarvan men nu nog slechts de roode baksteenen der tjandi's vindt, en urnen, kralen en scherven.

Pahit Lidah „terroriseerde" geheel Zuid-Soematra op zijne zwerftochten. Van den Vlakken Hoek aan de zuidpunt tot in Djambi, van Aboeng in Tanah Lampoeng tot Moeko-Moeko aan de wilde westkust, het is àl het rijk van Bittertong, den geweldige.

Wie was toch die Pahit Lidah, wie waren die „Bittertongen"?

Of, zooals wij hen hebben te begrijpen, wie waren die.... Beeldhouwers?

Bl. 8 : Zijn de schrifthakkers van Oud-Palembang nu ook de scheppers geweest van de beelden in de Pasemah-hoogvlakte, de „slachtoffers van Bittertong"?. Moet hun aanwezigheid hier niet in elk geval gesteld worden lang vóór de komst der Segoentangsche edelen? Het is een moeilijk terrein waarop ik mij begeef, maar ik waag het om, zoekende, enkele stappen te doen.

De Achter-Indiërs van den Boekit Segoentang uit de Sedjarah Melajoe, die zich in de benedenlanden hebben gevestigd, waren in elk geval niet de eerste Hindoe's in Palembang; anderen zijn hen vóór geweest. De beelden toch, die wij in de bovenlanden hebben aangetroffen, zijn van een geheel ander type dan de gewone Çiwaitische beelden waarvan ik ook in de onmiddellijke omgeving van den historischen, niet langer legendarischen heuvel brokstukken heb gevonden (zie foto's).

Die beelden in de Pasemah-landen zijn gewone menschelijke figuren al zijn ook vele reusachtig of opzettelijk plomp.

Allen hebben wijd geopende oogen, en dikke lippen, aan de mondhoeken zich opvallend openend.

Gedeeltelijk zijn het goed gevormde, kranige krijgslieden; blijkbaar afbeeldingen van de machthebbers, rijdend op een olifant of op een buffel. Zij dragen helmen, polskappen, beenomwindsels in den vorm van 5 tot 7 dikke ronde ringen, van den blooten voet tot onder de knie, en ronde platen tegen de schouders, aan den buitenkant der knieën en der ellebogen, een enkele zelfs op de nekwervels. De mindere krijgers, zij die op den oorlogsolifant (zie de afbeelding van den Batoe Gadjah) ten strijde trokken, dragen o.a. een pijlkoker en een breed zwaard; „puttees" en schermkappen aan de pols ontbreken niet. Maar het overgroote deel der beelden is bepaald plomp, terwijl een derde categorie, naast apenfiguren in zeer ondergeschikte houdingen weergegeven (vooral als dragend of steunend de steenen rijstblokken der meesters), uitgesproken negerkoppen telt (Negrito's? Semang's ?). De bovenlichamen van alle beelden zijn naakt of vrijwel naakt, de gehelmde uitgezonderd bij wie op den rug een lang over den gordel neerhangend gewaad zichtbaar is, onder den oksel gespleten, en waar even de gordel te zien is; de anderen zijn blootshoofds en kortharig, wel eens voorzien van schouderplaten, de „slaven" misschien uitgezonderd.

Allen schijnen een lendekleed van soepel materiaal (boombast ?) te dragen, achter in plooien en slippen neerhangend; de gehelmden vertoonen een kort kleed, dat ook een gedeelte van de dij bedekt.

Berijden en bestrijden van den olifant is hier een bijzonder geliefd thema, ook de karbouw treedt als rijdier op. Het lijdt geen twijfel, of wij hebben hier te doen met een volk uit een olifantenland, en dan blijft onze blik gewend naar Achter-Indië.

Onder de talrijke reuzefiguren, plomp, met groote ronde vreemdstarende oogen, treft men er vele aan, die kinderen op den rug dragen, of die kleine menschelijke figuren blijkbaar mishandelen.

Men krijgt niet den indruk, dat hier aan een eeredienst moet worden gedacht; de beelden schijnen uitsluitend te zijn een uiting van kunst, van scheppingslust; verscheidene zijn bepaald geestig uitgevoerd waar zij den mensch in zijn overwinning op het dier weergeven.

Waar deze figuren zoo volkomen afwijken van de in ons Indië bekende produkten uit den Hindoe-tijd, moet worden gedacht aan andere beeldhouwers dan zij, die hun kunst naar den Boekit Segoentang brachten. Rouffaer heeft gemeend, en wel naar aanleiding van de eerste onthullingen over eenige beelden door Dr. Tombrink (T.B.G. deel 19, bl. 1), die jammer genoeg slechts weinig sprekende schetsen ervan kon overleggen, dat men hier te doen heeft met een Hindoe-periode uit den laatsten tijd van Madjapahit, uit de 15e eeuw dus.

Ik meen hieraan ernstig te mogen twijfelen.

Reeds eerder heb ik bewijzen kunnen aandragen voor de groote waarde dikwijls van mondelinge overleveringen in Zuid-Soematra, mits zij niet door geschiedkundige of andere stellige gegevens worden weersproken, en waar nu omtrent de Pasemah-beelden bij de bevolking niets, maar dan ook letterlijk niets bekend is, daar moet men komen tot de overtuiging, dat het menschenras, dat hen uit steen hakte, in een ver verleden moet worden gezocht, en ook : dat die vreemdelingen zich niet zoodanig met de lieden van het land hebben vermengd, dat gemengde vestigingen zijn overgebleven; met andere woorden: dat het voornaamste door hen bewoonde centrum, in het stroomgebied van de Boven-Lematang (Pasemah), zich uitstrekkend over ruim 400 vierkante kilometer, na het vertrek der vreemdelingen, — men denke daarbij aan pokken, waarvoor tot in de vorige eeuw geheele stammen de oerwouden invluchtten — dat deze streek volkomen verlaten is, en dat eerst eeuwen later nieuwe bewoners zijn gekomen, zich wanend de eerste ontginners te zijn van het weder met zwaar bosch begroeide land.

Zij vonden „versteende menschen en dieren" onder en tusschen de wortels der boomen.... men begreep niet wat men zag, en er moest wel worden gedacht aan bovenaardsche gebeurtenissen, verricht door dito wezens, en zoo werd „Bittertong" geboren, de zwerver.

Bl. 10: Aymonier (le Cambodge. III, p. 387) deelt mede, dat in 220 of 230 A.D. de vorst van Funan, het toenmalige groote rijk zich uitstrekkende over het

zuidelijk deel van de Indo-Chineesche landen, dat deze Maharadja Fan-se-man een vloot liet bouwen, waarmede hij meer dan tien rijken aan zee onderwierp; ook Java, Soematra en Borneo zullen door de krijgers van Funan bezocht zijn, de Khmers, de Tjams.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de kennismaking met Zuid-Soematra geleid heeft tot het stichten van een kolonie in deze landen.

Heeft een der partijen, na in de onlusten in het eigen land het onderspit te hebben gedolven, het veiliger geacht zich terug te trekken van zee, honderde kilometers het binnenland van Z. Soematra in, aan den voet van den vulkaan Dempoe? Waren zij de voorloopers van Çrivijaya? Zijn dus de beeldhouwers van de Pasemah-hoogvlakte lieden, die in nauw verband stonden met de krijgers van Funan uit de 3de eeuw?. Temeer ben ik geneigd het antwoord in deze richting te zoeken, waar de bevolking dier landen wordt beschreven als naaktloopend (lees: zeer weinig gekleed, hoogstwaarschijnlijk alleen een lendendoek dragend), terwijl de olifanten bij hen zulk een belangrijke rol speelden, een en ander in verband met hetgeen omtrent het karakter der beelden werd gezegd.

Wat betreft de krijgers op den oorlogsolifant, worde nog het volgende aangehaald uit Aymonier III, p. 380:

„Jamais ils ne faisaient la guerre sans éléphants. Un corps d'armée, chez eux, devait compter cent éléphants, et tout éléphant devait être entouré de cent soldats.

La selle de chaque éléphant supportait un entablement solide .... défendu par quatre hommes, dont le premier tenait une lance, le second un arc, le troisième une massue et le dernier un sabre."

Nadat dit artikel in „Djawa" geschreven was, hebben nadere nasporingen nog meerdere gegevens opgeleverd, en moge een algemeene beschouwing van de beelden het boven vermelde nog aanvullen.

Het is vooral de vondst van het beeld no. 1, welke het geheel in een nieuw licht bracht; immers werd het element: standenverschil plotseling meer geaccentueerd, en verrees boven de gehelmde edelen en krijgers een figuur, die blijkbaar een eerste hoofdman (vorst?) was: „de Koning", zoo werd no. 1 dan ook maar dadelijk gedoopt.

Duiden de helm en de (negen) kuitringen in het algemeen reeds iemand aan van hoogere klasse, die helm alleen reeds zegt ons meer; daarop toch bevinden zich twee verhoogingen, voorzien van een gat waarin ongetwijfeld wuivende vederbossen of vleugels konden aangebracht worden; op geen der andere gehelmde hoofden is dit aangetroffen. Bovendien werd deze nu zwaar beschadigde en zeer verweerde reus, wiens hoofd boven de ooren een omtrek heeft van meer dan 2 m., uitgebeeld met een olifant (de slurf is duidelijk te zien) tusschen de knieën, niet als bij andere beelden sterk, in gevecht met den mensch of door hem bereden, doch klein en gewillig.

Het kolossale beeld is opgesteld aan den zijweg van het eerder genoemde Poelau Pinang naar Doesoen Tinggi Hari.

Blijkbaar was daar een der voornaamste nederzettingen en overzag „de Koning" van dezen hoogen linkeroever van de Lematang-rivier de lagere streken der Pasemah-landen.

Aangenomen wordt dus, dat de gehelmden de bazen waren of de hoogste klasse uitmaakten. Na den koningshelm komen de van ronde platen of versieringen voorziene helmen van nos 3 en 4, alle met een zonneklep in den nek. Geen der dragers van deze helmen heeft een doorstoken of versierd oor; de hoofdman draagt zelfs geen halssieraad, de ridder no 3, die een kleinen buffel berijdt, wel; zijn collier bestaat uit groote, ronde voorwerpen welke naar den nek toe kleiner worden; dáár is het sluitstuk van den ketting een ronde plaat, welke dus de nekwervels beschermt. Soms zijn de colliers ruitvormige plaatjes of blokjes; het meest merkwaardige halssieraad vond ik aan een hoofdloos beeld ten oosten van Lahat,- (no. 27); het bestaat uit groote langwerpige, aan den onderkant iets breedere, aan de bovenzijde aaneengeregene voorwerpen, den indruk gevend van vrij regelmatige stukken steen of hout; Beeld no. 7 draagt bovendien nog een soort bandelier (bellen?) en duidelijk is te zien dat dit over een kleedingstuk werd gedragen. De krijgslieden op den olifant (beeld no 2) dragen een geheel anderen helm, hun halssieraad is een massieve ring. De wapens zijn een kort zwaard met groot handvat (zie ook no 16) en pijl en boog, indien het juist is dat een der krijgers een pijlkoker aan den rechterschouder heeft (Beeld no 17 met het verknoeide hoofd schijnt bovendien een schild op den rug te dragen).

De voornamen droegen een soort van tunica; vooral bij den ruiter no 3 is dit duidelijk zichtbaar, het is van korte mouwen voorzien en ligt duidelijk op de dij (zie ook no 2). Die tunica was ter hoogte van de lendenen gespleten, zoodat de buikband overal duidelijk te zien is, waarschijnlijk een onderdeel van een soepel onderkleed (lendendoek? = tjawat) dat van achteren soms lang neerhing (zie no 15, 16 en 17). De bovenbeenen en de voeten waren van allen blijkbaar bloot, alleen beeld no 21 zit als geheel in een sarong gewikkeld. Mooi glad-bloot is de knie van de ruiter no 3b, even gaaf als de geheele overige rechterzijde bleek te zijn nadat het beeld met zeer veel moeite was overeind gezet; alleen aan dit fraaie beeld zijn de fijn afgewerkte nagels der (rechter) hand nog te zien.

Overigens werden allerlei ronde, beschermende platen gedragen, sommige met een dubbelen rand; hoe zij bevestigd waren is nog niet gebleken, maar men vindt ze zoowel in den nek als aan de buitenzijde van schouders, ellebogen en knieën, terwijl de polsen bijna altijd door manchetten of schermkappen beschermd waren en de kwetsbare kuiten door zware ronde ringen (windsels van boombast?) waren beveiligd.

Beeld no 15 draagt dergelijke ringen aan de polsen en aan den bovenarm; het vormt ook wat het versierde oor betreft een uitzondering onder de helmdragers.

Een geheel ander karakter dan van deze ernstige krijgshaftige mannen hebben de mysterieuze beeldhouwers vereeuwigd in de lagere klasse of klassen: Zij, die geen helmen droegen en wiens kort, blijkbaar sterk kroesend haar het voorhoofd bijna geheel bedekte.

Hebben wij m.i. in 1, 3 en 4 portretbeelden te zien, niet minder is dit 't geval bij 15 en 20. Beeld no 15, de Groote Hand, geestig uitgebeeld in zijn machtig inbezitnemen van het afgemat, overwonnen rijdier, is in zijn bruten lach veel grover dan het fijne, stil vriendelijke kopje no 20. Toch is het duidelijk dat zij, en ook de beelden van no 22 en no 16 tot één ras behooren, tot de klasse der arbeiders of slaven. No. 20 is weergegeven als voorover liggend op den grond, de ellebogen in de lucht, drager van een rijstblok waarvan slechts een brokstukje is overgebleven; hij vervult hier een zeer onderdanige rol, niet verhevener dan de aap van no 13.

Het beeld no 16 geeft den sterken, wreed starenden overwinnaar van een olifant, wel dus in een meer eervolle positie, maar het ontbloote hoofd en de bloote kuiten doen hem toch rangschikken bij de dienende klasse, en, ofschoon de zeer merkwaardige beelden van no 22 eveneens op een olifant geplaatst zijn, diende hun rug als steun voor een of ander rechthoekig gebouw, zooals de diepe groeven aan de achterzijde der beelden duidelijk aangeven, en waren zij dus dienende, vrees aanjagende wachters.

BIJLAGE E

OUDHEDEN TE DJAMBI II.

DOOR

T. ADAM.

Afd. Moeara Tembesi.

Te Djambi had ik tijdens mijn onderzoek bericht ontvangen omtrent resten van een Hindoegebouw in de buurt van Moeara Tembesi. Het stond bekend onder de naam van Peroemboe Oewok en Kapitein Bruijnis te Moeara Tembesi, thans ook fungeerend Controleur, was zoo vriendelijk een onderzoek in te stellen. De bevolking noemde het eene „Kotta batoe", die ± 6 uur loopens van af de Batang Hari tegenover Rantau Kapas Toewo in het oerbosch lag, maar volgens de overlevering niet mocht opgezocht worden — slechts toevallig te komen was veroorloofd. De door Kapitein Bruijnis uitgezonden menschen werden dan ook door de gidsen misleid en niet naar de „Kotta batoe" gebracht, zij keerden terug zonder iets ervan gezien te hebben.

Toen ik naar Moeara Tembesi kwam besloot Kapitein Bruijnis met mij onder geleide van een betrouwbaren ouden man van Rantau Kapas Toewo daar naartoe te gaan. Dank zij de moeite die zich genoemde officier gaf om de hoofden van zijn onderafdeeling de goede bedoeling van mijn onderzoek uit te leggen, was er geen bezwaar meer van de zijde der bevolking de „Kotta batoe" te bezoeken. Van af de Batang Hari gingen wij ruim drie uren in N.W. richting door de oerbosschen tot aan een kleine waterval van de Soengei Pandan. Hier was de „Kotta batoe".

Wat wij vonden was het volgende: het water van het riviertje stort hier over een ongeveer drie meter breede wand van geelachtig vrij zacht (tuf) gesteente, en op beide kanten — in dezelfde richting loopende — was een steenen wal op het heuvelterrein opgebouwd van hetzelfde soort gesteente, links en rechts eenige meters lang. Of wij hier inderdaad met de resten van een gebouw te doen hadden? Wij meenden beter te doen de beantwoording aan een deskundige over te laten, die een grondig onderzoek kan instellen na het vrij zwaar geaccidenteerde terrein geheel opengekapt en schoongemaakt te hebben. Zeker is dit onderzoek aan te bevelen, want de naam, de bijgeloovigheid der bevolking, de heele situatie, het soort gesteente (waar in dit gebied nergens gesteente schijnt te zijn) doen beslist denken aan een overblijfsel van een gebouw. Vreemd is echter de groote afstand, van de Batang Hari ruim drie uren loopens en bovendien de ligging in zulk heuvelachtig terrein.

Meer succes hadden wij in het grootste dorp van deze afdeeling, in het ongeveer 300 huizen tellende Mersam ± 2 uur per motorboot de Batang Hari op. Hier worden sinds twintig of meer geslachten drie dingen als poesakas door de familie van het hoofd der bevolking bewaard:

I. een kruik met twee halzen (aardewerk).

II. een klewang welks kling 82 cM. lang is en zoo zwaar dat hij met één hand bijna niet te hanteeren is, en

III. een koperen schaal met voet.

Volgens de overlevering zijn zij afkomstig van Djamboe aan de Batang Hari (onderafdeeling Tebo).

Aan de Tambesi-rivier (per motorboot elf uur stroomafwaarts) ligt het groote dorp Mandiangin. Hier wordt een boek uit de oude tijden door de bevolking als poesaka bewaard. De verhalen dat het niet in Arabische karakters was geschreven, maar in een schrift dat niemand lezen kan, drongen mij daarheen te gaan, nadat Kapitein Bruijnis reeds het hoofd dezer doesoen over de bedoeling van mijn komst had gesproken en beloofd had er voor borg te staan dat het boek de bevolking niet ontnomen zou worden.

Toen ik daar kwam en 's avonds met de oudsten der bevolking zat te praten werd mij deze „poesaka" gebracht. Wie kan zich de vreugde voorstellen, die ik bij het ontpakken van deze heilig gehouden bundel had: in een oud vies uitziend stuk doek dat misschien eens wit geweest was, waren twee andere bundels gepakt. De eerste was een kleine van wit goed met een touwtje er om heen, dit opende ik eerst. Het bevatte zeven kleine platen wit metaal van circa 8 cm. in het vierkant beschreven met Hindoekarakters.

In de groote bundel in boomschors gewikkeld, was een boek van 120 bladzijden, waarvan 119 met een soort rentjoeng-schrift beschreven waren [1]. Verder behoorden nog erbij een oude gong en eene lans.

In het stroomgebied van den Tambesi, en in de afdeeling Moeara Tambesi hoorde ik nog dat ongeveer vier kilometer beneden Paoeh in de rivier een steen moet liggen, die door de bevolking „batoe gadjah" genoemd wordt. Slechts bij zeer laag water moet van dezen steen iets te zien zijn. Aangezien juist den dag dien ik van Mandiangin wilde vertrekken de rivier weer gestegen was had het geen doel daarnaartoe te gaan. Kapitein Bruijnis beloofde mij een onderzoek in te stellen en het resultaat aan het Bat. Gen. van K. en W. te berichten.

In de bosschen der Aer Itamstreek moet volgens verhalen een steenen rijststamper liggen, doch ik kon wegens gebrek aan tijd en de nogal sterk uiteenloopende vertellingen in aanmerking genomen niet besluiten extra daarvoor ernaartoe te gaan. Dit zal de Assistent Demang van Paoeh nog nader onderzoeken.

De Batang Hari stroomopwaarts, te Doesoen Tebing Tinggi en te Doesoen Panindjoean liggen steenen — in iedere doesoen één — die van hetzelfde gesteente zijn als de meeste Hindoesteenen, maar eenig beeldhouwwerk is daaraan niet te zien.

---

[1]) Ik vergeleek dit schrift met hetgeen op de buffelhorens te Korintji gevonden is, het is echter geheel anders.

Een dag loopens van Tebing Tinggi zou ook nog een merkwaardigheid zijn, maar de mij gedane mededeelingen waren niet van dien aard, dat het de moeite waard scheen er naar toe te gaan.

Afd. Saroelangoen.

Volgens berichten der bevolking was vroeger ten Westen van doesoen Saroelangoen een steenen figuur circa 80 cm. hoog — de armen waren afgeslagen, de kop zwaar beschadigd — op den buik eene inscriptie.

Door den Heer Krom, toen Controleur werd de figuur naar het politiekantoor aldaar gebracht. Vermoedelijk is het vandaar naar Djambi (?) of Batavia opgezonden.

Afd. Moeara Tebo.

Aan den bovenloop van Batang Hari bevindt zich nog:

te Telok Koeali een fundament ruim een meter diep in den grond en groot circa 5 maal 5 meter; hier heeft vroeger een steenen Hindoebeeld gestaan (een vrouwelijke figuur), dat naar Djambi (?) werd gebracht. De fundeering zou van de voormalige factorij der Oost Indische Compagnie geweest zijn (Journaal Ctr Moeara Tebo 16—11—1904).

Dicht bij de grens van de Gewesten van Djambi en Sumatra's Westkust aan den Batang Hari (boven Telok Kajoepoetih) moet een steenen Hindoebeeld staan, dat echter te zwaar is om getransporteerd te worden (± 800 K. G.). Alsnog werd mij bericht dat in het bosch aan de Ketalo besar, circa een dagmarsch van zijn monding naar het Noorden, een steenen figuur moet staan.

Verder moet zich een koperen plaat met inscriptie te Djamboe (boven Batang Hari) bevinden. Omtrent deze oudheden zal men mij nog nader bericht zenden.

Afd. Moeara Boengo.

Behalve het Buddhabeeldje dat in het Oudheidk. Verslag 1921 tegenover p. 77 is afgebeeld werd alleen nog op dezelfde plaats het bijbehoorende voetstuk gevonden. (Volgens verhalen der bevolking is het oude „Mangoendjaja" (Moeara Tebo) naar Tanah Priok — waar het beeldje gevonden werd — overgeplaatst).

Te Moeara Boengo kreeg ik bericht, dat eenige uren varens stroomafwaarts in de doesoen Bebeko door een der oudste vrouwen poesaka's werden bewaard, o. a. vier kleine koperen plaatjes met onbekende letterteekens.

De kleine plaatjes zijn inderdaad met Hindoekarakters beschreven, of ze te ontcijferen zijn, valt echter te betwijfelen. Ik kreeg ze te leen om naar Batavia ter ontcijfering op te zenden. Een met Arabische karakters beschreven piagem was erbij, deze schijnt minstens een 2—300 jaren oud te zijn. Het is een gedeelte van den stamboom der eerste vorsten van Djambi.

Nadat mij door alle hoofden en den Demang en Assistent-Demang de belofte werd gedaan een verder onderzoek naar oudheden in te stellen, vertrok ik van Moeara Boengo naar Bangko.

Afd. Bangko.

Te Karang Brahi circa 4 kilometer ten Z. O. van Limboer ligt voor de moskee een steen met Hindoe-inscriptie. Aangezien hiervan reeds vroeger door een B. B.-ambtenaar een afschrift was gemaakt en deze steen ook reeds in het Oudheidk. Verslag 1914 p. 132 No. 145 vermeld is, heb ik deze oudheid niet bezocht.

In het gebied van Soengei Tenang liggen vijf steenen, die ook reeds in de verslagen van den Oudheidkundigen Dienst genoemd worden, ik bespaarde mij daarom een reis daarheen, welke minstens tien dagen in beslag zou hebben genomen.

Te Gedan liggen twee „Batoe Larong", een vrouwenbeeld (hoofd beschadigd) en een steen welke volgens verhalen den man dezer vrouw moet voorstellen; hiervan is echter niet veel te zien.

In het landschap Pratin Toeo te Tandjoeng Poetih ligt een zeer goed geconserveerde steen van vijf meter lengte en één meter hoogte — vermoedelijk een grafsteen — waarop de figuur van een man in zittende houding duidelijk te zien is. Bij dezen steen werden enkele kralen gevonden.

Te Doesoen Toeo staan twee zwaar beschadigde figuren.

Het is aan te nemen dat in deze vallei een meer of minder groote Hindoenederzetting geweest is, wellicht dat hier in dit verafgelegen gebied de restes der meer en meer door de Mohamedanen verdreven Hindoe's eene laatste rustplaats gevonden hebben.

Hiermede is mijn onderzoek omtrent de Hindoe-oudheden te Djambi beëindigd; mogen dit rapport, de foto's, en de opgezonden piagems aanleiding geven tot het instellen van een onderzoek door een deskundige van den Oudheidkundigen Dienst.

Bangko, 17 September 1921.

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

TWEEDE EN DERDE KWARTAAL 1922

§ 1. *Personeel.*

Bij Gouv. Besl. van 9 Juni en 11 April werden aan den Bouwkundig Inspecteur, den heer P. J. Perquin, en aan den Bouwkundig Opzichter, den heer P. H. van Coolwijk, buitenlandsche verloven toegekend van resp. een jaar en acht maanden. De Bouwkundig Adjunct-Inspecteur, de heer B. de Haan, werd voor den duur van het aan eerstgenoemden ambtenaar verleend verlof tijdelijk belast met de waarneming van diens betrekking.

Bericht werd ontvangen, dat R. Ng. Poerbatjaraka benoemd is tot hulpleeraar in het Javaansch aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

§ 2. *Reizen.*

Ondergeteekende maakte in Mei en in Augustus dienstreizen naar Midden-Java, waarbij Boroboedoer en de tempels bij Prambanan bezocht werden. De Bouwk. Inspecteur bezocht drie malen Boroboedoer voor het aflooden der hellende muren; bovendien inspecteerde hij de tempels op het Diëng-plateau, Gedong sanga, en tjandi Ngawen. Mej. Dr. Muusses verbleef eenige weken te Modjokerto voor het maken van een catalogus van de verzameling aldaar en bezocht van daaruit in gezelschap van den Adj. Inspecteur tjandi Tikoes, Wringin Lawang en Badjang Ratoe. Op den terugweg bracht zij nog een bezoek aan Prambanan. De Adj. Insp. bezocht geregeld de tjandi's Papoh, Sanggrahan, Soember djati en in het derde kwartaal eens in de maand Prambanan.

§ 3. *Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het 1ste kwartaal 1922 verscheen in druk.

De Engelsche vertaling van Dr. M. E. Lulius van Goor's „Korte Gids van de Tempelbouwvallen in de Prambanan-vlakte, het Diëngplateau en Gedong Sanga, bezorgd door den heer H. S. Banner, B. A., werd ter Landsdrukkerij gedrukt en zal binnen kort voor het publiek verkrijgbaar gesteld worden.

Het derde deel van den Inventaris der Hindoe-oudheden, welks bewerking begonnen was door Dr. Lulius van Goor, werd door Dr. Muusses voltooid.

§ 4. *Geschenken.*

Ten geschenke werden ontvangen de volgende boekwerken: Memories of the Arch. Survey of India, nos. 6, 10 en 11. Ann. Rep. of the Mysore Arch. Dept.

1920/21. Ann. Rep. of the Arch. S. of India, Eastern Circle 1920/21. Ann. Rep. of the Arch. S. of India, Central Circle 1920/21. Jan Pietersz. Coen, Bescheiden omtrent zijn verblijf in Indië, verz. door Dr. H. T. Colenbrander, Deel III (1921).

§ 5. *Bescherming van Monumenten en Nieuwe Opnamen.*

Voor de Midden-Javaansche oudheden werd in verband met de afwezigheid van den Bouwk. Inspecteur met buitenlandsch verlof de volgende, sinds Juni in werking getreden, regeling getroffen. De werkzaamheden aan den Çiwa-tempel te Prambanan zijn geheel stopgezet. Twee steenhouwers zijn begonnen met het afbreken van de bouwvallige gedeelten van den Brahmā-tempel; terwijl een ander tweetal den binnen-ringmuur van het tempel-terrein aan de Westzijde afmaakt. De teekenaar der eerste klasse Hardjowisastro bezoekt geregeld de verspreid liggende oudheden en laat ze schoonmaken door ter plaatse aangenomen koelies. De werkzaamheden worden gecontroleerd door den heer De Haan, die daarvoor eens in de maand Prambanan bezoekt en de noodige fondsen verstrekt.

De laatste door den heer Perquin uitgevoerde herplaatsingen van fragmenten aan den Zuidgevel van den hoofdtempel zijn het uiterlijk schoon van het bouwwerk zeer ten goede gekomen. Door de aanbrenging van de onderste rij nissen met hunne elegante bekroningen en vooral van den hoog oprijzenden kāla-kop boven den cella-doorgang, is een boeiend geheel ontstaan, dat de hooge artistieke waarde van het oorspronkelijke project duidelijk laat uitkomen. Zoo spoedig de stand van de zon het toelaat, zal een foto van den Zuidgevel gemaakt en in een volgend verslag gereproduceerd worden.

Onder toezicht van den heer Rothe werd in het tweede kwartaal de ommuring van het tjandi Sewoe-terrein voltooid. Hij is nu met zijn ploeg koelies begonnen met de ommuring en afgraving van het Sadjiwan-terrein.

De heer A. Muhlenfeld, Assistent-Resident van Loemadjang, vestigde onze aandacht op het steeds grooter wordend gevaar, dat de oudheden van K o e t o R e n o n bedreigt. Het geheele vestingterrein, vele Kilometers in omtrek — aldus de heer Muhlenfeld — bestaat uit bouwvelden, die telkens voor een derde door de suikerfabriek Soekodono beplant worden. Tot 1860 waren deze terreinen ongerept en slechts wild gedierte huisde er. Kort na dien werd de ontginning ter hand genomen. De bouw der suikerfabriek, de aanleg der spoorlijn en de opkomst van de plaats Loemadjang leidden er toe, dat de ongeloofelijk groote massa's prima bouwmateriaal van Koeto Renon dienst moesten doen voor den bouw van fabrieken, woningen enz. totdat hieraan door mij, na met het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst gepleegd overleg, paal en perk werd gesteld, hetgeen eerst in 1920, dus 60 jaar te laat, plaats vond, toen minstens negen tiende der oude bouwwerken verdwenen was. Het resteerende wordt thans opnieuw bedreigd, doordat de grondbewerking voor de rietcultuur sinds kort belangrijk dieper geschiedt dan tevoren en de bodem derhalve nog meer wordt omgewoeld dan vroeger reeds het geval was. Behalve de reeds vroeger gesignaleerde

oudheden[1]) zijn op deze terreinen het laatste jaar nog verschillende nieuwe ontdekkingen gedaan. In het geheel blijken er b.v. nog 6 of 7 uitkijktorens (alle geheel met aarde bedekt en met boomgewas begroeid) te zijn, die bij nauwgezet onderzoek vermoedelijk nog heel wat belangrijks kunnen opleveren. Een proefgraving in den uitkijktoren, die zich het dichtst bij het heilige graf bevindt, leidde al spoedig tot het constateeren van de aanwezigheid van een steenen vloer. Talrijke scherven van Chineesche porcelein en terracotta werden daarbij tevens aangetroffen. Naar het zich laat aanzien zal een der muren van dezen uitkijk, na volledige ontgraving, blijken in nog vrij gaven toestand te verkeeren, alleen hier en daar uit zijn verband gerukt door de wortels van boomen en struiken.

Nu de nood dringt en de Oudheidk. Dienst geen ambtenaren en fondsen ter beschikking heeft om zelf een onderzoek te entameeren, werd het aanbod van den heer Muhlenfeld om, te samen met den heer Beaucher, sectie-ingenieur der Irrigatie te Loemadjang, op eigen kosten de belangrijkste bouwwerken te Koeto Renon te ontgraven, op te nemen, in teekening te brengen en te fotografeeren, dankbaar geaccepteerd.

Verslag van den Bouwkundig Inspecteur over de werkzaamheden op Midden-Java.

Driemaal werd een bezoek gebracht aan Boroboedoer voor het aflooden van hellende muren. Er valt geen merkbare wijziging te constateeren.

Te Prambanan werd met het sorteeren van de steenen voor verschillende bouwdeelen voortgegaan. Pl. 1 geeft een beeld van het fraaie ornament van een kāla-kop van den Wiṣṇu-tempel van opzijde. Een bijna geheel complete bekroning van de onderste serie nissen van den Çiwa-tempel is te zien op pl. 2; de bovenste laag hiervan, bestaande uit een geornamenteerde band met uitspringende lijst, vormt de afscheiding tusschen de onderste en bovenste rij nissen.

Een der bovennissen is afgebeeld op pl. 3a. De afsluiting van den Noordelijken cella-ingang, waarvan vroeger een afbeelding gegeven werd toen nog verscheidene stukken ontbraken (O.V. 1920 II pl. 5), is thans geheel compleet (zie pl. 3b.) Daar de kāla-kop die daarboven behoort ook bijna in zijn geheel is teruggevonden, verdient het aanbeveling de geheele groep te herplaatsen.

De dorpel van pl. 4a hoort bij een der doorgangen naar den omgang; een dergelijke dorpel werd reeds herplaatst boven den doorgang aan de Oostzijde ten Zuiden. Opmerkelijk is de schouder van het monsterdier, welke bij de andere exemplaren niet voorkomt. Het verdient aanbeveling te zijner tijd de verscheidenheid der details te toetsen aan de plaats dezer kāla-dorpels in het bouwwerk.

Het fraaie kopje, afgebeeld op pl. 4b is een van de vele schitterende vondsten bij het sorteeren van de steen-massa aan de Westzijde van het terrein gedaan.

---

[1]) Zie A. Muhlenfeld, De ruïnen van Koeto Renon in het Loemadjangsche Oudheidk. Versl. 1921, Bijl. F.

Van den dorpel afgebeeld op pl. 5a werd reeds vroeger een foto genomen, maar ik vond deze zoo interessant, dat het mij gewenscht voorkwam een grootere opname te maken. Zooals men ziet bestaat het stuk uit twee bij elkaar geplaatste deelen; ware het niet dat de breukvlakken van deze deelen zuiver aansluiten, men zou meenen met twee niets met elkaar te maken hebbende fragmenten te doen te hebben; immers de voorstellingen links en rechts zijn zoo verschillend behakt dat men zou onderstellen, dat twee beeldhouwers aan het werk geweest zijn.

Een ander voorbeeld hoe gevaarlijk het is conclusies te trekken uit onvoldoende gegevens of na een oppervlakkige bezichtiging alleen, geeft de afbeelding op pl. 5b. De hoek van dezen muur is in nog al sterke mate uit elkaar gerukt, maar als dit niet zoo was, zou men dan niet bij een oppervlakkige bezichtiging tot de conclusie komen, dat de twee hoekbanden met de tusschen staande penant nieuw aangemaakt waren?

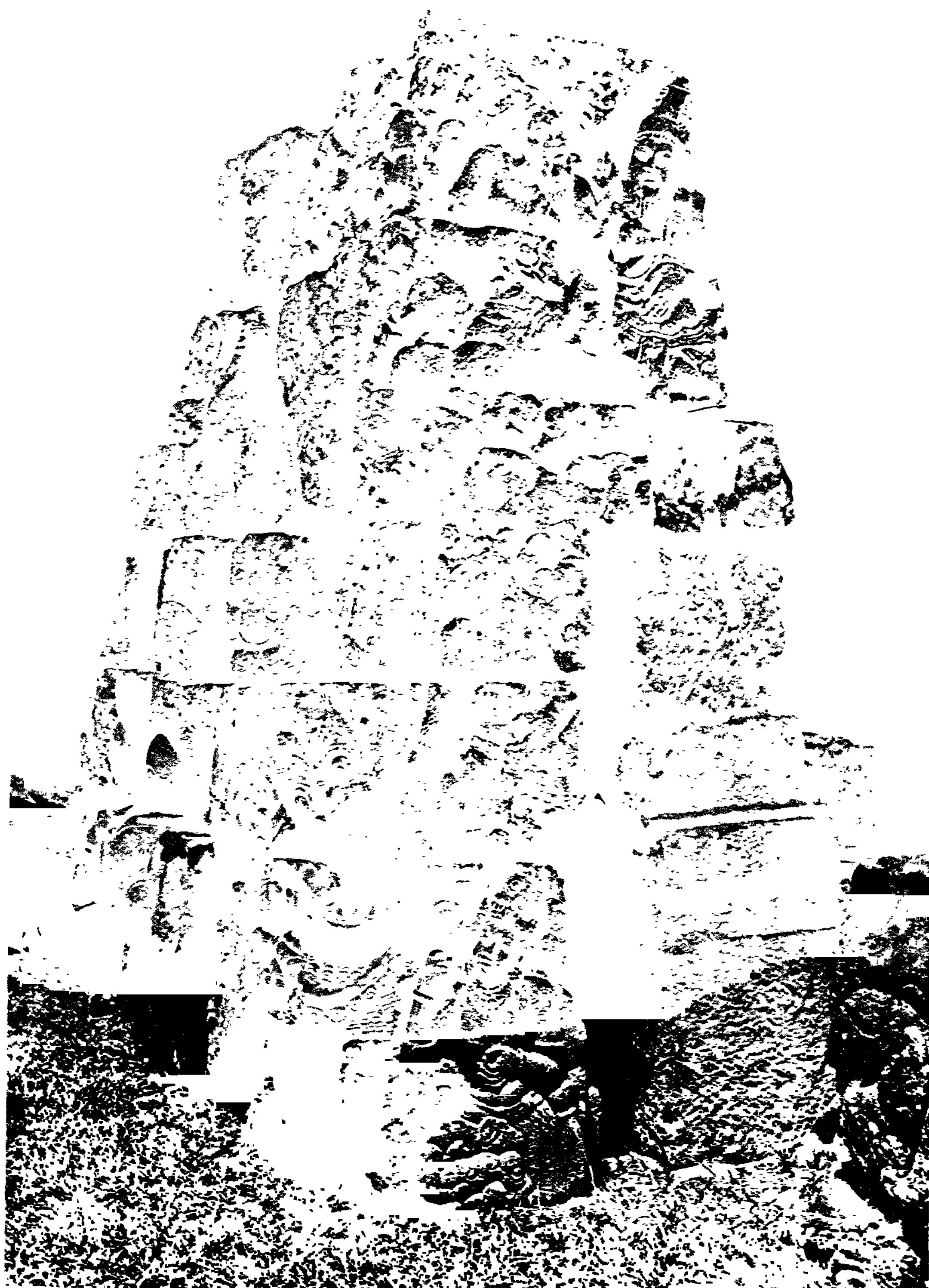
Tusschen voet en kroonlijst van het tempellichaam hebben zich vier hoekpenanten bevonden, waarvan de opeenvolging met zekerheid kon vastgesteld worden. Voordat tot herplaatsing zal worden overgegaan zullen deze stukken met de verbindingslagen op den beganen grond op elkaar gesteld en gefotografeerd worden.

Met de herplaatsing van de tot den tempel behoorende fragmenten aan den Zuidgevel werd in zeer langzaam tempo voortgegaan. Toen het werk bij mijn vertrek in Juni geheel werd stopgezet was juist de machtige kālakop boven den cella-doorgang in zijn geheel herplaatst.

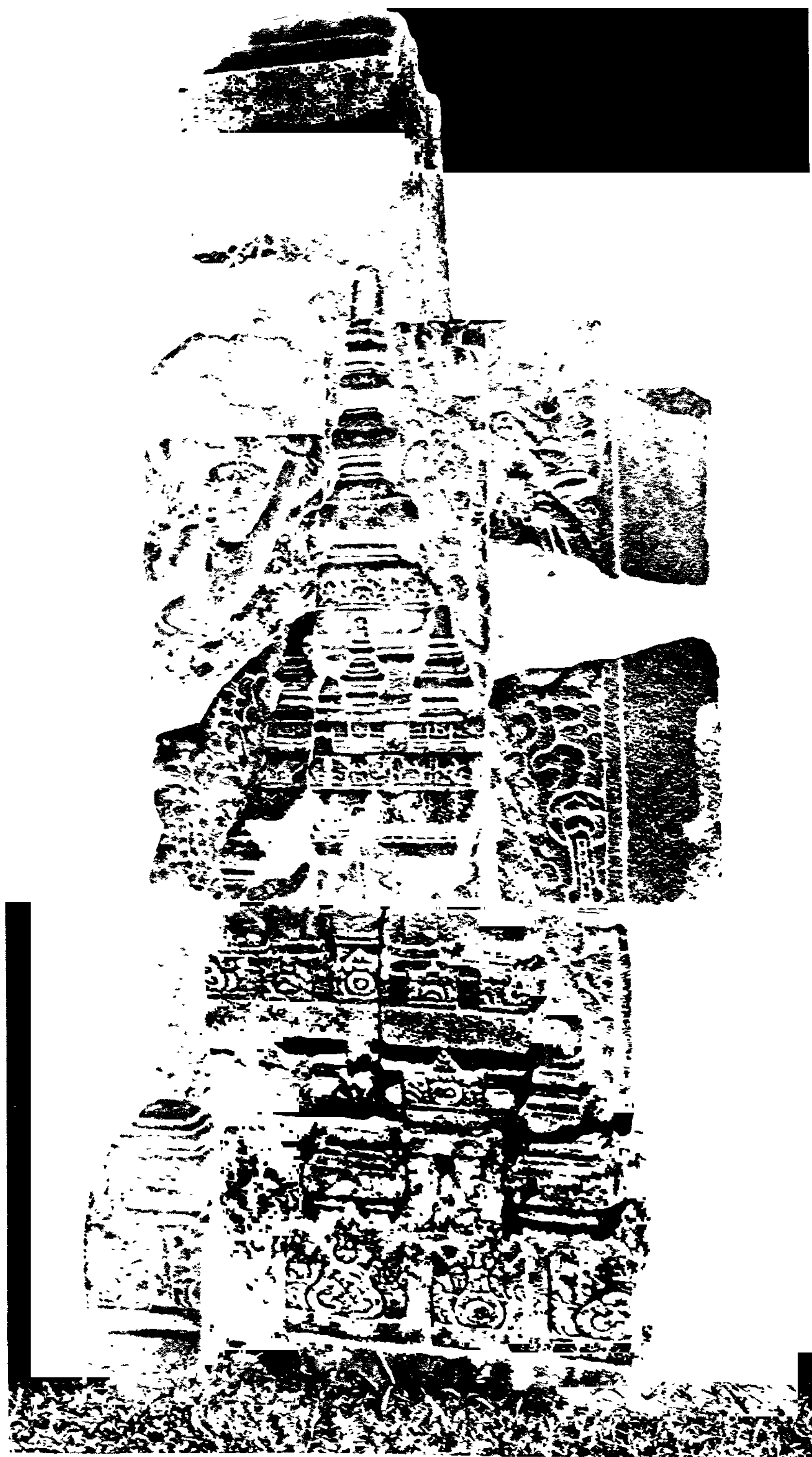
Verslag van den wnd. Bouwkundig Inspecteur over de werkzaamheden in Oost- en Midden-Java.

Nadat in het begin van het tweede kwartaal het complexje te P a p o h was opgemeten, werd met de voorziening van S a n g g r a h a n begonnen. Genoemde tempel stond op verschillende punten bouwvallig, voornamelijk wat de hoeken betrof. Door den grooten druk van de ver overstekende kroonlijst en het minder goede materiaal waren de hoekstukken van het fries afgesplinterd en dreigden de nog resteerende hoeken van de kroonlijst af te storten. Zoover noodig werden de uit elkaar gerukte gedeelten afgenomen en daarna opnieuw gesteld. Het bleek hierbij noodzakelijk, dat enkele steenen door nieuwe werden vervangen, omdat de oude vergruisd waren en niet meer gebruikt konden worden.

Van den Noord-Oost-hoek waren zoo goed als alle oude steenen nog voorhanden, om welke reden deze hoek, terwille van het silhouet, gecompleteerd werd. Overigens bepaalden zich de werkzaamheden uitsluitend tot het behoeden voor een verder verval. Hard heeft deze tempel het van tempelroovers te verantwoorden gehad. Het algemeen voorkomende breekgat ontbrak ook hier niet. Abusievelijk zag Knebel dit voor een put aan. Bij het onderzoek bleek evenwel, dat het een gewoon breekgat was, waarvan de aarden wanden met steenen van den tempel afkomstig waren bezet. Het breekgat liep zooals gewoonlijk tot in het hart van den tempel door. Het werd weer behoorlijk gedicht. Ook van bovenaf was een loodrechte schacht van ongeveer 3 $^{1}/_{2}$ M. diep gegraven, welke eveneens weer naar behooren werd aangevuld.

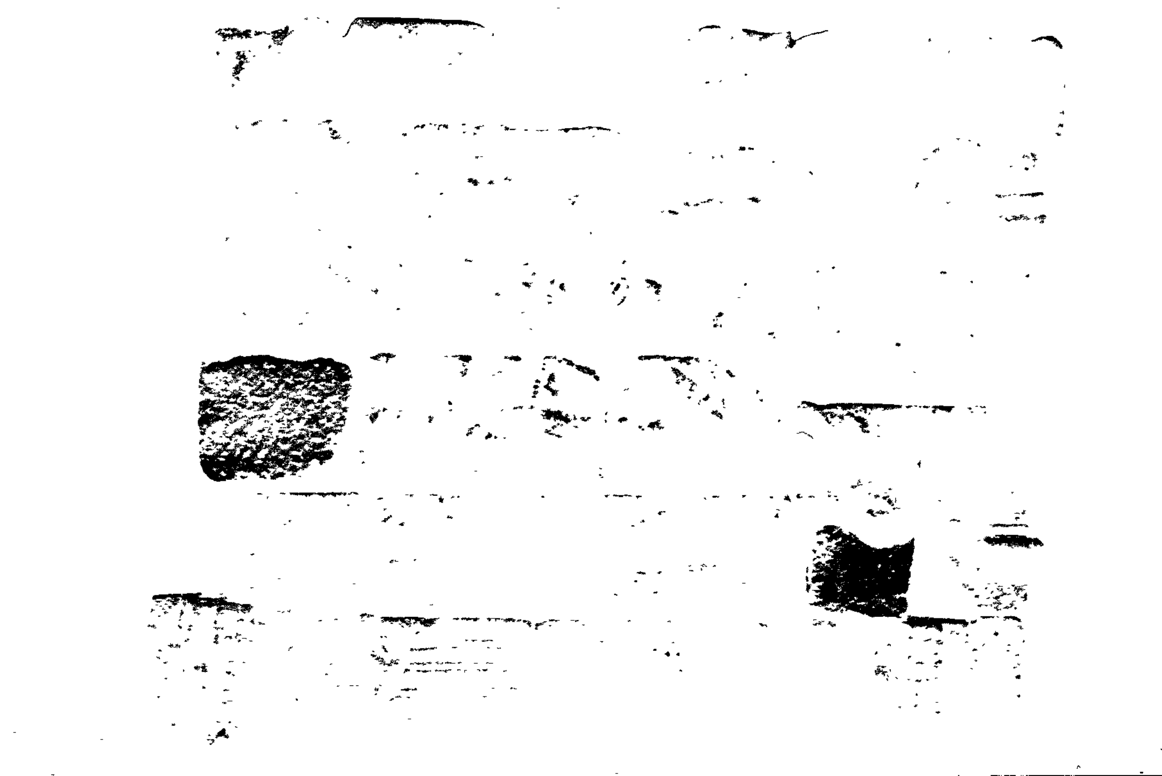
1 *Kalakop van den Wisnu-tempel te Prambanan van opzyde gezien.* (Foto O.D. 6746).

2. *Bekrooning van een der nissen van de onderste serie van den Çiwa-tempel te Prambanan.*
(Foto O.D. 6729).

3a. Nis van de bovenste serie van den Çiwa-tempel te Prambanan. *(Foto O.D. 6059).*

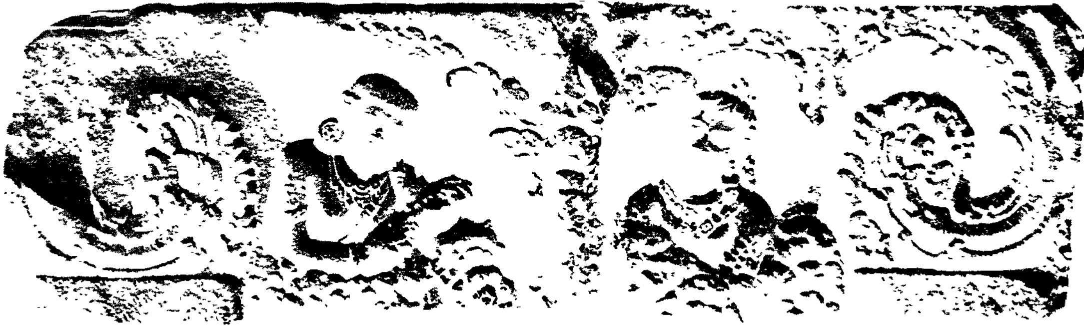
3b. Dorpel van den Noordelijken cella-ingang van den Çiwa-tempel te Prambanan. *(Foto O.D. 6717).*

[illegible]a Dorpel van een der doorgangen van den ingang van den Çiwa-tempel te Prambanan. (Foto O.D. 6710).

[illegible]b. Kop gevonden aan de Westzijde van het Prambanan-terrein. (Foto O.D. 674[illegible]).

5a Dorpel bestaande uit twee stukken, die op verschillende wijze behakt zijn (Foto O.D. 6753)

5b. Detail van den Nandi-tempel te Prambanan. (Foto O.D. 6749).

Boven vormde de Zuid-zijde een heuvel, waarop het groen welig tierde. Na afgraving bleek daar .een groote met aarde en steenen opgevulde kuil te zijn. Het bovenste terras is hier geheel verdwenen, alsmede de kroonlijst van het daar omliggende terras. Van de trappen aan de Westzijde is eveneens zoo goed als niets meer over. De nog op het terrein aanwezige stukken werden zorgvuldig gesorteerd om er zoo mogelijk nog enkele fragmenten van op te kunnen zetten. Dit gelukte evenwel niet, omdat er te veel steenen verloren zijn gegaan. Evenmin gaven de stukken eenig antwoord op de vraag of er al dan niet een steenen bovenbouw is geweest. Wel werden enkele stukken van groote lijsten gevonden, maar het is moeilijk te beoordeelen of ze wel voor het exterieur van den tegenwoordigen tempel zijn gebruikt geweest, ze kunnen evengoed van het inwendige werk afkomstig zijn. Het laatste klinkt misschien wat vreemd, maar men vindt in het inwendige van den tempel, tusschen de ruw bewerkte steenen, stukken, die zuiver afgewerkt en met lijsten etc. behakt zijn. Ook op het terrein werden verscheidene steenen aan twee zijden bewerkt aangetroffen. Uit deze omstandigheid is dan ook de conclusie te trekken, dat de tegenwoordige tempel met materiaal van een ouder bouwwerk afkomstig is opgetrokken. Maar welke steenen er dan wel en welke niet voor dezen tempel gebruikt zijn, is moeilijk uit te maken.

Bij Sawentar moest van een der groote waringins de kruin gekapt worden. Het was met grooten tegenzin, dat tot dezen maatregel werd overgegaan, daar de mooie kruin een schilderachtigen achtergrond voor den tempel vormde, maar de boom stond niet vast genoeg meer, zoodat het gevaar niet denkbeeldig was, dat hij met de een of andere storm zou vallen en daarbij groote schade aan de ruïne zou toebrengen.

Bij Gambar werden om dezelfde reden de kruinen uit de geringde djatiboomen gekapt. Het afkomende brandhout werd aan den djoeroe koentji verkocht. Tevens werden hier en bij Toeban de bamboe-paggers vernieuwd.

Van den djoeroe koentji van Bajalangoe werd een terracotta kop in ontvangst genomen, die in de nabijheid door de bevolking gevonden was. Veel artistieke waarde heeft het stuk niet. Het is primitief van opvatting en onbeholpen van teekening. Typisch is wel de haartooi. De haren hangen in een golvende lijn over het voorhoofd en langs de slapen en zijn over het achterhoofd naar links getrokken, waar ze in een eenigszins puntige condé zijn opgewerkt.

De tjandi's Singasari, Toempang, Kidal, G. Gangsir, Pari en Darmo werden onder toezicht van den opzichter schoon gemaakt. Omtrent deze tempels valt overigens niets bijzonders op te merken. Soerowono en Tegawangi kregen eveneens een beurt. In het Pare'sche werd bij het graven van een sloot een Gaṇeça gevonden. Het beeld werd op een nacht, terwijl het bij den vinder op het erf stond, door enkele heethoofden beschadigd. Van deze opzettelijke vernieling werd bij den Ass. Res. van Kediri aangifte gedaan en zullen de schuldigen zich voor den landraad te verantwoorden hebben.

Nadat de werkzaamheden te Sanggrahan beëindigd waren, was in het derde kwartaal een geheele of gedeeltelijke herstelling van de tjandi's Gambar en Toeban aan de beurt. Bij nadere overweging werd er evenwel in overleg met het Hoofd van den Dienst van afgezien. Beide monumentjes zijn zoo vervallen, dat een herstelling eigenlijk een onbegonnen werk is. Om ze weer eenigszins behoorlijk overeind te zetten, zou het noodzakelijk zijn ze eerst grootendeels af te breken, wat met het oog op de baksteen een monnikenwerk zou zijn. De vraag of de bouwwerkjes uit een esthetisch of historisch oogpunt van zoo'n groot belang zijn, dat een dergelijke tijd- en geldroovende herstelling loonend mag worden genoemd, meenen we ontkennend te moeten beantwoorden. Vooral in den tegenwoordigen tijd, nu allerwege bezuinigd moet worden, is het den Dienst toegestane bedrag beter aan belangrijker dingen besteed.

Inplaats van de herstelling van Gambar en Toeban werd met het bestudeeren van het nog aanwezige materiaal bij Soemberdjati begonnen. Dit onderzoek heeft het grootste gedeelte van het kwartaal in beslag genomen. Allereerst werden de geornamenteerde banden gezocht, die bij de vele hoek- en midden-antefixen hebben behoord. Het gelukte hiervan acht verschillende typen te vinden. Daarna werden de stukken van de verschillende pilaster-rijen gesorteerd, waarbij bleek, dat er drie soorten van saamgesteld konden worden. Vervolgens werden de resteerende stukken van den top bij elkaar gezocht en van dit onderdeel twee fragmenten opgezet. Uit de nu voorhanden gegevens nml. 8 geornamenteerde banden, 3 pilaster-typen en de fragmenten van den top kon geconcludeerd worden, dat het dak van Soemberdjati den min of meer conventioneelen Oost-Javaanschen vorm heeft gehad. De samenstelling der verschillende opeenvolgende fragmenten van het dak leverde dan ook geen verdere bijzondere moeilijkheden op, omdat de stukken als vanzelf den weg wezen.

Waren er meer dan voldoende gegevens voor het samenstellen van het dak voorhanden, voor het eigenlijk lichaam waren ze al zeer schaarsch. Toch diende het geluk, dat er van de verschillende lijsten en banden enkele stukken gevonden werden. Een fragment van de kroonlijst en de basis kon dan ook opgezet worden. Of de gegeven samenstelling echter in alle onderdeelen het oorspronkelijke profiel juist weergeeft, zou ik niet bevestigend durven beantwoorden, maar wel zijn er goede gronden ter verdediging voor aan te voeren.

Behalve de geornamenteerde lijsten van de kroonlijst en basis zijn er nog enkele stukken van den traditioneelen middenband teruggevonden. Voorts werden nog gevonden de breedte van den ingang; de breedte en de voorsprong van de pilasters naast de nissen; een fragment van de kleine nisjes naast den ingang en een klein fragment van een trapvleugel.

Van het lagere gedeelte, den voet etc. is zoo goed als niets meer over. Slechts een klein aantal stukken bleef voor dit gedeelte over en deze geven geen voldoende aanwijzingen om zich daarvan een voorstelling te kunnen vormen.

De hierboven in het kort weergegeven resultaten van het onderzoek zullen zoover mogelijk in teekening vastgelegd worden. Aan de hand van deze teekening, waarbij de betreffende foto's gereproduceerd zullen worden, hopen we nog nader

op de samenstelling van de verschillende fragmenten terug te komen. De fragmenten zijn op het terrein opgesteld.

Onder toezicht van den opzichter werden de tempels in het Malangsche Goenoeng Gangsir en Pari nagezien en schoon gemaakt. Bij Badjang Ratoe en Wr. Lawang werden de paggers vernieuwd.

Bij het vertrek van den heer Perquin werd de verdere reconstructie van den Çiwa-tempel gestaakt. Intusschen zullen verschillende herstellingen aan de andere tempels uitgevoerd worden. Begonnen is met den voet van den Brahmā-tempel, waarvan het fries en de bekroning uit het lood waren gezakt. Zoover noodig werden die gedeelten eerst afgehaald en daarna opnieuw gesteld. Gereed kwamen in het afgeloopen kwartaal, de Zuid-, West- en Noordzijde. Tegelijk werd de vloer weer behoorlijk gelegd en waterdicht gemaakt.

Tjandi Ngawen werd weer eens schoon gemaakt, de pagger gedeeltelijk hersteld, het toegangshek en de aanwijzingspalen geplaatst. De losse kop van den Buddha werd naar Prambanan gebracht en daar behoorlijk ingeschreven. De Tjandi Lawang werd eveneens schoon gemaakt, het bleek hierbij dat de kop van het eene beeld verdwenen is. Nasporingen bleven tot dusver zonder resultaat.

§ 6. *Vondsten.*

Door den Heer H. T. Damsté, Resident van Bali en Lombok, werd in het Karang Asem'sche een tempel van (waarschijnlijk) 1102 çaka ontdekt. Bijlage I geeft omtrent deze belangrijke vondst nadere bijzonderheden.

Behalve de onder de volgende § gerapporteerde vondsten op Bali, valt nog te vermelden de vondst van het bovenvlak van een keteltrom nabij Ngrahoe (distr. Padangan, afd. Bodjonegoro), dat door de goede zorgen van den heer Altona naar Batavia werd opgezonden. Het voorwerp, dat een tienpuntige ster in het midden en het gewone ornament daaromheen vertoont, is ten geschenke aangeboden aan 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.

§ 7. *Epigraphie en Iconographie.*

In Maart werd bericht ontvangen van den Superintendent van de Britsch-Indische Archaelogical Survey, Central Circle, Mr. Hirananda Sastri, omtrent de vondst van een koperen plaat, opgegraven in het Groote Klooster te Nālanda (Bihar), die voor de oudste geschiedenis van Sumatra en Java allerbelangrijkste gegevens bevat. Aan een inmiddels ontvangen voorloopige mededeeling van de hand van denzelfden pandit (Ann. Progress Report of the Arch. S. of India, Central Circle for 1920/21, p. 5 en 37 sq.) ontleenen wij het volgende.

De plaat draagt het zegel van Dewapaladewa, den beroemdsten vorst uit de Pala-dynastie, die in de 9de eeuw A. D. over Bengalen regeerde; daarboven is het dharmacakra-embleem met de twee herten afgebeeld. De tekst op de achterzijde, die een soort postscriptum op de eigenlijke schenkingsoorkonde op de voorzijde van de plaat vormt, verheerlijkt den gezant Balawarmman en zijn heer Çrī

Balaputradewa, koning van Suwarṇadwīpa en Yawabhūmi. De oorkonde aan de voorzijde vermeldt de schenking van enkele dorpen in de Rajagriha- en Gaya-districten in de Çrīnagara-provincie ten behoeve van het [een?] Klooster te Nālanda, dat blijkbaar gesticht was door den genoemden koning van Suwarṇadwīpa. De schenking had plaats door Çrī Dewapaladewa op het, bij monde van den gezant Çrī Balawarmman overgebrachte, verzoek van Çrī Balaputradewa. Deze laatste wordt genoemd de kleinzoon van den koning van Yawabhūmi, het sieraad van het Çailendrageslacht, den zoon van Tārā, de dochter van Dharmasetu. Uit het postscriptum blijkt verder dat Çrī Balaputradewa het [een?] Klooster te Nālanda bouwde uit eerbied voor den Buddha en dat hij vijf dorpen schonk aan Dewapaladewa, blijkbaar in zijn eigen land en in ruil voor de dorpen die deze laatste in de Çrīnagara-provincie aan het klooster te Nālanda geschonken had.

Door den heer L. C. Heyting, Controleur van Boeleleng, werden wederom eenige belangrijke epigraphische vondsten gedaan t. w.

I. Een oorkonde in het bezit van de familievereeniging (sĕkĕ dadiă) der Paseks te Bebetin, distr. Sawan, afd. Boeleleng, bestaande uit 5 platen (nos. 1, 2, 3, 5 en 7) uitgevaardigd in Çaka 972 (çrawaṇamāsa, 3en dag, çuklapakṣa) door anak wungçunira kālih bhaṭāri sang lumah i Burwan mwang bhaṭāra sang lumaḥ ri Bañu wka. Het is een bevestiging van een oorkonde in 911 (wula posa kṛṣṇa 13en dag) uitgevaardigd door Çrī Guṇapriyadharmmapatni sang ratu maruhani Çrī Dharmmodayanawarmmadewa, terwijl ook dit weer een vervolg is op een besluit van Çaka 818 (bulan besakha sukla pañcami), uitgereikt aan de bewoners van Banwa bharu.

II. Plaat No. 5 van een oorkonde (afk. als boven) waarop geen jaartal voorkomt. In den vierden regel staat: mangkana rasanyanugrahanira lbuni pāduka çrī mahārāja çrī Samayaja.

III. Een volledige oorkonde van negen koperen platen in den grond gevonden, bij Pangkoeng sioeng in desa Bila, distr. Koeboetambahan, afd. Boeleleng, thans ten huize van den vinder, Pande Noeriasta te Sawan in de bandjar Doekoeh, van çaka 995 (cetramasa, 2en dag kṛṣṇapakṣa), eveneens uitgevaardigd door anak wungçunira enz. Het is een bevestiging van een gunstbewijs van çaka 945 (bhadrawantĕn māsa 9en dag çuklapakṣa) van çrī Dharmmawangçawardhana marakatapangkajasthānottunggadewa ten gunste van de Karāman i Bila.

IV. Een volledige oorkonde van vijf platen afk. van Boelian, distr. Koeboetambahan, afd. Boeleleng van 1172 çaka (weçaka, 5en dag çuklapakṣa) uitgereikt ten overstaan van de oudsten van Bulihan door pāduka bhaṭāra Parameçwara çrī hyang ning hyang adidewalañcana.

V. Een oorkonde van 1103 çaka (çrawaṇamāsa, 9en dag, çuklapakṣa) afk. als boven, bestaande uit 12 platen (nos. 1 — 14, ontbreken nos. 3 en 12), uitgereikt door pāduka çrī mahārāja haji Jayapangus arkajacihna saha

rājapatnī dwāya pāduka çrī parameçwarī Indulañcana pāduka çrī mahādewī Çaçangkhajaketana.

VI. Een oorkondĕ van Depaä, distr. Koeboetambahan, 8 platen van een stel van 15 (ontbreken de nos. 1, 2, 7, 9, 10, 11 en 12), waarop geen jaartal of koningsnaam voorkomt. Het is een schenking aan Indrapura, waarvan de grenzen worden vastgesteld. De Noordgrens is Bukit tunggal, die ook in het begin wordt genoemd en vereerd scheen te worden (amujājapajapa i bhaṭāra bukit tunggal).

VII. De vijfde plaat van een oorkonde, afk. van Djagaraga, distr. Koeboetambahan; zonder jaartal of koningsnaam. Aan het eind wordt genoemd Sukāpura, waarvan de grenzen worden opgegeven.

VIII. Een inscriptie op den linkerwand van de grot te Sangsit, waarvan Brandes in de Notulen Bat. Gen. 1895 p. 20—23 een afteekening vermeldt. Het jaartal bleek 993 (en niet 933 zooals Brandes opgaf) te zijn. Het geheele inschrift luidt: çaka 993 wulan cetra sukla.

Van de inscripties werden naar de op Bali vervaardigde fotografische opnamen door Dr. Muusses afschriften gemaakt, waaraan de bovenvermelde bijzonderheden ontleend zijn.

Uit het Verslag eener tournee van den Hulpgezaghebber bij het B. B. den Heer G. J. Kuys, (Juli 1918), door den heer Heyting te onzer kennis gebracht, vermelden wij nog het volgende: „Des avonds werden mij door den poenggawa eenige interessante bijzonderheden medegedeeld over de koperen platen, welke bewaard werden in het bosch bij de desa Boelian en welke platen gedurende de sembahijangdewa in de poera desa te Koeboetambahan hierheen overgebracht worden en dan gewasschen in de piasan der poera. De plaats in het bosch waar deze Ratoehijang zooals men hen noemt, bewaard worden, mag slechts betreden worden door de pemangkoes met de verzorging daarvan belast, en aan den tweeden oudsten van hen is het slechts vergund de Ratoehijang te aanschouwen. Het aantal dier platen is niet met zekerheid bekend daar de pemangkoes elk jaar een verschillende hoeveelheid aantreffen, het grootste aantal heeft 30 bedragen, ook deze Ratoehijang moeten beschreven zijn, doch op elk moeten slechts 3 letterteekens voorkomen. Worden zij van het bosch bij de desa Boelian overgebracht naar de poera desa te Koeboetambahan hetgeen slechts geschieden mag door ongerepte knapen, dan vallen de lieden, die zich bevinden op den weg waarlangs de Ratoehijang zullen gedragen worden, ter aarde nog voor deze in zicht zijn en kunnen eerst weder opstaan wanneer zij zijn gepasseerd. Bij nadering van de desa Koeboetambahan begint daar de sarad (draagstoel) van Ratoe Ngroerah Braban, die zich bevindt in de sanggah ten huize van den klian Soebak uit zich zelf heftig te schudden. Deze sarad wordt dan door de zich op dat oogenblik in hare nabijheid aanwezig zijnde kramasoebak in allerijl opgenomen en hard loopende weggedragen, de Ratoehijang tegemoet; eenmaal nabij deze wordt zij nedergezet en men wacht af tot zij voorbij zijn, waarna bedoelde

sarad achter de Ratoehijang aan, de poeradesa wordt binnengebracht. Het overbrengen der Ratoehijang van de desa Boelian naar Koeboetambahan mag evenwel niet geschieden wanneer in de twee weken voorafgaande aan den dag op welke de overbrenging is vastgesteld iemand te Koeboetambahan komt te overlijden. Daar deze desa een groot aantal inwoners telt, is dit bijna elk jaar het geval en om deze reden gebeurt het zelden, dat de Ratoehijang naar de poera te Koeboetambahan wordt vervoerd. In de poera blijven de platen drie dagen, docht sterft iemand te Koeboetambahan gedurende deze periode dan begint de sarad en de Ratoehijang daarin op heftige wijze te schudden, zoodat volgens mijn zegsman, het klinken van metaal duidelijk hoorbaar is. De sarad wordt dan onmiddellijk door de dragers, die steeds in de nabijheid moeten blijven, opgenomen en de Ratoehijang weer in allerijl naar het bosch bij Boelian teruggebracht. De draagstoel wordt bewaard in eene afgeschoten ruimte in de poera desa te Koeboetambahan, zij is de eenige, welke voorzien is van deurtjes.

Ter aanvulling van het bovenstaande schrijft de heer Heyting nog: Deze koperen platen zijn het eigendom van de krama desa van Boelian en Koeboetambahan. Ze worden in den grond bewaard in het ravijn, dat den naam draagt van Pangkoeng Ieh Boeah, en alleen op Poernama Kapat voor de Odalan uit de verborgen schuilplaats gehaald voor drie dagen. Afwisselend brengt men ze de eene Odalan naar de Poera desa van Boelian en de volgende Odalan naar die van Koeboetambahan, en van daaruit ook naar zee. Is een der twee desa's echter door een sterfgeval „sebel", dan brengt men ze naar de andere desa. De 8 koperen platen van Depaä zijn het eigendom van krama desa aldaar, en worden in den grond bewaard bij een bronnetje in een ravijn Pangkoeng Djro. Op Poernama Kapat worden ze voor drie dagen in de Poera desa van Depaä vereerd en van daaruit ook naar zee gebracht.

Hier volgen nog eenige aanteekeningen van Mej. Dr. Muusses.

In zijn „Historische Gegevens uit Balische oorkonden" [1]) heeft de heer Van Stein Callenfels o.a op de mogelijkheid gewezen, dat „het jongste kind" de vorst, die zich in alle tot nu toe van hem bekende oorkonden noemt: „pāduka haji anak wungçunira kālih bhaṭāri sang lumaḥ i Burwan mwang bhatāra sang lumah ri Bañu wka" de jongste broeder van Airlangga zou zijn.

Aanleiding tot die hypothese gaf het feit, dat in de oorkonden door Airlangga's ouders uitgegeven, steeds de vrouw als de voornaamste voorop staat [2]) terwijl „het jongste kind", zooals uit het bovenaangehaalde blijkt zijn moeder het eerst noemt.

---

[1]) Oudheidkundig Verslag 1920, p. 41 vlg en 131 vlg.

[2]) Op p. 42 wijst de heer Callenfels op het hem onbekende idamaruhani. Ditzelfde woord komt voor in de oorkonde van Bebetin (zie boven I) en wordt in het KBWdbk gelijkgesteld met moani; het wordt in de oorkonde van Sembiran tegenover babini gebruikt. In de oorkonde van Bebetin komt het op dezelfde wijze voor, het beteekent „hij, die de echtgenoot is"; ida maruhani en ratu maruhani kunnen we dus het best vertalen met „prins-gemaal", een benaming, die volkomen past bij de positie, die Udayana bekleed moet hebben.

Behalve deze overeenkomst nu is er een tweede, die m.i. een hechte steun geeft voor de identificatie: n.l. de naam van de bijzetplaats van den overleden vader. Bañu wka (zie het KBWdbk in voce anak) immers beteekent „spruit van water", „wel". Deze naam doet dadelijk denken aan die van de begraafplaats van Udayana, het prachtig gelegen Djalatoenda, op de Oostelijke helling van een van de voortoppen van de Penanggoengan. Jalatuṇḍa (om het weer te geven in de gewone transcriptie van het Oud-Javaansch) beduidt eveneens „plaats waar water te voorschijn komt", „bron", zooals duidelijk is uit de door Van der Tuuk geciteerde plaatsen. Naast de eigenlijke beteekenis „watersnavel" schijnt men — misschien reeds spoedig?—, er de algemeenere van „bron", „put" aan gehecht te hebben, daar er jinalatuṇḍa en añjalatuṇḍa van gevormd zijn, hetgeen op een innerlijke eenheid van het grondwoord wijst.

Misschien echter mogen we in dit geval de oude beteekenis niet te veel naar achter schuiven, omdat juist een badplaats als Djalatoenda, met zijn garuḍa en nāga als spuiers met recht dien naam verdiende. We hebben hier, schijnt het, dus te doen met een van die gevallen, die in het Oud-Javaansch verre van zeldzaam zijn, waarin een en dezelfde plaats nu eens is aangeduid met zijn Oud-Jav. naam, dan weer eens met het aquivalent daarvan in het Sanskrit. Wanneer we deze waarschijnlijke gelijkstelling voegen bij het reeds door den heer Van Stein Callenfels opgemerkte gegeven in de zelfde richting, dan mogen we d.m. in het „anak wungçunira, enz" Airlangga's jongste broeder zien.

De afkorting *ti* in Tjandra sengkala. In het Museum van het Bataviaasch Genootschap is een steenen badkuip aanwezig (No. 392g, Inventaris No. 4010), waarop aan een zijde in een vierkante omlijsting de volgende inscriptie in grove reliefletters is gebeiteld:

//iti kitrinira pañji
kañca buyut i pugĕra
n//tyagatimapakṣadharmma//

Het eerste gedeelte beteekent: dit is het werk van pañji Kañca, buyut van Pugeran. Het tweede stuk is een tjandra sengkala, die volgens Brandes (Notulen Bat. Gen. 1899 p.171) waarschijnlijk moet worden gesplitst in: tya-gati-mapakṣa-dharmma, waarin g a t i: 5 is en t y a een onbekende afkorting met een onbekende waarde; in cijfers verkrijgt hij dan het jaartal 125 (?). De mogelijkheid van een andere splitsing: tyaga-(a)ti-mapakṣa-dharmma, wordt door Brandes ook geopperd; bezwaren hiertegen krijgen we niet te hooren, maar daar aan de andere lezing de voorkeur wordt gegeven moeten ze wel bestaan hebben.

Het voornaamste bezwaar tegen deze laatste splitsing heeft naar het mij toeschijnt in (a)ti: 2 gelegen. Immers op deze wijze verkreeg men het jaar 1227, wat moeilijk in overeenstemming te brengen is met het schrift, dat vrij laat Oost-Javaasch is.

We kunnen evenwel in plaats van a t i: 2 m.i. de afkorting t i: 7 lezen, een afkorting, waarvan we een tweede voorbeeld bezitten in het jaartal akṣatisūryya (Nāgarakṛtāgama 17: 6). Dit voorbeeld is daarom bovendien zoo sprekend, omdat het voorkomt op een plaats, waar het jaartal geheel wordt bepaald door het verband:

het kan daar niet anders beteekenen dan 1275. Kern zegt dan ook in een noot: „*ti* kan hier niet anders aanduiden dan 7. Hoe de lettergreep aan deze beteekenis komt, is mij een raadsel; elders is dit *ti* nog niet aangetroffen."

We zien hieruit, dat de afkorting t i dus bestaan heeft in de beteekenis van 7. Welke afkorting kunnen we nu voor ons hebben?

In het KBWdbk vinden we hieromtrent niets, maar in het NJav. Wdbk van Gericke en Roorda staat bij t i „z.v.a. t i t i" en dit t i t i = Skrt t i t h i, de dag van de lunaire maand. In het Skrt. wordt t i t h i wel gebruikt voor 15 (de helft van het aantal dagen in een maand), niet voor 7. Maar het feit, dat hier op Java de zevendaagsche week van de Hindoes werd overgenomen[1]) pleit er voor, dat hier een dag van die zevendaagsche week ook de beteekenis van 7 kreeg.

Bijlagen G, I, K, bevatten oudheidkundige bijdragen van de hand van de heeren Damsté, Van Stein Callenfels en ondergeteekende. Bijlage L. geeft een transcriptie van een koperen plaat in het Solo'sche Museum, door R. Ng. Poebatjaraka. Bijlage M bevat een lijst der lontarhandschriften in de bibliotheken van Pedanda Ngoerah Blajoe (Tabanan) en Pedanda Wajan Kekeran te Taman Intaran (Badoeng) (zie O. V. 1921 p. 69). De Heer Heyting, die deze opgave verstrekte, heeft zich bereid verklaard de catalogi van de andere Hss, die zich nog in particulier bezit bevinden, te verzamelen.

§ *8. Teekeningen.*

De Heer De Haan rapporteert, dat de netteekeningen van Ploembangan en Papoh gereed kwamen. Die van Sanggrahan zijn onder handen. Van het complex te Sendang doewoer werd een plattegrond geteekend. Te Prambanan werden situatie-teekeningen in potlood van de tjandi's Prambanan, Loemboeng en Sewoe en calques van de tjandi's Kali tjilik en Ngetos gemaakt.

§ *9. Fotografieën.*

Door den Heer De Haan werden een 4-tal foto's van Sanggrahan, een 17-tal van Soemberdjati en een 6-tal van de herstelling van den Brahmā-tempel te Prambanan gemaakt.

§ *10. Nederlandsche oudheden.*

Naar aanleiding van een bericht in een der plaatselijke bladen over den grafsteen van Coen, die in de benedenstad zou zijn aangetroffen, hetgeen later bleek een Aprilgrap te zijn geweest, werd, op aanwijzing van Dr. F. de Haan, een onderzoek ingesteld op het terrein van de voormalige Kruiskerk, tegenwoordig ingenomen door de goedangs van de firma Geo Wehry, tusschen Kali Besar Oost en Stad-

[1]) De vijf en zesdaagsche week zijn oud-Javaansch, de zevendaagsche is door de Hindoes ingevoerd

huisplein. Aan den Heer Jansz werd opgedragen het onderzoek te leiden en bij diens afwezigheid aan den Heer van de Wall. Gedurende een paar weken werden op het aangegeven terrein gravingen verricht, die niet het minste resultaat opleverden. Zelfs van de fundamenten en bevloering van de kerk werd niets teruggevonden.

Een nota, aangevende op welke, voor het land minst kostbare wijze in het onderhoud der voornaamste Hollandsche oudheden in de Molukken kan worden voorzien, werd der Regeering aangeboden. Maatregelen tot behoud dier monumenten zijn thans in voorbereiding.

In den loop van de maand Mei vertrok de Heer Jansz met verlof naar Nederland, nadat het herstellingswerk aan de Portugeesche Buitenkerk zoo goed als voltooid was. Eenige ontbrekende armen der koperen kaarsenkronen, het glas van de vensters en een stel saaien gordijnen zullen door den Heer Jansz tijdens zijn verlof in Holland worden aangeschaft. Het wegbreken van het houten schot achter den preekstoel en enkele andere kleine werkzaamheden zullen na de terugkeer van genoemden heer worden uitgevoerd. Het orgel dat volgens de aanwijzingen van Mr. Riphagen in Duitschland gerepareerd is, arriveerde in Juli en zal in het volgend kwartaal gemonteerd worden. De grafzerk van Gouverneur-Generaal Carel Reyniersz en zijn eerste echtgenoote, die zich vroeger op het particuliere land Koepang te Soerabaja bevond, is in den muur der kerk, dicht bij den hoofdingang ingemetseld.

De steenen zuil vermoedelijk van Portugeeschen oorsprong, waarvan indertijd in het tweede Kwartaalverslag van 1919 een afbeelding is opgenomen, werd door den Chef der firma Gumprich en Strauss op wier terrein zij zich bevond — destijds werd zij aangetroffen tusschen het gebouw der firma E. Dunlop en het tramstation — aan het Bat. Genootschap ten geschenke aangeboden.

§ 11. *Islamitische oudheden.*

De grafsteen van Kloempang (Zie vorig verslag p. 10) wordt in Bijlage H. door den Heer J. P. Moquette besproken.

§ 12. *Programma voor het volgend kwartaal.*

De Heer De Haan zal de noodige voorzieningen aan de poortjes te Belahan treffen en na beëindiging dezer werkzaamheden naar Kediri overgeplaatst worden, waar de tjandi's Soerawana en Tegawangi beslag op hem zullen leggen. Voor het herstellingswerk aan tjandi Prambanan zal hij eens in de maand overkomen. Ondergeteekende zal vergezeld van den Heer De Haan o.a. de oudheden te Kota Renon inspecteeren en zoo noodig aanwijzingen geven voor de ontgraving.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst,

Dr. F. D. K. BOSCH.

LIJST [1]

DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN

IN HET TWEEDE KWARTAAL 1922.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6337	13 × 18	Prambanan. Çiwatempel.	Onderste en tweede hoekpenant, op den grond uitgelegd.
6338	„	id.	Derde en vierde hoekpenant, op den grond uitgelegd.
6339	„	id.	Kalakop, behoorende bij één der doorgangen naar de cella's.
6340	„	id.	id. id.
6341	„	id.	id. id.
6342	„	id.	Fragmenten behoorende bij één der kalakoppen der kleinere tempels.
6343	„	id.	id. id.
6344	„	id.	id. id.
6345	„	id.	Makara behoorende bij één der twee kleinste tempels op het boven-tempelterrein.
6346	„	id.	Kalakop bestemd voor één der ingangen naar de cella's. Op den grond opgesteld.
6347	„	id.	Ingang naar de groote cella, gedurende de herstelling.
6348	„	id.	id. id.
6349	„	id.	N.O. hoek met Zuidelijke cella-ingang, gedurende de herstelling.
6350	„	id.	Topversiering met pilastertjes, bestemd voor het tempellichaam.
6351	„	id.	Topversiering als No. 6350.
6352	„	id.	Fragmenten van één der kleinere kalakoppen.
6353	„	id.	Fragmenten van pilasters met nis, vermoedelijk behoorende bij het gedeelte boven de kroonlijst van den Çiwatempel.
6354	18 × 24	id.	Ingang naar de hoofdcella, gedurende de herstelling.
6355	„	id.	id. id. van ter zijde gezien. Zie No. 8 van schema 4200.

[1]) Deze lijst sluit aan bij de in O.V. 1921 Bijlage M. gepubliceerde.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6356	18 × 24	Prambanan. Çiwatempel.	Ingang naar de cella aan de Zuidzijde. Zie No. 7 van schema 4200. Gedurende de herstelling van ter zijde gezien.
6357	„	id.	id. id.
6358	„	id.	Hoekpenanten van het tempellichaam. Bovenste serie (onder de kroonlijst).
6359	„	id.	Kalakop bestemd voor één der ingangen naar de cella's. Vergl. No. 6339.
6360	„	id.	Zuid-Oostzijde. Gedurende de herstelling.
6361	„	id.	Zuidzijde. id.
6362	„	id.	Ingang naar de Zuid-cella. Detail zijaanzicht gedurende de herstelling.
6363	„	id.	Zuid-Oostelijke hoek gedurende de herstelling. Vergl. schema 4200 No. 12.
6364	„	id.	Zuid-Westelijke hoek, gedurende de herstelling. Vergl. schema 4200 No. 17.
6365	„	id.	Zuid-Westelijke hoek, gedurende de herstelling. Vergl. schema 4200 No. 18.
6366	24 × 30	Tjandi Kalasan.	Beschreven steen met nagari-inscriptie van 700 Çaka (stichtingsoorkonde). (Reproductie foto Bat. Gen. II. No. 873).
6367	18 × 24	Onbekend, thans in het bezit van den Heer Resink te Djogja.	Bronzen beeldje met jaartal 1260 Çaka (voorzijde).
6368	„	id.	id. id. (achterzijde).
6369	„	id.	id. id. van terzijde.
6370	9 × 14	Djalatoenda, distr. Djaboeng afd. Modjokerto, Soerabaja.	Steen met opschrift.
6371	„	id.	id. id.
6372	8 × 11	Amahei, eiland Ceram, thans Mus. Bat. No. 499a.	Gouden vierarmig Çiwa-beeldje. (Not. 1908 p. 67 en bld. LXI).
6373	18 × 24	Kesongo, distr. Baoereno, afd. Bodjonegoro, Rembang.	Steenen urn.
6374	„	Gondang, distr. Baoereno, afd. Bodjonegoro, Rembang.	Bronzen bel met opschrift en een ijzeren kapmes.
6375	„	Watoe Kandang, bij desa Maor, distr. Baoereno.	Overblijfselen van een ringmuur van gebakken steen.
6376	24 × 30	Sendang Sedati, distr. Baoereno, afd. Bodjonegoro.	Beschreven koperplaat van 1385 Çaka.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6377 / 6377a	24 × 30 / „	Kedoekan Boekit, afd. Palembangsche Benedenlanden.	Gipsafgietsel van den beschreven steen Palembang No. 1.
6378	„	Kertek, afd. Wonosobo, thans Mus. Bat. No. 5802.	Bronzen beeldje van Çiwa en Parwati (voorzijde).
6379	„	id.	id. id. van ter zijde.
6380	„	Den Pasar (Bali).	Openlucht-museum.
6381	„	id.	id. id.
6382	13 × 18	Prambanan. (Çiwatempel).	Nispilaster vermoedelijk behoorende bij de nissen boven de kroonlijst. Vergl. Nos. 6353, 6383 en 6384.
6383	„	id.	Nispilaster met kalakop. Vergl. Nos. 6353, 6382 en 6384.
6384	„	id.	Id. Id. Vergl. Nos. 6353, 6382 en 6383.
6385	„	id.	Kalakop als nisafdekking, behoorende bij de eerste serie in het tempellichaam.
6386	„	id.	Rechtse pilaster behoorende bij het kleine torentje ten Noorden van den Oostelijken doorgang naar de cella.
6387	„	id.	Id. Id. Id. meer gecompleteerd.
6388	„	id.	Fragmenten behoorende bij het bovengedeelte van eene nisbekroning.
6389	„	id.	Nisbekroning vermoedelijk behoorende bij de tweede (bovenste) serie in het tempellichaam.
6390	„	id.	Geornamenteerde steen.
6391	18 × 24	id.	Gedurende de herstelling. Van af het Z. O.
6392	„	Prambanan	Overzicht van af den N. O. hoek van den boventerrein-ringmuur naar het Westen.
6393	„	id.	Overzicht van af den N. O. hoek van den boventerrein-ringmuur naar het Zuiden.
6394	„	id.	Overzicht van af het Zuidelijke gedeelte van den terreinringmuur naar het Noorden.
6395	„	id.	Overzicht van af den N. O. hoek van den terreinringmuur naar het Westen.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6396	18 × 24	Prambanan.	Overzicht van af den N.W. hoek van den terreinringmuur naar het Zuiden.
6397	„	id.	Overzicht van af den N. W. hoek van den boventerreinringmuur naar het Zuiden.
6398	„	id.	Overzicht van af den Z. O. hoek van den boventerrein-ringmuur naar het Westen.
6399	„	id.	Overzicht van af den Z. O. hoek van den boventerrein-ringmuur naar het Noorden.
6400	„	id.	Overzicht van af den N. O. hoek van den boventerrein-ringmuur naar het Zuiden.
6401	„	id.	Gedurende de herstelling. Z. O. hoeken.
6402	13 × 18	id. Çiwatempel.	Detail van één der inwendige hoeken vóór de herstelling.
6403	„	id.	id. id.
6404	„	id.	id. id.
6405	„	id.	Westzijde. Tempellichaam. Aanwijzing van de breedte van één der nissen onmiddellijk boven de voetlijst. Naast den cella-doorgang.
6406	„	id.	Detail van één der herstelde gedeelten onmiddellijk boven de voetlijsten van het tempellichaam (eerste serie nissen).
6407	„	id.	Als No. 6406. Gedurende de herstelling.
6408	„	id.	Detail van den N. W. hoek van de hoofdcella (inwendig) met aanwijzing van de richting der overkraging.
6409	„	id.	Dorpel vermoedelijk behoorende bij één der doorgangen naar de cella's.
6410	„	id.	Bekroning met penanten van één der smalle nissen naast de doorgangen naar de cella's (de penanten 1 en 2 behooren niet bij elkaar).

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6411	13 × 18	Prambanan. Çiwatempel.	Bekroning met penanten van één der nissen van de onderste reeks in het tempellichaam.
6412	„	id.	Bekroning, basement en penanten van één der nissen van de bovenste reeks in het tempellichaam.
6413	18 × 24	Prambanan.	Terreinoverzicht. Van af den N. W. hoek van den boventerrein-ringmuur naar het Oosten.
6414	„	id.	Overzicht van af den N.W. hoek van den terreinringmuur naar het Oosten.
6415	„	id.	Overzicht van af den Z. W. hoek van den boventerrein-ringmuur naar het Noorden.
6416	„	id.	Overzicht van af den Z. W. hoek van den boventerrein-ringmuur naar het Oosten.
6417	„	id. Çiwatempel.	Zuidzijde gedurende de herstelling.
6418	„	id.	id. id.
6419	„	id.	Noordzijde. Gedurende de herstelling van den Oostelijken cella-ingang.
6420	„	id.	Kalakop bestemd om herplaatst te worden boven den doorgang naar de Noordelijke cella.
6421	„	id.	Bodhi-boomen met leeuw in nis. Vergl. No. 8 van schema 4200.
6422	„	id.	id. id. Vergl. No. 12 van schema 4200.
6423	13 × 18	id.	Fragmenten der nisbekroningen in het tempellichaam.
6424	„	id.	id. id.
6425	„	id.	id. id.
6426	„	id.	id. id.
6427	„	id.	id. id.
6428	„	id.	Dorpel bestemd voor de binnenafsluiting van den doorgang naar de hoofdcella.
6429	18 × 24	Prambanan. Wiṣṇutempel.	Z. O. hoeken met aanwijzing der hoeksteenen van het basement.
6430	„	id.	id. id. (detail).
6431	„	Prambanan. Çiwatempel.	Zuidzijde gedurende de herstelling.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6432	18 × 24	Prambanan. Çiwatempel	Kalakop op den beganen grond opgesteld. Bestemd voor den Oost-cella-ingang.
6433	13 × 18	Prambanan.	Beeld en relief.
6434	„	id.	id. id.
6435	„	id.	id. id.
6436	„	id.	id. id.
6437	18 × 24	Gantoeng, Billiton.	Hs. van boombast. Zie Notulen 1921 p. 145.
6438	„		id. id.
6439	„		id. id.
6440	24 × 30	Sibangkadja, onderafd. Badoeng. (Bali).	Beschreven koperplaat (vóór- en achterzijde).
6441	„	Batavia. Kali Besar.	Aanzicht Oud-Holl. huis (Toko Merah).
6442	„	id.	Opgang naar de bovenverdieping.
6443	18 × 24	id.	id. id. (detail).
6444	„	id.	Gezicht in het trappen-huis.
6445	„	id.	Hoofddeur in de linker vestibule.
6446	„	id.	id. rechter id.
6447	24 × 30	id.	Oud-Holl. huis No. 5 Kali besar West.
6448	18 × 24	id.	Gezicht in het trappenhuis van het oud-Holl. huis No. 3 Kali besar West.
6449	24 × 30	Batavia. Portugeesche kerk.	Tijdens de restauratie in December 1921 (van binnen).
6450	„	id.	id. id. (van buiten).
6451	18 × 24	Salemba, distr. Weltevreden, afd. stad en Voor-steden van Batavia.	Tuin-poort van het landgoed Struyswijck.
6452	„	id.	Aanzicht van het landhuis Struyswijck (voorzijde).
6453	„	id.	id. id.
6454	„	id.	id. (achterzijde),
6455	„	id.	Gezicht in de binnenzaal.
6456	„	Lonthoir (Banda-eilanden) thans Mus. Bat.	Portugeesche beschreven steenen merkpaal.
6457	9 × 12	Sendang doewoer, distr. Patjiran, afd. Lamongan.	Gezicht op de masdjid vóór de restauratie.
6458	„	id.	id. id.
6459	„	id.	id. detail.
6460	13 × 18	Djedong, distr. Modjosari, afd. Modjokerto, thans Mus. Modjokerto 733.	Steenblok met opschrift Samasatmākā.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6461	13 × 18	Ploembangan, distr. Wlingi, afd. Blitar, res. Kediri.	Westzijde der poort tijdens de werkzaamheden (herstelling).
6462	„	id.	Fragmenten op het terrein opgesteld.
6463	„	id.	Groot voetstuk } Rapp. O. D. 1915 No. 2101.
6464	„	id.	Klein voetstuk } Rapp. O. D. 1915 No. 2101.
6465	„	id.	Makara-spuier met gooteinde.
6466	„	Tjandi Djaboeng, distr. en afd. Kraksaän, res. Besoeki.	Detail Noordzijde, vóór de voorziening.
6467	„	id.	Detail Oostzijde, id. id.
6468	„	id.	Nis in de Oostzijde. id. id.
6469	„	id.	Hoektorentje. id. id.
6470[1]	18 × 24	Padang Rotjo bij Soengai Lansat (Batang-Hari Districten).	Steenen beeld van Awalokiteçwara.
6471[1]	„	id.	Zelfde, detail.
6472[1]	„	id.	Zelfde, detail en voetstuk.
6473	„	Denpasar (Bali) gevonden in een huistempel in de bandjar Wongaja ter hoofdpaatse.	Gedeelte van een hs. in het bezit van I Koenije alias Goeroen Roepeg.
6474	13 × 18	Sangsit Daoeh Jeh, distr. Sawan, afd. Boeleleng (Bali).	Zodiakbeker van 1253 Çaka in het bezit van Men Ngajon.
6475	„	Tjandi Papoh (Kotes) distr. Gandoesari, afd. Blitar.	Overzicht van uit het Westen vóór de herstelling.
6476	„	id.	N. W. hoek van het Westelijk terrasje vóór de herstelling.
6477	„	id.	N. O. hoek id. id.
6478	„	id.	Z. W. hoek van het Oostelijk terrasje met muurtje, vóór de herstelling.
6479	„	id.	N. W. hoek id. id.
6480	„	id.	Trap van het Oostelijk terrasje, id.
6481	„	Djedong distr. en afd. Malang.	Badplaats. Noord-Oosthoek.
6482	„	id.	id. Z. W. hoek van den middenbak met profileering.

[1]) Deze negatieven zijn vroeger aangeboden aan het Bat. Gen. van K. en W. maar zijn niet ingeschreven in de lijst van dat Genootschap (zie Not. 1906 p. 40, 55 en 81; 1909 p. 117; 1911 p. 129 sub. 20e.

AANWINSTEN VAN DE ARCHAEOLOGISCHE COLLECTIE VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP [1])

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

5. Een bronzen vat van Kerintji.

Het hierbij afgebeelde bronzen vat werd in het begin van dit jaar in de mendopo Lolo der Afd. Kerintji (nadere aanwijzingen omtrent de vindplaats ontbreken) opgegraven en door bemiddeling van den Assistent-Resident van Kerintji aan het Bataviaasch Genootschap ten geschenke aangeboden. Het is in twee deelen gegoten, die met ijzeren nagels aan elkaar geklonken zijn. Mag uit deze onbeholpen wijze van vervaardiging worden afgeleid, dat de techniek niet op eenzelfde hoogte stond als in den bloeitijd der Midden-Javaansche en Singosarische bronsgietkunst, anderzijds levert het feit, dat het ornament niet in de oppervlakte is ingekrast of gestoken, maar gegoten, een bewijs voor de vaardigheid der Kerintji'sche bronsgieters. De kunst was in ieder geval de kinderschoenen reeds ontwassen. Het ornament — waarvan de foto's en de papier-afdruk een goeden indruk geven — is in zeer laag relief op de gladde fond aangebracht en laat zich in de volgende motieven ontleden: de rand van toempal-achtige figuren, die ook de afscheiding vormen tusschen den buik en den hals van het vat; een aantal figuren met getande contouren en slurfvormige uiteinden, waarvan twee op elk zijvlak den volledigen omtrek vertoonen, terwijl de andere rechthoekig zijn afgesneden; een tweetal bijl-vormige figuren tegenover elkaar geplaatst tegen den rand. Tusschen deze motieven ligt een netwerk van onregelmatig gevormde vierkantjes, dat aan een geknoopte (niet gevlochten) vezelstof doet denken. Dit zou er op kunnen wijzen, dat voorwerpen van dezen vorm oorspronkelijk van geknoopt materiaal vervaardigd waren geweest en men later bij het gieten in brons deze grondstof heeft geïmiteerd. Het motief met de slurfvormige uiteinden vertoont eenige gelijkenis met de versiering van de Preangersche candrahāsa's, (Mus. Cat. Nos. 852, 852a-c, 853, 853a-f), op welker steel dezelfde figuren, maar in miniatuur, tegenover elkaar geplaatst — dus niet evenwijdig als op het Kerintji'sche voorwerp — voorkomen.

Naar de bestemming van het bronzen vat valt slechts te gissen. Een drietal thans gedeeltelijk afgebroken oogen, waarvan twee dichtbij den hals, het derde aan

[1]) Zie Oudheidk. Versl. 1920, Bijl. F. en 1921, Bijl. T.

den onderrand van den bodem geplaatst was, wijst er op, dat het voorwerp bestemd was om gedragen te worden aan een koord, dat door die oogen liep. De vorm herinnert aan dien van de Javaansche kĕpis, een korfje, dat op de heup gedragen dient tot berging van levende visch.

De afwezigheid in vorm en ornament van alles, wat op Hindoe-invloed zou kunnen duiden, levert natuurlijk niet het bewijs, dat het voorwerp pre-Hindoesch zou zijn. Het is even goed mogelijk dat we hier voor ons hebben een voortbrengsel van een locale kunst, die in het geïsoleerde Kerintji naast of na die der Hindoe-Maleiers tot ontwikkeling is gekomen.

EPIGRAPHISCHE EN ICONOGRAPHISCHE AANTEEKENINGEN.[1]

6. God Brahmā omringd door Maharṣi's.

Zooals men weet zijn op de in- en uitspringende muurvlakken van het tempellichaam van het Brahmā-heiligdom te Prambanan, ter hoogte van den omgang, zittende figuren uitgebeeld, die aan hun eerwaardig uiterlijk, hun lange puntbaarden en jaṭā-makuṭa's als ṛṣi's te herkennen zijn. De voorstellingen zijn weinig gevarieerd. De houdingen der handen duiden het geven van onderricht aan; soms houdt de rechterhand den vliegenwaaier vast en ligt de linker in den schoot of op de knie. Achter den rechterschouder steekt de drietand naar boven, waaraan de waterkruik is opgehangen. Over den linkerschouder ligt de camara, zoo die niet in de hand wordt gehouden, met naar voren hangende steel. Ter weerszijden van de zittende midden-figuur staat een ṛṣi of leerling-ṛṣi, eveneens met langen punt-baard en jaṭā-makuṭa toegerust.

Zijn deze maharṣi-groepen, 27 in aantal, als louter decoratie van het heiligdom bedoeld of zijn bepaalde met namen aan te wijzen personen uitgebeeld? Prof. Krom wijst op de figuren op de overeenkomstige plaatsen aan den Çiwa- en Wiṣṇu-tempel, die allen een bijzondere beteekenis hebben en meent daarom de laatste opvatting te moeten aanbevelen.[2]

Dat deze opvatting naar alle waarschijnlijkheid juist is, blijkt uit een plaats in het Wiṣṇu-Purāṇa[3], waarop we hier de aandacht willen vestigen. De wijze Parāçara verkondigt daar op een vraag van Maitreya, dat in elk Dwā para-tijdperk god Wiṣṇu in de gedaante van een Wyāsa („redacteur"), om het welzijn der menschheid te

[1] Zie Oudheidk. Versl. 1920 Bijl. I.
[2] Inl. tot de Hindoe-Jav. Kunst, 1920, Dl. I p. 369.
[3] H. H. Wilson, The Vishnu Purāṇa (1840) p. 272.

bevorderen, de Weda, die oorspronkelijk één en ondeelbaar is, in vele deelen verdeelt. Dit wil zeggen: rekening houdend met de beperkte toewijding, innerlijke kracht en vlijt van de stervelingen maakt hij de Weda viervoudig. Het stoffelijke lichaam, dat hij aanneemt om deze verdeeling tot stand te brengen, is bekend onder den naam „Weda-redacteur" (Weda-wyāsa). Acht en twintig maal zijn de Weda's in de Waiwaswata Manwantara in het Dwāpara-tijdperk door groote Ṛṣi's geordend, en achtereenvolgens zijn a c h t e n t w i n t i g Wyāsa's voorbijgegaan, door wie de Weda in vieren gedeeld is.

De eerste der maharṣi's, die als Weda-redacteuren zijn opgetreden, blijkt Brahmā in hoogst eigen persoon te zijn; op hem volgden Prajāpati (Manu), Uçanas, Wṛhaspati, Savitri, Mṛtyu, enz. enz. met als laatste Kṛṣṇa Dwaipāyana.

Het getal 28 der Weda-wyāsa's met god Brahmā zelven als eerste en voornaamste, stemt overeen met dat der maharṣi-beelden aan het Brahmā-heiligdom, wanneer het hoofdbeeld in de tempelkamer wordt medegeteld. We mogen aannemen, dat dit geen toeval is en het de bedoeling van den decorateur van het Brahmā-heiligdom is geweest, Brahmā in zijn functie van hoofdredacteur der Weda's uit te beelden te midden van zijn staf van mederedacteuren, de 27 maharṣi's. Van deze laatsten kunnen we nu, als we daarin lust hebben, ieder zijn eigen naam geven, beginnende bij Prajāpati links van den ingang om verder de pradakṣiṇa en de lijst van het Wiṣṇu-purāṇa te volgen en te eindigen bij Kṛṣṇa Dwaipāyana, rechts van den ingang.

Onder de vele onbekende grootheden die de lijst van 28 bevat treffen wij enkele namen aan van bekenden klank. Zoo Waçiṣṭha, Bhāradwāja, Gotama e.a. die elders als leden van de groep van de saptarṣi's, het zevengesternte van den Grooten Beer, worden genoemd. Verder Tṛṇawindu, den maharṣi, die door het bekende Singosarische beeld met den naam in nāgarī-karakters op het ruggestuk vereeuwigd is. Eindelijk Vapra, dien wij in het eedsformulier en de Koetei'sche Mūlawarman-inscriptie B regel 3-4 meenen terug te vinden: d ā n a ṃ p u ṇ y a t a m e k ṣ e t r e y a d d a t t a m W a p r a k e ç w a r e. Prof. Vogel teekent hierbij aan: [1]) „If my interpretation is correct, we may infer from the word ī ç v a r a, which is the second member of the compound, that Vaprakeçvara was the name of a spot or a temple (or perhaps both) sacred to „the Lord" (īçvara) i.e. Çiva". In dit verband herinnert dezelfde geleerde aan de eigenaardige gewoonte, die zoowel in Indië als in Indo-China bestaan heeft, om aan Çiwa gewijde heiligdommen een naam te geven, die was saamgesteld uit den naam van den vorstelijken stichter of van een van diens b i r u d a's (bijnamen) gevolgd door het woord ī ç w a r a. Zoo heet een door Açoka gesticht Çiwa-heiligdom Açokeçwara; een door den Pallawa-vorst Mahendrawarman, wiens b i r u d a Awanibhajana luidde, gestichte tempel: Awanibhajana-Pallaweçwara, enz. enz. „If we now meet — zoo vervolgt prof. Vogel — with a term Baprakeçvara in one of the Koetei inscriptions, we feel naturally inclined to take

[1]) B. K. I. Dl. *74* (1918) p. 203.

it to be a similar formation as those quoted from Sanskrit inscriptions in Southern India and Indo-China. A serious obstacle, however, in the way of such an explanation is that, whereas in all the instances enumerated above we could at once recognize the founders name in the first member of the compound, the word v a p r a k a does not even present the appearance of a personal name. On the other hand, it must be admitted that it is equally hard to account for it as an appellativum".

Nu Wapra de naam van een maharṣi blijkt te zijn, zal men Waprakeçwara als de aanduiding van een Çiwaïtischen tempel of een andere heilige plaats mogen opvatten, die naar Wapra, waarschijnlijk in zijn kwaliteit van gotra-stamvader, genoemd was of aan dezen heilige was gewijd. Dezelfde beteekenis heeft dan Waprakeçwara in het Oud-Javaansche eedsformulier, waarin zooals men weet ook de p r a w a r a Agastya een plaats heeft. [1])

God Brahmā omringd door maharṣi's vindt men terug in het door Gopinatha Rao vermelde āgama-voorschrift: [2]) „A large number of ṛṣi's also with moustaches and jaṭā's, carrying in their hands the akṣamālā and the kamaṇḍalu should be seated in the temple of Brahmā and meditating upon him".

Nu we zoo juist een groepgewijze uitbeelding te Prambanan hebben aangetroffen, die aan dit voorschrift beantwoordt, vragen we ons af of niet het Çiwaïtische tempelcomplex te Singosari een dergelijke beeldgroep gehuisvest heeft. Volgens deze onderstelling zouden de maharṣi-beelden van Marīci, en Tṛṇawindu (met de wellicht nog ontbrekende beelden van andere „Groote Zieners"), niet de hoofdbeelden van een tempel geweest zijn, maar, evenals te Prambanan, o m een Brahmā-beeld gegroepeerd zijn geweest. Wij denken daarbij onmiddellijk aan den prachtigen Brahmā, die door Reinwardt ca 1822 van het Singosari-terrein is weggehaald en zich thans in het Ethnographisch Museum te Leiden bevindt. Vergelijkt men de platen 54 en 79 van de bekende Singosari-Monographie, waar de Brahmā en Tṛṇawindu zijn afgebeeld, dan blijken de beide beelden ondanks het feit, dat de god in groot ornaat, de maharṣi in de eenvoudige kluizenaars-kleedij is voorgesteld, (dus de behandeling der sieraden als punt van vergelijking wegvalt) treffende stijl-overeenkomsten te vertoonen. De expressie van den kop met de gevoelig gebeeldhouwde wenkbrauwen-bogen; de in meditatie neergeslagen oogleden; den breeden, ijlen, zacht golvenden baard en den forschen knevel met de neerhangende punten, die het gelaat een Chineesch voorkomen verleent, is bij beiden volkomen dezelfde en wettigt de overtuiging, dat de twee beeldhouwwerken van de hand van denzelfden kunstenaar zijn en, iconographisch gesproken, bij elkaar behooren. Tot dezelfde groep behoort dan natuurlijk ook het Marīci-beeld en misschien nog een derde soortgelijk beeld, dat Raffles op 't oog had toen hij schreef: „Not far off (nml. van den Brahmā, ten Z.W. van den torentempel) we noticed Mahadeva, known by his trident. On the stone from which this is cut in relief

[1]) De naam Baprakeçwara komt ook voor in de Tjarita Parahijangan. Zie Poerbatjaraka, T. B. G. LIX p. 416.

[2]) Elements of Hindu Iconography, II, II p. 507.

are several Devanagari characters (dit is het Tṛṇawindu-beeld). Another stone, with a figure nearly similar, stood by it. A Hindu sepoy, who accompanied us, ascerted that it represented a Brahmin, but it was too mutilated for us to ascertain the point". Het Marīci-fragment is eerst in 1904 uit een vijver ten Noorden van den torentempel opgebaald en kan dus niet door Raffles bedoeld zijn. Waarschijnlijk heeft hij dus een derde maharṣi-beeld op het oog, dat sinds zijn bezoek aan Singosari spoorloos verdwenen is.

Is de vroeger geuite onderstelling juist, dat de maharṣi-beelden de stamvaders der gotra's voorstellen, waartoe de brahmanen behoorden, die in 1214 met koning Kṛtanagara den dood vonden en dat de in 1273 gestichte c a i t y a het heiligdom geweest is, waarin die beelden vereerd werden, dan mogen wij thans, na de bovenstaande beschouwingen, daaraan toevoegen, dat bedoelde caitya waarschijnlijk een Brahmā-heiligdom is geweest, in welks binnenruimte het zich nu te Leiden bevindende Brahmā-beeld gestaan heeft, dat omringd was door beelden (in aparte cella's of in nissen aan de buitenwanden geplaatst) van Tṛṇawindu, Marīci en misschien nog andere Groote Zieners, „meditating upon him". Het Brahmā-beeld als midden-figuur heeft dan wellicht de nagedachtenis van den eersten van 's Konings dienaren, den Rijksbestierder Kebo tengah, geëerd, terwijl de kleinere maharṣi-beelden de voorvaderen van de minder aanzienlijke Brahmaansche ministers van Kṛtanagara vereeuwigd hebben. [1])

---

[1]) Over de vermoedelijke plaats van het Brahmā-heiligdom op het Singosari-terrein kan het volgende opgemerkt worden. Op Java is, voor zoover bekend, evenmin als in India proper, Brahmā ooit als zelfstandige godheid vereerd (Vgl. G. Rao, Elements, II, II, p. 501), maar steeds als derde lid van de Trimūrti. Het heiligdom, waar de Leidsche Brahmā omringd door maharṣi-beelden, getroond heeft zal men te Singosari dus, evenals te Prambanan, in de onmiddellijke nabijheid van den aan Çiwa gewijden torentempel hebben te zoeken. Het door Brandes op p. 35 van de Monographie beschreven baksteenen terras, op slechts 15 M. afstand ten Z. van den torentempel, komt dan o.i. het meest in aanmerking als overblijfsel van den verdwenen Brahmā-tempel te worden beschouwd. Immers, ofschoon de torentempel te Singosari den ingang op het Westen (feitelijk: Noord-Westen) heeft, en de Çiwa-tempel te Prambanan op het Oosten, komt de situatie der bijtempels ten opzichte van de hoofdtempels toch in zooverre overeen, dat beide liggen ten Zuiden van den hoofdtempel, tegenover de aan Çiwa-Guru gewijde cella. Zoo ergens een Brahmā-tempel op het Singosari-terrein gelegen heeft, dan moet het geweest zijn op de plaats waar zich het bedoelde terras bevindt. Meer laat zich over dit punt niet zeggen.

DE GRAFSTEEN VAN KLOEMPANG (DELI)

DOOR

J. P. MOQUETTE

In het vorig verslag 1e kwartaal 1922, wordt op pag. 10 melding gemaakt van een Atjehschen grafsteen gevonden op de tabaksonderneming Kloempang, langs den weg naar Hamparan Perak (bij Laboean Deli), en waarvan ik opzending verzocht, omreden de transcriptie die ik er van ontving mij onduidelijk was. Ook de foto's die later gezonden werden waren te klein om er de juiste lezing op te ontcijferen.

De steen, sedert hier ontvangen, is beschadigd, doch de inscriptie is behoudens een enkel woord dat echter zonder belang is voor de lezing nog zeer goed te ontcijferen en levert geen groote moeilijkheden op.

De 2 transcripties die ik ontving gaven een naam „Liltha" (للطا) zoon van „Abdullah Merdoe", waarmede ik niets beginnen kon, doch welke schrijfwijze mij deed denken aan „Soeltan" vooral omreden een der transcripties las الطا.

Aangezien beide lezingen een datum gaven die bij narekening fout bleek, meende ik ook geen vertrouwen te mogen stellen in de rest.

Reeds dadelijk zag ik dat de steen niet het grafschrift voerde van een Soeltan en dat de lezers der namen misleid geworden waren èn door een afbrokkeling der letters èn door de eigenaardige werkwijze der steenhouwers die letters welke niet bij elkaar hooren onderling verbinden.

Dag, datum en maand waren goed gelezen, alleen het jaartal was fout doordat men سبعين (zeventig) las, instede van تسعين (negentig). Dank zij ook Dr. Hoesein Djajadiningrat, die mij hielp met het ontwarren van den naam kan ik de lezing vaststellen als volgt:

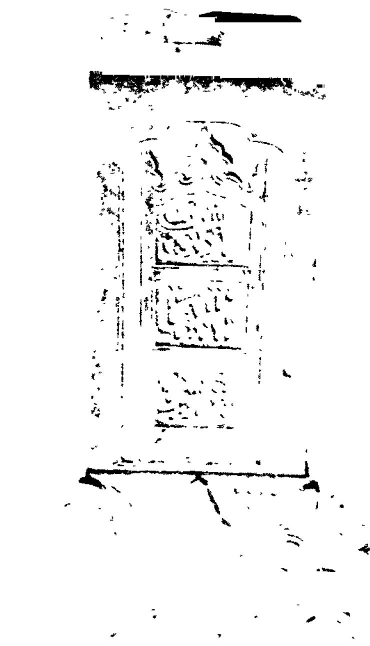
هذا القبر الامام العالم الفاضل المكرم المسمى امام صادق ابن عبدالله الذي توفي في ليلة الاربعا ثلث
وعشرين من شهر شعبان سنة ثمان وتسعين وتسعمائة من هجرة النبي المصطفى (?) onleesbaar
سيد الانبياء والمرسلين صلى الله عليه وسلم

hetwelk overgezet luidt:

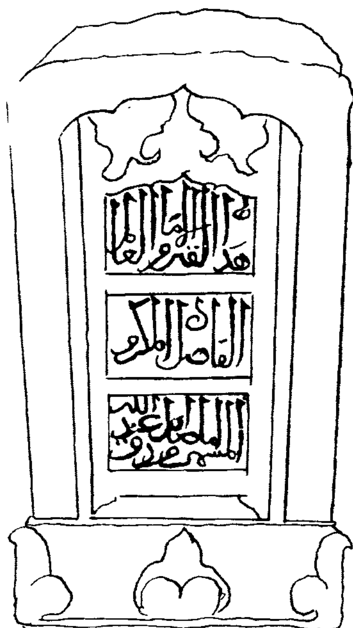
Dit is het graf van den geleerden, den voortreffelijken den geëerden Imām, geheeten Imām Ṣādiq ibn Abdoellah, die overleed in den nacht voor Woensdag den 23sten van de maand Sjabān van het jaar 998 na de Hidjrah van den uitverkoren Profeet (?) de voornaamste der profeten en Godsgezanten. Allah zegene hem en schenke hem vrede.

I

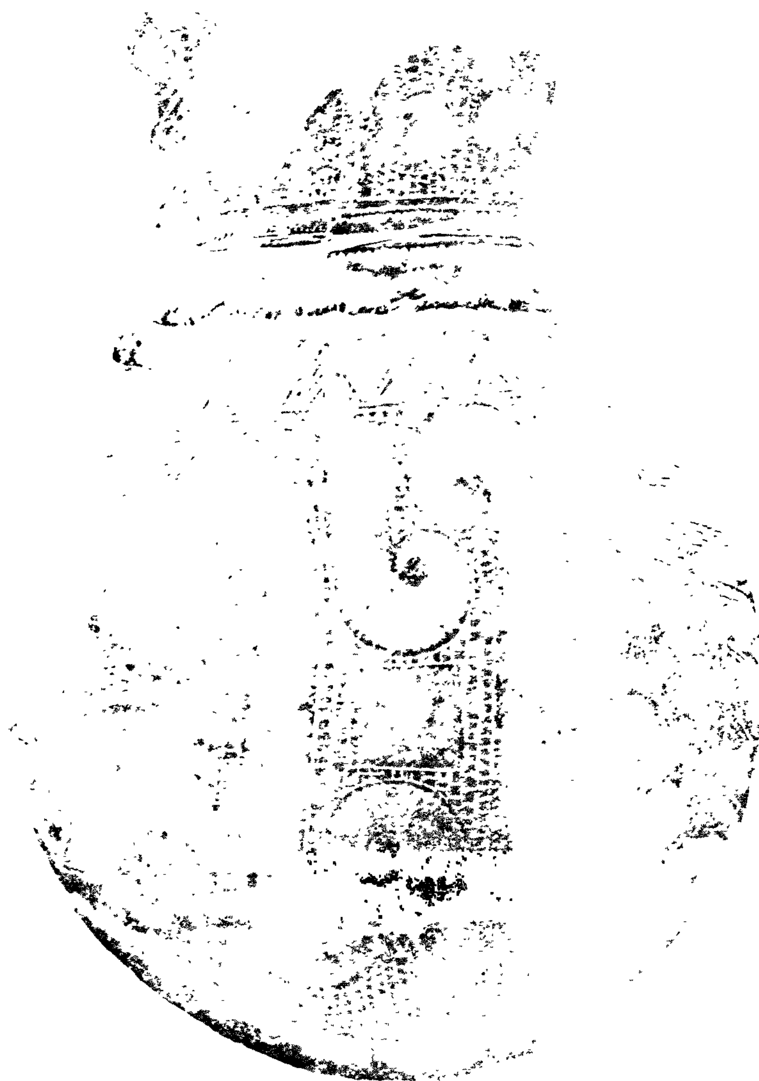
II

Ia.

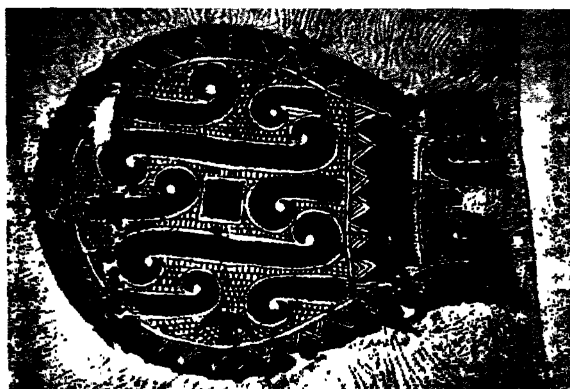
III.

I. Voorzijde. Ware hoogte 47 c.m.
» breedte 35 c.m
Foto O.D. 6803.

II. Zijkant.
Foto O.D. 6805.

III Afklatsch van het ornament.
Foto O.D. 6802

Wie genoemde Imām Ṣādiq ibn Abdullah, volgens onze telling overleden op Woensdag 27 Juni 1590, geweest is, weet ik niet, doch reeds het plaatsen van dezen grafsteen op zijn laatste rustplaats wijst er op dat hij in zijn tijd bij zijn tijdgenooten in aanzien stond.

De foto's die ik hierbij voeg, heb ik ter verduidelijking aangevuld met een lijnteekening van de voorzijde, zijnde de datum op zijwand en achterzijde gemakkelijk te controleeren. De zegenwensch c. a. komt op de andere zijwand voor, waarvan ik echter geen foto ontving.

Weltevreden, October 1922.

BALISCHE OUDHEDEN

DOOR

H. T. DAMSTÉ.

1. *De „Tjandi Dasa" in Karangasem (Bali), een monument van 1102, Çaka.*

Den 15den Januari 1922 op reis van Karangasem naar Klungkung, werd op een punt, ruim 12 Kilometer van Karangasem, mijn aandacht getrokken door een oud steenen beeld, ± 30 Meter rechts bezijden den weg.

Bij onderzoek leek het eene rijkelijk met kroost gezegende dame of Godin, geposteerd op de tweede verdieping van een steenstapeling tegen den bergwand aan.

Die steenen waren meest riviersteenen, maar er waren ook bekapte blokken bij.

Het beeld en die blokken leken zeer oud, en dat de Baliër er respect voor had, getuigden de boreh-lagen, welke het beeld bedekten, en de versche offeranden en sporen van oudere gaven aan deszelfs voet.

De steenstapeling was als gezegd opgebouwd tegen den bergwand aan. Hoe kwam nu dat beeld daar zoo, in splendid isolation?

Het viel mij op, dat, eenige tientallen meters den kant van Karangasem op, een smal pad naar boven ging: een soort trap met treden van door menschenhand geordende groote, meest platte riviersteenen.

Was het beeld misschien den bergwand komen afglijden? En zou daarboven wellicht méér nog zijn te vinden?

Een klim ± 20 Meter dat paadje op vond belooning in de bevestiging van dat vermoeden.

Door een poort in een ouden muur betrad ik een smal terras, en voor mij zag ik een tweeden muur, dien ik wederom door een open poort passeerde, waarna ik mij bevond in een naar vier zijden ommuurden hof met in het midden een soort altaar of Godenlogement, met front naar gezegde poorten.

Bij dit heiligdom, alsook op de pilasters der muren, viel op, de bekroning alom met lingga's.

Beelden waren er slechts enkele, en van geringe afmetingen; verder een uit steen gehouwen „lalantjang" (vorstelijke sirihdoos), nog een paar andere dito gebruiks-voorwerpen, en een brokstuk van een steen tot berging der negen aan de Goden gewijde metalen, gelijk in 1920/21 te Tampak Siring en in de desa Sembuwuk werden gevonden (Vide Oudheidkundig Verslag 2de kwartaal 1921 bl. 44).

Het aanschouwde monument leek wel zeer oud en hoogst belangrijk!

Schitterend mooi was daarbij het uitzicht op de klapperbosschen en vischvijvers in de diepte langs de kust, met daarachter de Indische Oceaan, waarin hier en daar een „gili" (eilandje).

6a

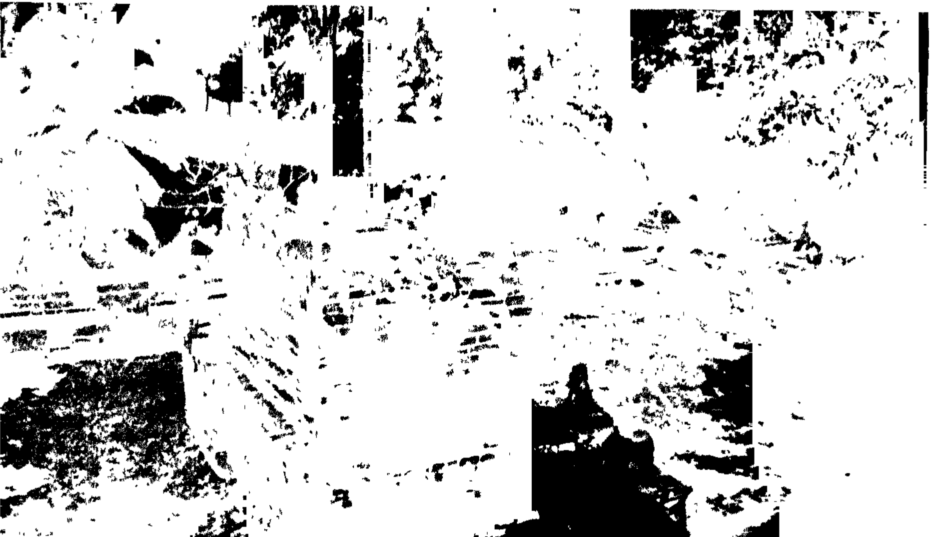
6b

6c. *Beeld bij Tjandi dasa, Karang Asem, Bali*

7a

7b. *Tjandi dasa by Karang Asem, Bali.*

Weer beneden gekomen, vernam ik van een voorbijganger, dat het heiligdom boven de „Pura Tjili dasa" heette. En het beeld, — dat was bekend — genoot vereering van vrouwen, die den kinderzegen begeerden; en de rijkelijk van lingga's voorziene pura boven werd bij haar offergangen niet vergeten!

„Tjili dasa", de tien kleintjes? Inderdaad bleken het, goed geteld, tien — zoo ik toen dacht — *kinderen* te zijn, die de vrouwenfiguur van het beeld gezelschap hielden. Maar „tjili" was hier niet het gebruikelijke woord voor „klein". Het vindt in dien zin enkel gebruik in raadsels, in enkele termen, troetel- en eigennamen, en er zijn kleine poppen van lontar of duiten die tjetjilian of tjili-tjilian heeten, of in Kediri (Tabanan), zooals ik van den controleur L. C. Heijting hoor, ook van gebakken steen Djagung in zeker stadium van onrijpheid heet ook tjitjilian. Maar overigens zegt men voor klein: „tjerik" en „tjenik", en kinderen pleegt men aan te roepen met „tjening".

Den 26sten Juli bezocht ik de plek andermaal, thans vergezeld van den heer W. H. March uit Singaradja, die met een kodak was uitgerust; en ook I Gusti Bagus Djlantik, stedehouder van Karangasem, en de heeren Berkhout en de Nijs Bik, assistent-resident van Zuid-Bali en controleur van Karangasem, waren van de partij.

De heer March maakte toen eenige foto's, welke beter dan woorden een indruk mogen geven van den aard van beeld en pura.

Wie in de pura-foto een perspectivische fout weet te ontdekken zal die stellig ook weten te verklaren uit de samenstelling van de prent uit de producten van drie vanuit twee verschillende punten gedane opnamen.

De stedehouder meende, dat de naam niet *Tjili dasa* was, doch *Tjan(d)i dasa* en waar er geen tien tjandi's doch wel tien kinderen te zien waren, waagde hij het den naam te verklaren uit *Tjenik dasa*, waaruit een *Tjan(d)i dasa* kon zijn gegroeid.

Sedert maakte de heer Heijting mij attent op het voorkomen in door hem in Zuid-Bali verzamelde lijsten van belangrijke historische gebeurtenissen, met jaaraanduiding in cijferwoorden, van het bericht:

Ananing tjandi dasa wani sasih angalih.

Men placht dat te verstaan, als zou er een „tjandi dasa" gebouwd zijn in het Çakajaar 112 of 211.

Ik begreep dat er hier of daar circa 1000 jaren verstopt zaten, en informeerde naar mogelijkheden om het sa van dasa te gebruiken, of er een verzwegen nul bij te fantaseeren; maar de pedanda Ida Putu Grija, Karta-lid te Singaradja, loste het raadsel op: Hij splitste angalih in anga = 0 en lih = 2, en zoo kreeg men een jaartal dat er betrouwbaarder uitzag: 1102 Çaka.

Het zinnetje kan gelezen worden:

De stichting der Tj. D. geschiedde in 1102.

Het kan ook worden verstaan:

De stichting geschiedde in de 10e maan van 1102.

En in ieder geval vertolkt het de lof van het bouwwerk, wanneer men de woorden neemt in hun eigenlijken zin en niet naar hun cijferwaarden; dan komt men tot eene vertaling:

De gesteldheid van de Tj. D. is zoodanig, dat de maan verlangend is ze te (be)zoeken.

Het beeld blijkt bij den Oudheidkundigen Dienst bekend. In het 2e kwartaalverslag van 1921 leest men op bl. 46:

„Behalve de bekende beelden van Pèdjèng werden verder op Bali onder meer opgenomen de Harihara van Kembangwerti *en de vruchtbaarheidsgodin met haar tien kinderen te Tjandidasa.*"

Het heiligdom daarboven werd echter niet ontdekt.

Stelt het beeld inderdaad voor eene „vruchtbaarheidsgodin"?

De Baliër weet haar in zijn pantheon niet thuis te brengen.

Hij kent Kumara, als „God der kleine kinderen, die nog niet van tanden gewisseld hebben," aan wien men in een boven de slaapplaats gehangen bak, aan één kant met teekeningen versierd, offeranden biedt, teneinde 't kind gedurende den slaap te doen glimlachen." (Van der Tuuk's Kawi-Bal.-Ned. woordenboek, deel II bl. 335). Maar het beeld brengt hij daarmee in geen verband, evenmin als met het aan aardsche goederen arme doch van kinderen wel voorziene echtpaar Pan en Men Brajut uit het bekende Balische gedicht.

Gezien de vele lingga's, vlak in de buurt, zou men geneigd zijn in de Godin een wederhelft van Çiwa te willen herkennen, eene Uma, Parwati, Kali, Durga. Maar die Godin in combinatie met kleine kinderen levert gemeenlijk een minder vredig tafereel. Men ziet ze dan als eene die kinderen vertrappende en verslindende furie; niet als een gemoedelijke, met tien spruiten beplakte matrone.

Toch, Wilkins schrijft in zijn „Hindu Mythology":

„It is a common custom for the Hindus to give their children names indicating the god or goddess through whose favour they are believed to have been given, and certainly Durga seems to have had a part in the bestowal of a very large proportion of the children in Bengal. *By the favour of Kali,* or *Durga,* or *Tara,* is expressed in the names of multitudes, and every day witnesses the payment of vows made to this goddess when some desired good is granted, or threatened evil averted."

Maar wellicht is het beeld anders en beter te verklaren, wanneer wij loslaten het idee van met een vruchtbaarheidsgodin met tien kinderen te maken te hebben, en even denken aan het tantrisme der Çakta's.

In woord en symbool pleegt men op Bali te leeren, dat Çiwa is de algeest, waaruit emaneert al wat leeft, en waarin bij den dood de geest van alle schepselen zich wederom oplost.

Ook de diverse goden zijn manifestaties van Çiwa. Çiwa is in hen, en zij allen zijn in Çiwa, en ook onderling zijn zij verwant.

Die eenheid vindt kleurige uitdrukking in de hier gebruikelijke voorstellingen van de *nawa sanga.*

Het was bij een verbrandingsfeest in Karangasem, dat ik daar het eerst mee kennis maakte. In de doodenkamer stond naast de overledene — een jong meisje —

opgesteld een praalbed met vele kussens. Aan het hoofdeneind stond de beeltenis van Dewi Ratih, de godin van liefde en schoonheid; iets lager van Pertiwa, vertegenwoordigende het verstand; en dan meer naar beneden trof de opstelling van 9 schalen, een in het midden, en daar acht omheen, (het geheel vormende geen cirkel doch een vierkant), elk met een kussen. Al die 9 kussens waren verschillend van kleur. Het middelste was veelkleurig, de acht er omheen, aangevende de acht windstreken, alle éénkleurig. Het rechtsche (Oostelijke) was wit, dat rechtsbeneden (Z.O.) lichtrood, het benedenste (Z.) donkerrood; en zoo volgden voor Z.W. oranje, voor W. geel, voor N.W. groen, in het N. zwart of donkerblauw, en in het N.O. lichtblauw. Het middelste kussen vertoonde een combinatie van die acht kleuren. En de verwantschap der kleuren onderling was ook duidelijk: Immers, wit in het O. en donkerrood in het Z. gaven samen lichtrood in het Z.O.; donkerrood in het Z. en geel in het W. vormden samen oranje in het Z.W.; geel in het W. en donkerblauw in het N. gaven groen in het N.W.; en donkerblauw in het N. gemengd met het wit uit het O. deden ontstaan lichtblauw in het N.O. Elke kleur nu vertegenwoordigde een Godheid: Wit was *Içwara,* lichtrood *Mahesora,* donkerrood *Brahma,* oranje *Rudra,* geel *Mahadewa,* groen *Sangkara,* zwart *Wisnu,* lichtblauw *Sambu,* en de gecombineerde kleuren in het midden stelden voor *Çiwa.*

Bij latere verbrandingsfeesten zag ik dezelfde leer gesymboliseerd in een enkele vierkante witte lap, waarop de goden vertegenwoordigd stonten door in hun kleuren geborduurde voorstellingen van de goddelijke wapens *(astra,* of *sikep).* Voor Içwara in het O. was dat een witte *badjra,* voor Mahesora in het Z. O. een roode *dupa,* voor Brahma in het Z. een donkerroode *danda,* voor Rudra in het Z. W. een oranje *muksala,* voor Mahadewa in het W. een gele *pasa,* voor Sangkara in het N.W. een groene *angkus,* voor Wisnu in het N. een zwarte *tjakra,* en voor Sambu in het N. O. een blauwe *triçula,* en in het midden prijkte een achtkleurige *puspa* als embleem van Çiwa.

De acht goden der cardinaalpunten *(asta dewata)* bestaan dus in en uit Çiwa, en zoo met hun negenen heeten zij *nawa dewata* of *nawa sanga.*

Soms vult men hen nog aan met twee godheden voor zenith en nadir, waardoor men tien zich om Çiwa heen groepeerende wereldhoeders *(daça lokapalaka)* krijgt die tezamen met Çiwa wel worden aangeduid als *ekadaça Rudra.* [1])

Al die goden hebben hun energieën *(çakti),* voorgesteld als hun vrouwelijke wederhelften, hun gemalinnen.

In Monier Williams "Hinduism" leest men terzake:

---

[1]) Uit die „nawa sanga" in verband met de aanverwante „asta brata" enz. hoop ik te gelegener tijd ook te kunnen verklaren het negenvoudig sultanszegel van Atjèh, de zegels en munten der Groot-Mogols, en de elf miniatuur-portretten, waarover de heer Rouffaer schreef in Bijdragen T.L.&V.k. Ned.-Indië, Deel LIX 1906. Aanwijzingen o.m.: de door den Hindu aan zijn Vorst toegeschreven Goddelijkheid, en de vorstelijke waarmerking van een praçasti met eene lokapala-figuur, vide van der Tuuk's Kawi-Bal.-Ned. woordenboek. Deel III bl. 687.

"So the Saktas worship ten chief female manifestations of the god Siva, or rather of his Sakti or energy. They are called Mahavidyas, as sources of supreme knowledge, or of the knowledge which confers supreme power; and their names are as follow": en dan volgen de namen: Kali (of Syama), Tara, Siddha-vidya, Matangi, Bhairavi, Chinnamastaka, Shodasi (of Tripura), Bhuvanesvari (of Manjughosha), Dhumavati en Vagala.

Lijkt het nu niet waarschijnlijk, dat in de „vruchtbaarheidsgodin" moet worden gezien: Uma, de çakti van Çiwa, vergezeld van tien andere vrouwlijke manifestaties van den Algod, of mogelijk van de çakti's der daçalokapalaka?

Een tweetal bijgevoegde mantra's A van den reeds genoemden Çiwaitischen Pedanda Ida Putu Grija te Sukasada (Bali), en B van den Pedanda Buddha Ktut Oka van Lombok afkomstig, mogen aantoonen, hoezeer men nog met die elfgoden- en godinnentallen pleegt te werken. (Putu Grija noemde zijn mantra „astama habaja", Ktut Oka de zijne „padma sabuana raksa".)

In een derde soortgelijke mantra C, van I Gusti Putu Djlantik, kertalid te Singarada, worden slechts de goddelijke wapens in verband met de 8 windstreken en 3 sferen vermeld.

A

„Ong hawigenam astoe".

1. Ong ong hasta maha bajajem, Poerwa dèsajem, I s o e a r a dèwajem, swèta warnaja, Badjra sendjataja, O e m a dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasajem name soeaha.

2. Ong ong hasta maha bajajem, Agnèja dèsajem, M a h i s o r e dèwajem, pawal warnaja, Doepa sandjataja, L a k s m i dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasajem name soeaha.

3. Ong ong hasta maha bajajem, Daksina dèsajem, B r a h m a dèwajem, rakta warnawarnajem, Dande sandjataja, S a r e s o e a t i dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasajem nama soeaha.

4. Ong ong hasta maha bajajem, Nèritije dèsajem, R o e d r a dèwajem, djingga warnajem, Moksala sandjataja, T j a m o d i dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasajem name soeaha.

5. Ong ong hasta maha bajajem, Pastjima dèsajem, Mahadèwa dèwajem, Pita warnajem, Nagapasah sandjataja, S a t j i dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasaja nama soeaha.

6. Ong ong hasta maha bajajem, Wajabija dèsajem, S a n g k a r a dèwajem, Sijama warnaja, Angkoes sandjataja, R o d r i dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasaja nama soeaha.

7. Ong ong hasta maha bajajem, Oetara dèsajem, W i s n o e dèwajem, Kresna warnaja, Tjakra sandjataja, S r i dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasaja nama soeaha.

8. Ong ong hasta maha bajajem, Ersanija dèsajem, S a m b o e dèwajem, Nila warnaja, Trisoela sandjataja, M a h a d e w i dèwintja, sarwa satroe winasaja nama soeaha.

9. Ong ong hasta maha bajajem, Madija dèsajem, S i w a dèwajem, Mantja warna warnajem, Padma sandjataja, O e m a dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasaja nama soeaha.

10. Ong ong hasta maha bajajem, Ambara dèsajem, T a j a t j i n t i j a ja dèwajem, Mahamaja warnajem, Bajoe sandjataja, S a w i t r i dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasaja nama soeaha.

11. Ong ong hasta maha bajajem, Saptapatala dèsajem, A n a n t a b o g a dèwajem, Spatika warnajem, Bdawangnala sandjataja, G a j a t r i dèwi-dèwintja, sarwa satroe winasaja nama soeaha.

„Ong ong tjakra soedarsanajem nama soeaha".

„Poeniki mawasta "Hastamahabaja" wenang anggen ngeloekat karang kaletoehan, makadi makatma raksa. Sarana saka wenang.

B

Ong Ong saboeana raksaja ja, poerwa dèsaja, Isoeara dèwaja, Soesadari padmia, soewèta warnaja, goh wahanaja, badjra astrèja, poepoesoeh dèwataja, Sang aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja ja, agenèja dèsaja, Mahèsora dèwaja, Siwampati padmia, pawal warnaja, singa wahanaja, doepa astreja, paparoe dèwataja, Nang aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja ja, daksina dèsaja, Brahma dèwaja, Gori padmia, rakta warnaja, wiagra wahanaja, danda astreja, wredaja dèwataja, Bang aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja ja, nèrèti dèsaja, Roedra dèwaja, Gorawi padmia, padma warnaja, asti wahanaja, kadga astreja, garba dèwataja, Mang aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja ja, pastjíma dèsaja, Mahadèwa dèwaja, Koemari padmia, pita warnaja, gadarba wahanaja, pasah astreja, oengsilan dèwataja, Tang aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja ja, wajabia dèsaja, Sangkara dèwaja, Pretiwia padmia, siama warnaja, mènda wahanaja, doeadja astreja, limpa dèwataja, Sing aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja ja, oetara dèsaja, Wisnoe dèwaja, Gangga padmia, kresna warnaja, garoeda wahanaja, gada astreja, amproe dèwataja, Ang aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja ja, èrsania dèsaja, Samboe dèwaja, Sridèwi padmia, radjata warnaja, waraha wahanaja, trisoela astreja, oesoes dèwataja, Wang aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja ja, adah dèsaja, Siwa dèwaja, Oema padmia, tjatoer warnaja, koerma wahanaja, naratja astreja, bajoe dèwataja, Ing aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja ja, madia dèsaja, Darma dèwaja, Trimoerti padmia, pantja warnaja, pisatja wahanaja, padma astreja, djiwa dèwataja, Ong aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana raksaja, ja oerda dèsaja, Goeroe dèwaja, Giripoetri padmia, nawa warnaja, wilmana wahanaja, tjakra astreja, maja déwataja, Jang aksaraja, radjastra-radjastra, djajèng satroe kala dibijoh nama soeaha.

Ong Ong saboeana dèwa raksa, astoe awiastoe astoe, Ong sa ba ta ha i na ma si wa ja, Ong Hoeng pat parisoedah ha Hoeng pat soeaha.

C

1. Ong badjrantoe namotasmè, tiks'nan dara jawènamah, poerwa dèsa raksa baja namo-namah, radjastra kala-kala radjastra djajèng satroe kala bijonamah.

2. Ong doepajantoe namotasmè, tiks'nandara jawè namah, gisèha dèsa raksa baa namo-namah, radjastra kala-kala radjastra djajèng satroe kala bijonamah.

3. Ong dandajantoe namotasmè, tiks'nandara jawè namah, daksina dèsa raksa baja namo-namah, radjastra kala-kala radjastra djajèng satroe kala bijonamah.

4. Ong kadgajantoe namotasmè, tiks'nandara jawè namah, nètritjèm dsèa raksa baja namo-namah, radjastra kala-kala radjastra djajèng satroe kala bijonamah.

5. Ong pasajantoe namotasmè, tiks'nandara jawè namah, pastjima dèsa raksa baja enz. enz.

6. Ong diwadjajantoe namotasmè, tiks'nandara jawè namah, Wajabija dèsa raksa baja enz. enz.

7. Ong gadajantoe namotasmè, tiks'nandara jawè namah, Oettara dèsa raksa baja enz. enz.

8. Ong angkoesjantoe namotasmè, tiks'nandara jawè namah, Ersanijèn, dèsa raksa baja enz. enz.

9. Ong podmojantoe namotasmè, tiks'nandara jawè namah, Mad'ja dèsa raksa baja enz. enz.

10. Ong tjakrajantoe namotasmè, tiks'nandara jawè namah, Adah dèsa raksa baja enz. enz.

11. Ong trisoelajantoe namotasmè tiks'nandara jawè namah, Orddah dèsa raksa baja enz. enz.

Ong kala-kala radjastra, sarwa siddi-siddi sarirastja, dadati paripoerna s'wakha.

Naschrift. Wij achten het waarschijnlijker, dat het beeld een voorstelling geeft van de in het geheele Buddhistische Oosten en ook op Java — getuige tjandi Mendoet — uiterst populaire yakṣinī Hariti, de schenkster van vruchtbaarheid en kinderzegen, zetelend te midden van haar talrijk kroost.[1]) Bedriegt de foto niet, dan heeft de moeder een zuigeling op den arm: den kleinen Pinggala, het jongste harer 500 kinderen, dat na door den Buddha op origineele wijze te zijn weggegoocheld de directe aanleiding werd tot de bekeering zijner moeder, de booze pokkenheks. Hārītī's karakter van portaalgodin komt bij het Balische beeld tot uiting in de vooruitgeschoven plaats, die het ten opzichte van het heiligdom inneemt. In vroeger tijd zullen de geloovigen aan haar geofferd hebben alvorens den weg naar het heiligdom te bestijgen. Een Hārītībeeld stempelt Tjandi dasa tot een Buddhistisch heiligdom, een gevolgtrekking, welke, in verband met den vroegen stichtingsdatum en met de ligging van den tempel in Karang Asem — het sterkst Buddhistisch gekleurde landschap van Bali — niets ongerijmds bezit.

F. D. K. B.

---

2. *Is 881 Çaka het jaar der schepping van het Rotsklooster te Tampaksiring?*

Ik denk het!

Prof. Dr. N. J. Krom merkte op („Een belangrijke vondst op Bali" in Bijdragen T. L. & V. k. Ned.-Indië, Deel 76, bl. 484), dat de lettersoort der inscriptie op het vorstengraf, bovenstrooms van het klooster, er een is als op Java in onze 11e eeuw, en vooral in de eerste helft daarvan, in gebruik is geweest.

[1]) Over Hārītī zie laatstelijk Dr. M. E. Lulius van Goor, Handelingen Solo'sch Congres (1921) p. 325 vlg.

In het Oudheidkundig Verslag 3e kwartaal 1921 bl. 103 acht de heer B. de Haan op de door hem genoemde gronden het „niet onmogelijk, dat de monumenten van Tampaksiring uit de 12e — 13e Çaka eeuw dateeren."

Nu gaf onlangs de heer L. C. Heyting, controleur van Boeleleng, mij inzage van een aantal door hem verzamelde lijsten van Balische „records" met jaartallen in cijferwaarden-vertegenwoordigende woorden, zulks naar aanleiding van mijn vondst van de „Tjandi Dasa" in Karangasem, welk bouwwerk in enkele dier lijsten stond vermeld.

In een zoo'n lijst, een copie van een stuk, dat door den Balischen houder vermoed werd nog afkomstig te zijn van den heer H. N. van der Tuuk, trof mij de post:

Duk bentarring Gunung Kawi — Brahmana bisa ngidung.
8 8 1

d.w.z.: „Toen de Gunung Kawi gespleten werd, konden de Brahmanen zingen."

Dat werd verstaan als: „Toen de Gunung Kawi zich spleet", en daarbij dacht men aan een eruptie van den vuurberg op Java. Maar het lijkt waarschijnlijk, ook in verband met het toepasselijke zinnetje, — en die waarschijnlijkheid wordt mij door de geletterde kertaleden van Singaradja toegegeven, — dat bedoeld wordt de artificeele *Gunung Kawi*, de door menschenhand gehouwen of „gespleten" *Dichterenberg* of *Berg der Verbeelding* bij Tampaksiring, waarover handelt Bijlage I van het Oudheidkundig Verslag over het tweede kwartaal 1921.

Als naschrift op die bijlage gaf de heer Krom eenige belangrijke toelichtende beschouwingen, uit het slot waarvan ik citeer:

„Van het klooster zou men kunnen meenen, dat het reeds vroeger bestond en de koninklijke familie zich deze van oudsher heilige plek had uitgezocht; de ligging van de kloostergebouwen ten opzichte van de graven maakt het onzes inziens echter waarschijnlijker, dat het speciaal naar aanleiding van de stichting der bijzetplaats is ingericht, als woning voor de heilige mannen, die bij de graven de noodzakelijke ceremoniën zouden verrichten."

Het zal stellig wel niet de bedoeling van den heer Krom zijn, om den lezer te laten besluiten, dat het klooster een jonger gewrocht is dan de vorstelijke bijzetplaats? dat het een min of meer toevallig nakomertje zou wezen?

Want uit de afwatering van het terras boven de vorstengraven, in verband met de groote waarschijnlijkheid, dat bij de schepping van het klooster gebruik is gemaakt van waterkracht, d.w.z. dat men naar Balische wijs het losgewerkte materiaal heeft weggespoeld, valt op te maken, dat aan het klooster niet later is gewerkt dan aan de graven.

Ook stelde het klooster veel bijzonderder eischen aan het terrein dan de te houwen graven, zoodat, wanneer het oorspronkelijk alleen om die graven ware te doen geweest, het wel een groote toevalligheid zou mogen heeten, dat later de situatie bleek toe te laten, om benedenstrooms een kluizenarij te houwen.

Omgekeerd lijkt het minder wonderlijk. En zoo klopt het ook beter met de voorhanden tijdsaanduidingen: Het klooster zou naar bovengemelde „pasasangkalan"

gehouwen zijn in het Çaka-jaar 881, of 959 A. D., en de inscriptie op het koningsgraf vertoont een letterschrift als in de eerste helft onzer 11e eeuw gebruikelijk was.

Het allerwaarschijnlijkst lijkt echter wel, dat graven èn klooster in éénen zijn ontworpen, en nagenoeg gelijktijdig werden tot stand gebracht.

„De laatste woning" werd het laatst betrokken, de schepping van het geheel zal jaren hebben gevorderd; en zoo laat zich begrijpen, dat de letters van het grafschrift van een jonger type zijn dan mogelijk met de jaarduiding 881 Çaka, — „toen de Parnassus gespleten werd", — valt overeen te brengen.

Den „adji lumah ing Djalu" zal een lang leven zijn beschoren geweest, en in zijn jonge jaren heeft hij zijn namaalsche belangen reeds goed begrepen, stel ik mij zoo voor.

Bij de aanvaarding van het Jatawana-klooster, de schenking van den rijken koopman Anâthapiṇḍika, reciteerde de Buddha:

Als schuilplaats en een rustig verblijf,
om te mijmeren en diep te peinzen,
is de gift van een klooster aan de Kerk
door den Buddha zeer aangeprezen.
Derhalve moet een verstandig man,
lettende op zijn eigen belang,
schoone kloosters laten maken,
waar hij geleerde (monniken) in laat wonen.
Aan deze geve hij spijs en drank,
kleeren, lig- en zitplaatsen,
— ingeval zij rechtzinnig zijn! —
met reinen zin.
Die zullen hem den Dharma preeken,
welke alle kwalen verdrijft.
Wie den Dharma op aarde erkent,
bereikt, van zonden vrij, eenmaal 't Nirwâṇa.

(Kern: Geschiedenis van het Buddhisme in Indië, I. 109).

Ligt het dan niet voor de hand, dat vorsten, die zich de weelde van kloosterbouw konden veroorloven, — met gebruikmaking van eenige „pengajah's" hoefde dat trouwens niet veel te kosten! — dien weg naar het Nirwana betraden, en zich deden bijzetten in de nabijheid van zoo'n hemelloonend bouwwerk?! De goede verpleging hunner zielen was dan gewaarborgd, en als Jama's dienaren agressief mochten willen worden, hadden zij iets om op te wijzen, en konden zij zeggen: „Zachtjes aan, heeren! ziet wien ge vóór hebt! let eens op dat klooster hier in de buurt, dat *ik* heb laten bouwen!". . . .

In Van der Tuuk's Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek II. 208 wordt genoemd een lied „(W)ukir Kawi", dat *door* — zal moeten zijn *voor* — sangjangs wordt gezongen.

„(W)ukir" beteekent zoo „berg" als „kerven".

Mogelijk dat die zang aanwijzingen kon opleveren omtrent het wonder van Tampaksiring, nog herinneringen zou weerspiegelen aan zijn schepping en zijn scheppers?

Mocht het zoo uitkomen, dan zal ik het zeggen.

Singaradja, 25 Augustus 1922.

BINI-HAJI

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS

In de Pararaton, 2de druk blz. 31 r. 27 e.v. leest men: Akara sapuluh dina tĕka kang andon saking Malayu, olih putri roro, kang sawiji ginawe binihaji denira raden Wijaya, aran raden Dara pĕṭak" en op blz. 31 r. 35/blz. 32 r 1: „Wĕkasan patutan lawan raden Dara pĕṭak putra lanang, kakṣatriyanira raden Kala Gĕmĕt".

Dit binihaji nu is door Brandes op mij onbekende gronden vertaald door „sĕlir" (Pararaton 2de druk blz. 92 r. 11), op welke vertaling voor zoover mij bekend nooit aanmerking is gemaakt. Vooropstellende nu dat de moeder van Kala Gĕmĕt = Jayanāgara slechts een sĕlir was, is er in zijne opvolging op den troon van Majhapahit iets onregelmatigs, waarop dan ook verschillende malen de aandacht is gevestigd.

Met de gegevens, die aan Brandes ter beschikking stonden, was er niets verwonderlijks in gelegen, dat een Maleische prinses sĕlir werd. Kṛtanāgara had zijn troepen tegen Malayu afgezonden, een deel van Sumatra was blijkbaar veroverd geworden en de prinses was als krijgsgevangene, als krijgsbuit, meegesleept. Dat de vorst van Majhapahit een, op een dergelijke wijze in zijn macht gekomen vrouw niet ten huwelijk nam doch er een sĕlir van maakte, ligt voor de hand. Sedert is er echter over dien krijgstocht naar Malayu nieuw licht opgegaan voornamelijk door het artikel: „Een Sumatraansche inscriptie van koning Kṛtanāgara" van de hand van Prof. Dr. N. J. Krom in Versl. Meded. Kon. Acad. v. Wet., Afd. Lett. 5de reeks II blz. 323 — 339. Daaruit blijkt er een nauwe band, een vriendschappelijke verhouding bestaan te hebben tusschen Java en Malayu en daar Dara pĕṭak wel een dochter is geweest van den vorst van dit laatste rijk, wordt het zeer onwaarschijnlijk dat Kṛtarājasa zoo ontactvol zou zijn geweest, die prinses slechts tot sĕlir te nemen, wat voor den Maleischen vorst een zware beleediging zou zijn.

Brandes' opvatting volgende krijgen wij dus naast het min of meer onregelmatige van de troonsbestijging van Jayanāgara, het onwaarschijnlijke van Kṛtarājasa's voor den Maleischen vorst beleedigende handelwijze.

Zooals boven reeds gezegd is mij niet bekend op grond waarvan het woord Binihaji door Brandes met sĕlir vertaald werd, integendeel wijst bv. het uitvaardigen van de oorkonde van Bangkalan uit 856 [1]) door rakṛyan binihaji rakṛyan mangibil er op, dat er iets anders onder verstaan moet worden. Een gewone sĕlir zou wel nooit den titel van rakṛyan voeren, laat staan een bevelschrift uitvaardigen.

Een onverwachte bevestiging hiervan levert nu het Ādiparwa. In de editie-Juynboll van dat werk leest men toch op pag. 102 r. 13/14: „Pira karikā lawas

[1]) Verh. Bat. Gen. deel LX. blz. 81.

sang Çitrawīrya madĕg ratu, makabinihaji sang Ambalikā". Het is wel zeer duidelijk dat bij de verhouding tusschen Çitrawīrya en Ambalikā nooit gedacht kan worden aan die van een sĕlir ten opzichte van haar heer. Ambalikā is ongetwijfeld DE vrouw van Çitrawīrya geweest.

In verband met een en ander lijkt het mij voorloopig gewenscht binihaji, waar men het tegen komt, te vertalen met koningsvrouw, zoodat Dara pĕṭak dan niet als een sĕlir van Kṛtarājasa beschouwd moet worden doch als een vrouw, waarmede hij wel degelijk gehuwd was.

De gegevens, die ons de Nāgarakṛtāgama verstrekt schijnen deze stelling eer te bevestigen dan aan te tasten. Nadat in Zang 46 in 2 strophen de 4 dochters van Kṛtanāgara door den dichter zijn behandeld, wordt in zang 46 strophe 1 's vorsten vader genoemd om de verwantschap van den koning met die 4 gemalinnen te doen uitkomen. Strophe 2 gaat dan verder:

Ring Çāka sapta-jana-sūryya narendra warṇṇan
mastwākĕn ātmaja nirān siniwīng Kaḍintĕn
Çrīndreçwarību nira wīra widagdha wijña
rājābhiṣeka Jayanāgara tanhanoli.

Hiervan geeft Prof. Dr. H. Kern de vertaling: „In het Çākajaar 1217 moet van (den) Koning verhaald worden dat Hare Hoogheid Indreçwarī, zijne heldhaftige, beleidvolle, verstandige moeder, zijnen zoon bevestigde als heerscher in Kaḍiri, met den koningstitel Jayanāgara, niet anders", waarbij ZHoogGel. in dubio verkeerde, wiens moeder Indreçwarī eigenlijk was. M.i. zou echter de volgende vertaling beter zijn: „In het Çākajaar 1217 moet van den Koning verteld worden, dat hij zijn zoon bevestigde als heerscher in Kadiri. Zijn moeder, heldhaftig, beleidvol en verstandig, was Hare Hoogheid Indreçwarī, zijn koningstitel was Jayanāgara, niet anders".

Zooals men ziet is er bij mijne vertaling geen sprake van dubbelzinnigheid. In verband met de laatste regel van de strophe en de plaats in het zinsverband is Indreçwarī ongetwijfeld Jayanāgara's moeder, dezelfde dus als de Dara pĕṭak van de Pararaton.

Indien zij nu een gewone sĕlir was geweest, zou zij ongetwijfeld niet op een dergelijke wijze in het dichtwerk zijn besproken, zelfs al is ook haar zoon vorst van Majhapahit geworden. De indruk bij het lezen van de strophe is, dat de dichter haar zeer uitdrukkelijk en expres vermeldt. Dat de dochters van Kṛtanāgara eerder worden bezongen ligt voor de hand, want niet alleen zullen zij in rang wel hooger hebben gestaan, doch juist Kṛtarājasa's huwelijk met die 4 dochters bezorgde aan hem en zijn opvolgers op den troon de zoo gewenschte legitimiteit. Dat dit een zeer belangrijke factor was blijkt wel uit het herhaaldelijk naar voren brengen van de afstamming der dynastie van Kṛtanāgara, waarop al zoo vaak de aandacht is gevestigd, dat het hier verder onbesproken kan blijven.

Is Dara pĕṭak nu geen sĕlir maar een werkelijke vrouw van Kṛtarājasa geweest dan vervallen daarmede alle moeilijkheden, de Maleische koning behoefde zich niet beleedigd te gevoelen over de smaad zijn dochter aangedaan en Jayanāgara's

opvolging heeft niets onregelmatigs meer, daar zoons uit het huwelijk van zijn vader met de 4 Tumapĕlsche prinsessen, die hem bij de opvolging voor zouden zijn gegaan, niet bestonden.

Tenslotte zij er nog eens op gewezen, dat in het algemeen bij vertaling van binihaji door koningsvrouw geheel in het midden dient te worden gelaten of er een werkelijke vrouw, dan wel een sĕlir bedoeld wordt. Voor elk geval afzonderlijk zal moeten worden nagegaan wat er mede bedoeld wordt en heeft men terzake geen nadere aanwijzingen, dan is eene vertaling die zich ten opzichte van dit punt neutraal houdt, de beste. In binihaji toch dient men niet te zien een speciale aanduiding van een bepaalde klasse van vrouwen of van een bepaalde rang, zoowel echte vrouwen als bijwijven schijnen er onder begrepen te zijn. Zagen wij uit het Ādiparwa en uit de aangehaalde oorkonde van Bangkalan reeds, dat er daar onmogelijk sĕlirs mede bedoeld kunnen zijn en wijst alles er op, dat ook de Maleische vrouw van Kṛtarājasa dat niet was, in de Pararaton vindt men op, blz. 18 r. 9 (lste druk 13 r. 8) „Hana ta binihajinira ken Angrok anom", gezegd van ken Umang. Door de achtervoeging „anom" blijkt ook hier, dat men in haar wel geen sĕlir mag zien, maar de „rabi anom", de tweede vrouw. [1]) Aan den anderen kant vind men in hetzelfde werk blz. 37 r. 12 (lste druk 29 r. 18), de moeder van Wirabhūmi als rabihaji vermeld. Daar ik niet geloof dat de synonieme woorden bini- en rabihaji ook in de practijk in beteekenis verschild zullen hebben, schijnt er hier wel degelijk een sĕlir mede bedoeld te zijn, daar anders Wirabhūmi zijn vader wel zou zijn opgevolgd. Want wel zou het afstaan aan hem van Oost-Java er misschien op kunnen wijzen, dat hij zeker eenig recht op den troon zou kunnen laten gelden, maar hiermede is de Nāgarakṛtāgama in flagranten tegenspraak, daar die dan eerstens van hem wel melding zou hebben gemaakt en tweedens Kusumawarddhanī niet uitdrukkelijk als kroonprinses zou hebben vermeld, ook alweder aannemende, dat hij bij het dichten van dat werk reeds geboren was, de waarschijnlijkheid waarvan ik elders hoop aan te toonen.

Voorschoten, 21 Januari 1922.

---

[1]) In Pararaton 2de druk pag. 61, geeft ook wijlen Prof. Dr. Jonker de vertaling: „vrouw".

BIJLAGE L

TRANSSCRIPTIE VAN EEN KOPEREN PLAAT IN HET MUSEUM TE SOLO.

1 swasti çaka warṣātita 849[1]) marggaçiramāsa, tithi dasamiçuklapakṣa, ma, pa, bu, wāra, açwinīnakṣatra, warīyān yoga, tatkālanikanang wahuta tunggu durung makabaihan, inanugrahan irikanang wanua
2 i kasugihan de rakryan kalangbungkal dyaḥ manukū kawnangaknanyan sabuñcang haji, mangasĕakan ikanang wahuta pasĕkpasĕk i rakryan mawanua pirak ḍā 1 juruṇing kanayakan rake hni
3 anak wanua i watuwatu watak pagarwsi, mangrangkpi sang jalupangan, anak wanua i saninai watak wunutbunut, mataṇḍa sang siddhatapa, anak wanua i poḥ kabikun i lḍang, juruning lampuran sang pa
4 ḍali, anak wanua i walakas watak walakas, parujar sang walingi aṇak wanua i wurakung watak limwayan, juruning wadwa rare sang tamwalang anakwanua i tanggalan watak dalinan juruning kalula
5 sang ḍaṇu anakwanua i satiḍan watak kilipan, juruning mangḍakat sang juna anakwanua i kurang pkan watak çirikan, mangrangkpi sang ladga anakwanua i haji huma watak patapān manunggū
6 sang mamiḍaiyi anakwanua i karihuan, amasangakĕn sang rakuwu anakwanua i wugang watak tilimpik, citralekha sang rawungu anakwanua i wuru panggung watak manimpi
7 ki i nang sĕan pasĕk pasĕk pirak ḍā 4 kinabaihanira, pinghay i kalang bungkal irikanang kāla kikin si jamana, manti hyang si samanta, parujarnya si talu

verso

1 miçra si bahu, wahuta manguwu si landang muang si hari, pihujung si gatā, si rĕçi, si cual si bisar, rāma i dugaduga tumarima ikanang surat praṣāsti irika
2 nang kāla gusti si gisuddhi, parujar si suwang, rāma maratā si gijñi, muang si tes, si cala, si jaluk, samangkana kwaih, nikanang rāma tumarima ikanang praṣāsti
3 i rakryan kalang bungkal, sākṣi sang pamgat ayam tĕas pu ḍapit anakwanua i paṇḍamuan watak ayam tĕas inangsĕan pasakpasa
4 k pirak ḍā 4 jurumiramirah pu rayung anakwanua i miramirah watak ayam tĕas mangrangkpi sang halaran pu dhānada anakwanua i paṇḍamuan watak
5 ayam tĕas kapua inangsĕan pasakpasak pirak ḍā 1 sowangsowang karamān sang hadyan wahuta hyang makabaihan pirak ma 8 kinabaihanira
6 nāhan nimittanyan mapagĕḥ ikanang wanua i kasugihan an sampun inanugrahākĕn de rakryan kalang bungkal irikanang wahuta tunggu durung likhitapātra sa wa
7 paguhan satahil awur satahil samakana kĕmmitan ikā rama ityewammādi salwirni nāyaka tan ha nāngyan
8 lena sake rikana pirak ḍā 6.

Solo, 18 Juli 1921.

POERBATJARAKA.

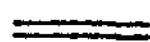
[1]) of 829.

LIJST VAN LONTARHANDSCHRIFTEN IN DE BIBLIOTHEEK VAN PEDANDA NGURAH TE BLAYU (TABANAN).

Adigama
Adiparwa
Aji Saraswati
Anggastya
Arjuna pramada parwa
Arok
Atmapraçangsa
Babad dalem
Bahing sundari
Bhagawan Kamandaka
Bhāratayuddha
Bhismaparwa
Bhoma
Bhuwana Kling
Brahmanda tatwa
Brahmoktama
Buta tatwa
Brati çāsana
Çiwaçāsana
Çiwayambu
Çlokantara
Çri Jayakesunu
Darma wisada
Domung
Dewa tatwa
Ender
Gunung guwa *
Hamba çraya
Hariçraya
Hastakoçali
Jayeng ukir *
Janantaka
Kalimosadha
Kalimosadhasari
Kelabang sebit
Krĕsna kalantaka
Kretan brahmana
Kusuma wicitra *
Kusuma dewa
Kutara manawa
Lawe
Lubdhaka
Malat
Mantra
Mĕdang kamulan
Nawanatya
Parthayajña
Parthayana
Pitra tatwa
Puja
Purwa agama
Rājapati gundala
Rāmāyana
Rĕsi çāsana
Rogasangara
Rundah pulina *
Satwa
Singgala *
Singgala parwa
Smaradahana
Subayan jagat
Sumanasāntaka
Sundari bungkah
Sundari trus
Surantaka *
Tantri
Tantri jawa
Tantri Jayakesunu
Trate bang
Udyogaparwa
Undakan pangrus
Usada
Usana Bali
Wariga gĕmĕt
Waseng sari
Weda
Widarismara
Widhi pepincatan
Wirakusuma
Wirataparwa
Wiwaha
Wrĕtmareng ukir *
Wrĕttantaka
Wrĕttasancaya
Yaduparwa

[1]) De met * gemerkte werken zijn door Pedanda Ngurah geschreven.

LIJST VAN LONTARHANDSCHRIFTEN IN DE BIBLIOTHEEK VAN PEDANDA WAJAN KEKERAN TE TAMAN INTARAN (BADOENG).

Adigama
Adiparwa
Aji Kumara
Anda
Arjunawijaya
Astalingga
Babad dalem
Bhagawan Indraloka (= Indraloka)
Bhagawan penjarikan (= Atmapraçangsa)
Bhāratayuddha
Bhoma
Bhuwanakoça
Bhuwanapurana
Bhuwanasangkṣepa
Bhuwanasangsipta
Bhuwanasarira
Brahmāṇḍapurāna
Bwat kapatian
Bwat pasupati
Brata
Bratiçasana
Çiwaçasana
Cantakaparwa
Cowak
Dangdang gĕṇḍis anom
Darma caruban
Edan lelangon
Ghatotkacāçraya
Hañang Nirārtha
Hariçraya
Hariwangsa
Jinaputra
Jongbiru
Kalimosadha
Kamadresti
Kamatantra
Kamoksan
Krakah
Krĕtabhāsa
Linggasanggraha
Mahasuksma
Mahisa langit
Malat
Mareka
Margasmara
Nakṣatrarupa
Nawanatya
Nguruk djaran
Omatatwa
Pabaretan
Pañcasiksa
Parik haran
Parthayajña
Pasasayutan (= Sasayut)
Pedudusan
Plutuk
Pregolan
Purwa adigama
Putraçāsana
Putrupasaji
Pwacakan
Rāmāyana
Resisumbina
Samaya gagalaran
Smaradahana
Sumanasāntaka
Swacanda marana
Swaka darma
Swarawyañjana
Swargarohana parwa
Tantri
Tantu panggĕlaran
Tilakrama
Tutur
Udyogaparwa
Undakan pangrus
Upadeça
Uṣada
Uṣana Bali kekawin (Mayantaka)
Utarakanda
Wariga
Widarismara
Wirātaparwa
Wrĕhaspatitatwa

BIJLAGE N

HET KASTEEL NIEUW-VICTORIA TER HOOFDPLAATS AMBOINA

DOOR

V. I. VAN DE WALL.

Als oorsprong van deze versterking wordt aangenomen het kleine, primitieve fort, dat de Portugeezen omstreeks 1580 hier hadden opgetrokken, en bij een eerste opvordering reeds door den Gouverneur Caspar de Melo op den 23sten Februari van het jaar 1605 aan den Admiraal Steven van der Hagen werd overgegeven. De Nederlanders, verheugd over deze gemakkelijk behaalde zege, noemden het Victoria, als herinnering aan de eerste verovering van grondgebied in Oost-Indië. Daar het vlak aan het strand lag, ongeveer op dezelfde plek als het thans nog bestaande fort, spraken de Amboneezen steeds van Kota Laha (= vesting aan de baai).

Het eerste werk, dat Steven van der Hagen deed verrichten, was het vergrooten en verbeteren van de nieuwe bezitting, hetgeen onder Ambons eersten gouverneur Frederik de Houtman (1605-1611) met alle kracht werd voortgezet. Er kwam een gracht omheen, terwijl een ringmuur de fortgebouwen omgaf. Artus Gijsels (1631-1634) versterkte het later nog met zeepunten. Hun opvolgers lieten zich in dat opzicht niet onbetuigd, alle gouverneurs die hier hun officieel domicile hadden, tot ver in de achttiende eeuw, vonden er steeds aan te verbeteren en te verbouwen, zoodat het der Compagnie door de restauratie's alleen ten slotte reeds meer dan twee millioen guldens had gekost, niet alleen voor die dagen maar ook voor dezen tijd, nog een considerabel bedrag [1]). Die verbouwingswoede bereikte wel haar toppunt in de tweede helft der achttiende eeuw onder gouverneur Bernard van Pleuren (1775-1785), [2]) toen het zoo ingrijpende verandering onderging, dat het van dien tijd af Nieuw-Victoria werd genoemd.

Het fraaiste van de zaak is echter, dat het kasteel lang niet krijgskundig gebouwd is, daar het Oostelijk ingenomen wordt door bergland, dat de geheele

---

[1]) Onder den landvoogd Dirk de Haas (1687 — 1691) werd een nieuwe Gouverneurswoning gebouwd buiten het Kasteel, tegenover de Hollandsche kerk.

Het werd als een bijzonderheid vermeld als er niet aan verbouwd werd. Zoo merkt Valentijn bij den dood van den landvoogd Pieter Marville (1666 — 1667) op „dat hij niets anders dan het dak aan de Oostzijde des Kasteels heeft laten maken" (dl. II, Amb. Zaaken, 1e Boek, blz. 223).

[2]) Zie over dezen Gouverneur, Oudheidk. Verslag 4e kwartaal 1921 „de Hervormde kerk van Amboina".

Het kleine kruitmagazijn, 1766. *Foto O.D. 6188*

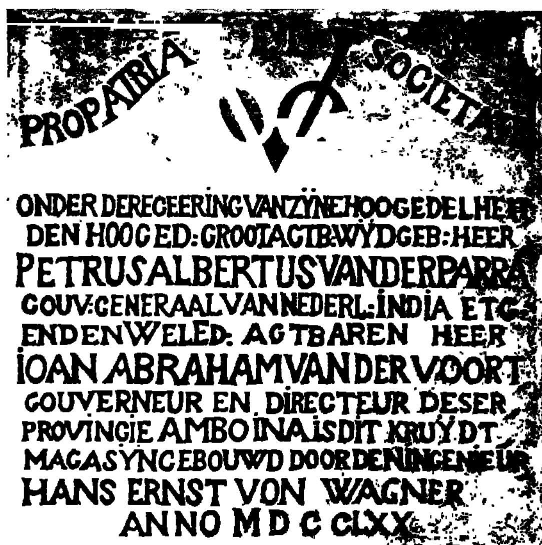
Een kijkje op een der zeebastions *Foto O.D. 6183*

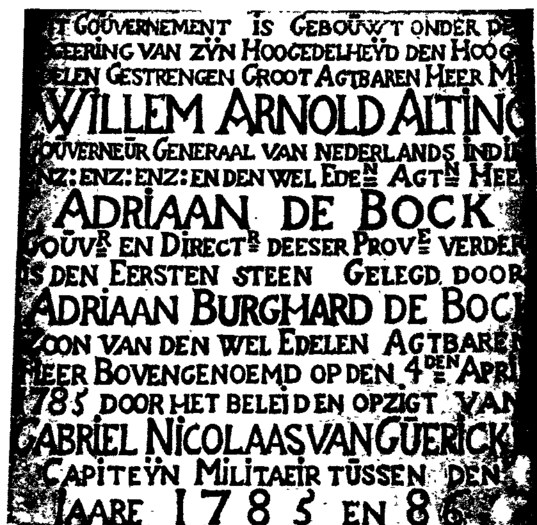
Het afgebroken bastion Overysel Op den achtergrond het spietorentje van het hoornwerk Petrus Albertus en de baai van Ambon.
Foto O.D. 6181.

Het bastion Groningen met spietoren. *Foto O.D. 6190.*

Gedenkplaat van een voormalig kruitmagazijn.
Foto O.D. 6193.

Gedenkplaat van het voormalig gouvernementshuis.
Foto O.D. 6173.

situatie beheerscht en daarenboven nog omringd is door de stad zelve, waardoor het alleen aan de zijde der baai het geschut vrij richten kan. Ook aan tijdgenooten was zulks niet ontgaan, Stavorinus [1]), zegt ervan: „De courtine of batterij, die van het Oostelijkste bastion Noordwaarts strekt, ontmoet een diergelijke, die van het Oostelijkste Zeebastion afkomt, makende met elkaar een stompen hoek, van tusschen de 90 en 100 graden, zoodat de defensielinie van de face van het Oostelijkste Landbastion op dezen hoek juist aanloopt, dus zijn de flanken van dezen laatsten bastion zonder defensie", hetgeen hij als „een onvergeefelijke fout" kenmerkt [2]).

Erkend moet echter wel worden, dat behalve de zucht naar verbetering en verandering, die de gouverneurs placht te bezielen, nog andere factoren in het spel waren, die wel degelijk aanleiding gaven tot herstelling, n. l. de talrijke aard- en zeebevingen, waarbij in den regel het kasteel er niet zonder kleerscheuren afkwam. In 1643, 1673, 1674, 1689, 1754, en uit lateren tijd van 1830, 1835, 1898, om slechts te blijven bij de rampen, die door haar hevigheid het langste in de herinnering zijn gebleven, veroorzaakten veel schade aan de fortgebouwen en kostte veel menschen het leven. Na die van 1673 en 1674 was deze schade zelfs zóó erg, dat George Everardus Rumphius, die niet alleen als plantkundige vermaardheid genoot, doch ook zeer wel op de hoogte was van de vestingbouwkunde, adviseerde het fort te verlaten en te verplaatsen aan de overkant der baai, in de negorij Laha. In 1681 werd eindelijk tot dit plan besloten, tot uitvoering kwam het echter nimmer, eensdeels door de bekende zuinigheid der Compagnie, anderdeels uit vrees om de Amboneezen te ontstemmen met het kalkbranden en steenen bakken voor het nieuwe kasteel.

Een belegering van inlandsche zijde heeft het nimmer te doorstaan gehad, wel werd vaak voor een aanval gevreesd, welk feit zich nog herhaald heeft bij de opstand van Saparoea in 1817. Tegen een Europeeschen vijand kreeg het geen gelegenheid zich te weren, na eenigen tegenstand, meer in naam dan in werkelijkheid werd het prijsgegeven. Toen in 1796 de Engelsche admiraal Rainier het opeischte gaf de toenmalige landvoogd Cornabé [3]) het zonder slag of stoot over, zoodat de Britsche vaan zes jaren lang op deze wallen bleef geplant. Bij de vrede van Amiens in 1802 kregen wij de verloren gebieden weder terug, maar in 1810 her-

---

[1]) Johan Splinter Stavorinus, Schout b/nacht b.d. Admiraliteit, Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia naar Semarang, enz. 1ste dl, blz. 305, Leiden, A en J. Honkoop, 1716.

[2]) Aan den ingenieur Hans Ernst von Wagner werd opgedragen deze fout te herstellen, door een bastion aan te leggen voor dezen onbeschermden hoek. Hoe men ook veranderde, aan de on-krijgskundige ligging viel weinig te doen.

[3]) Alexander Cornabé, geboortig uit Leiden, tevoren gouverneur van Ternate, werd in 1794 met hetzelfde gezag in Amboina bekleed. Na de overgave zocht hij een goed heenkomen op een Engelsch comptoir. Toen dan ook de Commissie tot de overgave vanwege de Bataafsche Republiek in 1803 te Ambon arriveerde, was de vogel reeds gevlogen. In de kerk van Ternate bevindt zich nog een rouwbord van zijn vrouw Agatha Catharina Houtingh, uit Monnikendam, die aldaar overleden is, 1784.

haalde zich hetzelfde spelletje. Dit maal was het een Franschman Filz, die het smadelijk overgaf, hij boette daarvoor met den kogel [1]).

Zooals begrijpelijk, vertoont het kasteel tegenwoordig, hoewel het eigenlijk niet veel meer is, dan een fragment van het eens zoo machtige bolwerk, al heel weinig gelijkenis meer met het oorspronkelijke Portugeesche fortje. Nadat het door de Compagnie was versterkt, kreeg het de gedaante van een onregelmatigen zevenhoek en werd later nog voorzien van een hoornwerk, waarvan nu nog gedeelten aanwezig zijn. In het begin der negentiende eeuw werden de muren aan de stadszijde alsmede het bastion Friesland afgebroken, de grachten gedempt en de ophaalbrug in verband daarmede verwijderd. Het dient nu tot verblijfplaats van de te Ambon gelegerde troepen en het onderhoud — verblijdend verschijnsel — dat niets te wenschen overlaat, ressorteert onder de Genie. Bureaux, loodsen, werkplaatsen en geweermakerijen vullen thans het lommerrijke slotplein. Al deze woningen van den nieuweren tijd, een stijlloos allegaartje, doen vreemd tusschen de enkele overgebleven Compagnie's gebouwen, die de aardbevingen hebben gespaard. Vele fraaie kanonnen en lilla's, die overal verspreid liggen, is daarenboven het fort nog rijk, meestentijds voorzien van het monogram der Compagnie. De bastions dragen alle in marmeren platen hunne namen, terwijl niet onvermeld mag gelaten worden, dat dit geheele vesting-fragment is opgetrokken van nette grijsgekalkte klinkersteenen, z. g. mopsteen, die de Compagnie in eigen steenbakkerijen deed vervaardigen.

Van de nog aanwezige oude gebouwen is een logies uit 1686 aan de zeezijde gelegen wel het oudste, en wegens de vochtige binnenruimte niet meer bewoonbaar, maar tot bewaarplaats gebezigd. Een ander magazijn — vermoedelijk het groote kruitmagazijn — met eenvoudig poortje is van jongeren datum, van 1786. Het fraaiste is echter een sierlijk opgetrokken gebouwtje — het kleine kruitmagazijn — met een versierd front, kolonnades en dubbele ijzeren deuren. Een brandgang, ter weerszijden door getraliede poortjes afgesloten, scheidt het gebouwtje van de omringende bastion-muren. In den gevel prijkt, behalve een Latynsch opschrift, dat wij hieronder laten volgen, het monogram V. O. C. en een Statenleeuwtje:

Pro Patria Et Societate
Sub Regimine Celeberrimi Atque Amplissimi Domini
PETRI ALBERTI A PARRA
Gubernatoris Generalis Indiae Orientalis Pro
vinciarum Foederatarum Belgicarum et
Sub praesidio Nobilissimi Domini

[1]) Jean Philippe François Filz—„François de nation", zooals aan koning Lodewijk Napoleon werd gerapporteerd — gaf het kasteel na luttele tegenweer op den 17den Februari 1810 over. Op last van de Hooge Militaire Vierschaar werd hij buiten Batavia gefusilleerd. „Le conseil de guerre suprême a condamné à mort le colonel Filz, qui a rendu si lâchement l' Isle d Amboina. L'exécution s'est effectué au champ de Mars en présence de huit à neuf mille hommes de la garnison et de la division mobile à Batavia. Cet excemple terrible était nécessaire dans une colonie, ou l'état militaire était autrefois nécessaire et avili.... (Maarschalk Daendels in een brief aan koning Lodewijk van 5 Juli 1810).

WILHELMI FOCKENS [1])
Provinciae Huius Ambonensis Gubernatoris Ac Di
rectoris Hoc Aedificium Fumina Continens
Perfecit Johannes Ernestus A Wagner
Anno MDCCLXVI.

Hollandia, Zeelandia, Gelria, Groningen, Utrecht, Overijsel, Orange, Nassau en de Beschermster zijn achtereenvolgens de namen der bastions en wallen, die er vermoedelijk eerst in de achttiende eeuw op zijn aangebracht. De bastions Hollandia en Gelria waren eerst rechthoekig, doch werden later afgerond, het laatste heeft een spietorentje uit 1772. De uitvalpoort draagt den naam van Willem V, den Opperbewindhebber der Compagnie [2]). Het bastion Overijsel vertoont nog maar een fragment, terwijl van het bastion Utrecht slechts het naamplaatje is blijven staan.

Achter Overijsel stroomt een beekje in een der vele kleine inhammen der baai uit, waarvan de bodem nog geheel uit gemetselde zeesteen bestaat en nog de débris aanwezig zijn van een soort steenen sluis, vermoedelijk van de binnengracht, die nog in den aanvang dezer eeuw aanwezig was. Wat betreft het hoornwerk, op zijn muren staat te lezen: Petrus Albertus en Adriana Johanna, de voornamen van den Gouverneur- Generaal Van der Parra (1761 — 1775) en zijn echtgenoote geboren Bake. [3]) Het eene punt heeft nog een spietorentje, het andere is daarvan gedeeltelijk reeds beroofd. Doorgangen, kasematten, gewelven en ronde gangen vindt men nog in de bastions, die door de groote oppervlakte, welke zij beslaan nog een goed denkbeeld geven van dit bolwerk, eens de trots der oude Hollanders in „de Groote Oost". Het kasteel bezit, behalve de uitvalspoort, nog twee hoofdpoorten. De Waterpoort, zooals haar naam reeds aanduidt, gelegen aan de zeezijde, is de mooiste vestingpoort van de enkele overgebleven poorten in dezen Archipel en b. v. niet te vergelijken met de leelijke poort van het Kasteel nabij het Stadshuisplein, in de benedenstad. Zie voor de afbeelding van deze Waterpoort, Oudheidk. Verslag IIIe kwartaal 1921, foto No. 6170. Zwaar en massief gebouwd, was zij wel geschikt het noodige ontzag in te boezemen, in de dagen van glorie, toen in aansluiting met dezen toegang niet minder zware muren het binnenste van deze vesting aan spiedersblikken onttrokken. Nu staat zij er zonder verband, omdat de muren zijn afgebroken en gedeeltelijk zijn vervangen door een staaldraadversperring. De versiering in pleisterwerk is overvloediger dan men gemeenlijk pleegt aan te treffen.

[1]) Zie bijzonderheden over dezen gouverneur, Oudheidkundig Verslag, 4e kwartaal 1921, De Hervormde Kerk van Amboina.

[2]) Bij besluit van de Heeren XVII van 2 April 1766 werd het Opperbewindhebber- en Gouverneur-Generaalschap aan Prins Willem de Vde opgedragen, welke waardigheden bij publicatie van de Staten-Generaal van 4 Maart 1795 weder afgeschaft werden.

[3]) Adriana Johanna Bake, eerder weduwe van den Commandeur en Eerste Equipagemeester Anthony Guldenarm was daarenboven de dochter van David Johan Bake, Gouverneur van Ambon (1733-1738), later Raad van India. Ter herinnering aan deze dochter van een Ambonsch gouverneur, die Gouverneur-Generaalsche werd, is het hoornwerk naar haar genoemd.

Ter weerszijden zijn de wapens van Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen, Zeeland, Rotterdam en Delft aangebracht in de heraldieke kleuren, terwijl in het frontispiece prijkt het wapen der Edele Compagnie, zijnde een zeilend schip, varende naar rechts, waaromheen in randschrift staat:

Ita Relinquenda Ut Accepta.

Hieronder de naam Nieuw-Victoria en het jaartal van de kapitale restauratie Anno CMCCLXXV, waartusschen nog zijn aangebracht het wapen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden en ten overvloede nog het monogram der Maatschappij. De kleurenrijke wapenschilden, die met zorg zijn onderhouden, het op alle wereldzeeën eens zoo bekende monogram, geven aan den strengen eenvoud der poort een vriendelijker aanzien.

In den tonvormigen toegang zijn eenige groote gedenksteenen gemetseld, die indertijd in 1911 in de verwilderde slotgracht waren aangetroffen en als gevolg van het bezoek van den bekenden Leidschen archivaris Mr. Dr. Overvoorde een veilig onderdak in dezen poortdoorgang hebben gekregen.

De eerste steen vermeldt het volgende:

Onder De Regeering Van
Zijn HoogEdelheid Den
HoogEd: GrootAgtb: Heer
Reynier De Klerk.
Gouv: Gen: v: Nederl: Indië
En Den Weled: Agtb: Heer
BERNARDUS VAN PLEUREN
Gouv: En Direct: deser
Provintie Amboina onder
Het Opsigt van den Cappit:
Luyt: Mieliet: Van Guericke
In Den Iaare Anno 1778.

Deze steen zal wel afkomstig zijn van een der Militaire gebouwen, evenals de tweede die vermoedelijk een plaats had in de buitenwerken, welke naar den G.G. Van der Parra en echtgenoote genoemd waren.

Onder de Regeering van Zijn Hoogedelheit,
Den Hooged. Grootagtb. Wijdgeb. Heer,
PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA.
Gouv. General van Nederl. India, Etc.
en
Den Weled. Gestr. Gr. Agtb. Heer,
HENDRIK BRETON [1])
Raad van Ned. India, mitsg. Gouv. en Dir. der

[1]) Hendrik Breton werd later Eerste Raad en Directeur-Generaal van den Handel, in welke hoedanigheid hij kans zag de Compagnie voor een millioen te benadeelen. Dit tekort was de oorzaak van zijn oneervol ontslag. Door zijn vele relatie's, zijn dochter Catharina Geertruida was o.a. gehuwd met den eenigen zoon van G. G. van der Parra ontkwam hij aan een zwaardere straf.

Provincie Amboina, is dit Buytenwerk
Begonnen en voltooid door den Ingenieur,
Hans Ernst Van Wagner
ANNO MDCCLXX.

Gabriel Nicolaas van Guericke en Hans Ernst von Wagner zijn hier de bouwmeesters van verscheidene militaire gebouwen in de tweede helft der achttiende eeuw geweest.

De derde steen geeft het volgende te lezen:

Dit Gouvernement is gebouwt onder de
Regeering van zijn Hoogedelheid den Hoog
Edelen Gestrengen groot Agtbaren Heer Mr.
WILLEM ARNOLD ALTING.
Gouverneur-Generaal van Nederlands Indië
Enz: enz: enz: en den Weledn. Agtn. heer
ADRIAAN DE BOCK
Gouver. en Directr. deeser Proe. Verders
Is den eersten steen gelegd door
ADRIAAN BURGHARD DE BOCK
Zoon van den Weledelen Agtbaren
Heer bovengenoemd op den 4den April
1785 door het beleid en opzigt
Van Gabriel Nicolaas van Guericke
Capiteyn Militeir tussen den
Jaare 1785 en 86.

De vierde steen heeft deze inscriptie:

Deese twee wagten gebouwt
Onder de Regeering van zijn
Hoogedelheid den Hoog Edelen
Gest*e*. Groot Agtb*n*. heer
REYNIER DE KLERK
Gouverneur-Generaal van
Nederl*d*. India enz: enz: enz:
En den Weledel*n*. Agtbr*n*. heer
BERNARDUS VAN PLEUREN
Gouverneur en Direct*r*. deeser
Provintie enz: onder het opzigt.
Van den Capitain Luitenant
Mielitaeir G: N: van Guericke
In den Iaaren 1778 en 79.

In den achtergevel der Waterpoort is mede een steen gemetseld met het volgende opschrift, waaronder een gevelsteentje met bladvormig ornament prijkt:

Onder de regeering van
Zijne Hoogedelheit den
Hooged. Grootagt. heer
Petrus Albertus
VAN DER PARRA
Gouv. Gen. v. Nederl. India
En den Weled. Agtb. heer
BERNARDUS VAN PLEUREN.
Gouvern. en Direct. deez.
Provincie Amboina Volt.
Door den Ing. v. Wagner
MDCCLXXV.

Zoo karakteristiek als de Waterpoort is, zoo smakeloos is de Landpoort, aan de zijde der Esplanade. Deze dateert van 1757, werd indertijd met de wallen aan de landzijde afgebroken en daarna weder opgebouwd, doch met verwaarloozing van enkele détails, ontstaan door het ontbreken van fragmenten, die vermoedelijk niet meer aanwezig waren. In lateren tijd werd het frontispiece op onverantwoordelijke wijze „gerestaureerd", het werd versierd met een modern opschrift betreffende de herbouwing van het kampement 1901 — 1903, en vormt tezamen met het 18 eeuwsche poortgebouw een onharmonisch geheel, treurig van wansmaak.

Jammer van het aardige gevelsteentje, een Statenleeuwtje, en de overigens goed geproportioneerde poort, die zich, indien niet misvormd als nu, op waardige wijze bij de Waterpoort had aangesloten.

In den tonvormigen doorgang van deze poort zijn ook eenige groote steenen, afkomstig van het voormalige tuighuis en kruitmagazijn gemetseld, waarvan wij de opschriften hieronder laten volgen:

Onder de Reg. van zijne Hoogedelheid
Den Hooged. Grootagtb. Wijdgebied. Heer
PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA
Gouvern. Gener. van Nederl. India
En den Weled. Agtb. Heer
JOAN ABRAHAM VAN DER VOORT [1])
Gouvern. en Direct. van Amboina
En ressorte is dit arsenaal gebouwt door
HANS ERNST VON WAGNERI

---

[1]) J. A. van der Voort, de opvolger van Hendrik Breton, was van 1770-1775 gouverneur, na eerst secretaris van Ceylon en der Hooge Regeering te zijn geweest. Hij keerde later naar Holland terug en vestigde zich op het kasteeltje Couwenburg bij Vugt, waar hij in 1798 overleed. Hij was gehuwd met Johanna Catharina Bangemann, behoorende tot den Hollandschen tak van dit geslacht, die later tot den Nederlandschen en Zweedschen rijksadel werd verheven.

Pro Patria Et Societate
Onder de Regeering van Zijne Hoogedelheit,
Den Hooged. Grootagtb. Heer,
PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA
Gouv. Generaal van Nederl. India etc.
En den Weled. Agtbaren Heer
IOHAN ABRAHAM VAN DER VOORT,
Gouverneur en Directeur deser,
Provintie Amboina is dit kruydt,
Magazijn gebouwd door den Ingenieur
HANS ERNST VON WAGNER.
Anno MDCCLXX.

Hoeveel ook door onoordeelkundig beheer in den loop der tijden is verloren gegaan, hetgeen met wat meer pieteit voor het verleden van de Compagnie, had behouden kunnen worden, stemt toch de goeden staat, waarin dit fragment van het Kasteel Nieuw-Victoria zich bevindt, tot groote dankbaarheid. Deze gelukkige omstandigheid, in hoofdzaak te danken aan het feit, dat het garnizoen er gevestigd is, kan niet genoeg op prijs gesteld worden. Moge deze toestand bestendigd blijven! Het spreekt van zelf, dat in verband met de weder-in-gebruikneming wel veel veranderd en gebouwd werd op het slotplein ten behoeve der militaire bureaux, maar alles, alles liever dan de verwaarloozing en de verwildering, die de overige Moluksche forten, aan zich zelf overgelaten, te aanschouwen geven!

Het kasteel is thans door de uitmuntende zorgen van de Genie, met zijn goed onderhouden gebouwen, verzorgden boomgroei, kort geschoren gazons, en perken een monumentaal fragment, waardig aan de nagedachtenis en de beteekenis van het kasteel Victoria, dat na de kasteelen van Batavia en Makasser langen tijd voor het machtigste bolwerk der Compagnie in den Oost-Indischen archipel gold.

Weltevreden, Juli 1922.

OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

OVER HET

VIERDE KWARTAAL 1922

§ 1. *Personeel.*

Na beëindiging van de werkzaamheden aan de poorten te Belahan werd de wnd. Bouwk. Inspecteur, de heer B. de Haan, bij dzz. besluit van 27 November van Blitar overgeplaatst naar Kediri. Aan den teekenaar Timboel werd dezelfde standplaats aangewezen.

§ 2. *Reizen.*

In gezelschap van den wnden Bouwk. Inspecteur ondernam ondergeteekende in December een dienstreis door Oost-Java, waarbij de tjandi's Soerawana, Soemberdjati, Toempang, Kidal en de oudheden in de buurt van Loemadjang bezocht werden. De wnd. Bouwk. Inspecteur begaf zich elke maand naar Prambanan voor de herstelling van den Brahmā-tempel en vertoefde eenige weken te Belahan.

§ 3. *Publicaties.*

Het Oudheidkundig Verslag over het tweede en derde kwartaal verscheen in druk.

De Engelsche vertaling van den „Korten Gids van de Tempelbouwvallen in de Prambanan-vlakte" werd door de Landsdrukkerij afgeleverd en is thans voor het publiek verkrijgbaar.

Het derde deel van den Inventaris van Hindoe-oudheden ging ter perse.

§ 4. *Geschenken.*

De volgende werken werden ten geschenke ontvangen: Epigraphia Indica Vol. XVI, Pt. I, II en V. Archaeol. S. of India, Ann. Rep. 1919/1920. Progress Rep. of the Archaeol. S. of India, W. Circle, 1920. Catalogue of the Museum of Archaeology at Sanchi, by Maulvi Muh. Hamid. 1922.

§ 5. *Bescherming van Monumenten en Nieuwe Opnamen.*

Van den Zuidgevel van den Çiwatempel van P r a m b a n a n in zijn tegenwoordigen toestand konden eindelijk een paar foto's genomen worden (zie vorig Verslag p. 48), die men hier gereproduceerd vindt.

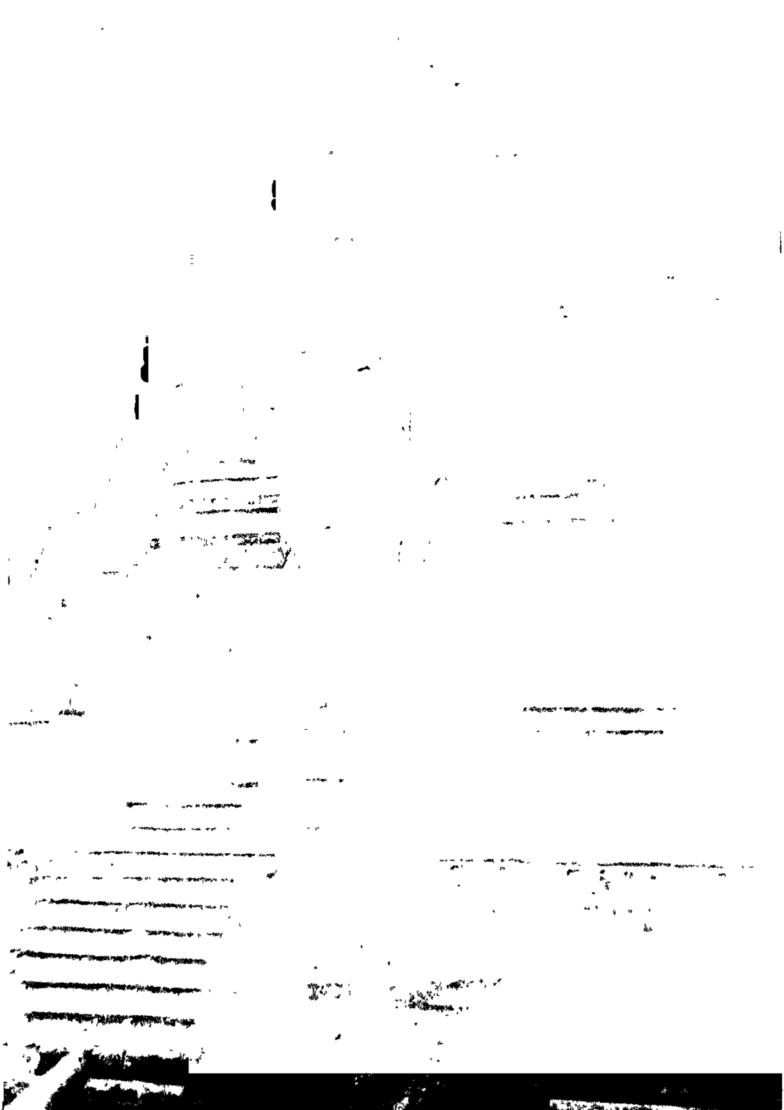
Een bezoek aan het terrein van het oude Kota Renon maakt duidelijk, welk een buitengewoon sterk strategisch punt de volgelingen van Pu Nambi voor den bouw hunner sterkte hadden uitgekozen. Het thans door de heeren Mühlenfeld en Beauchez gedeeltelijk uitgegraven bastion A op de kaart in het Oudheidk. Verslag 1921, Bijlage F, domineert, ofschoon het zich naar schatting niet meer dan 12 M. boven het landschap verheft, de geheele ten Noorden liggende vlakte en is zelf, althans van de Noordzijde, vrijwel onneembaar door de ligging in de scherpe bocht van de rivier. Ook in de nabijgelegen rivierbochten hebben dergelijke bastions gelegen, die onderling door muren verbonden waren.

De ontgraving — waarvoor nog enkele aanwijzingen gegeven konden worden — zal in het volgend kwartaal worden voortgezet. Door den heer Mühlenfeld zal een verslag der werkzaamheden worden uitgebracht.

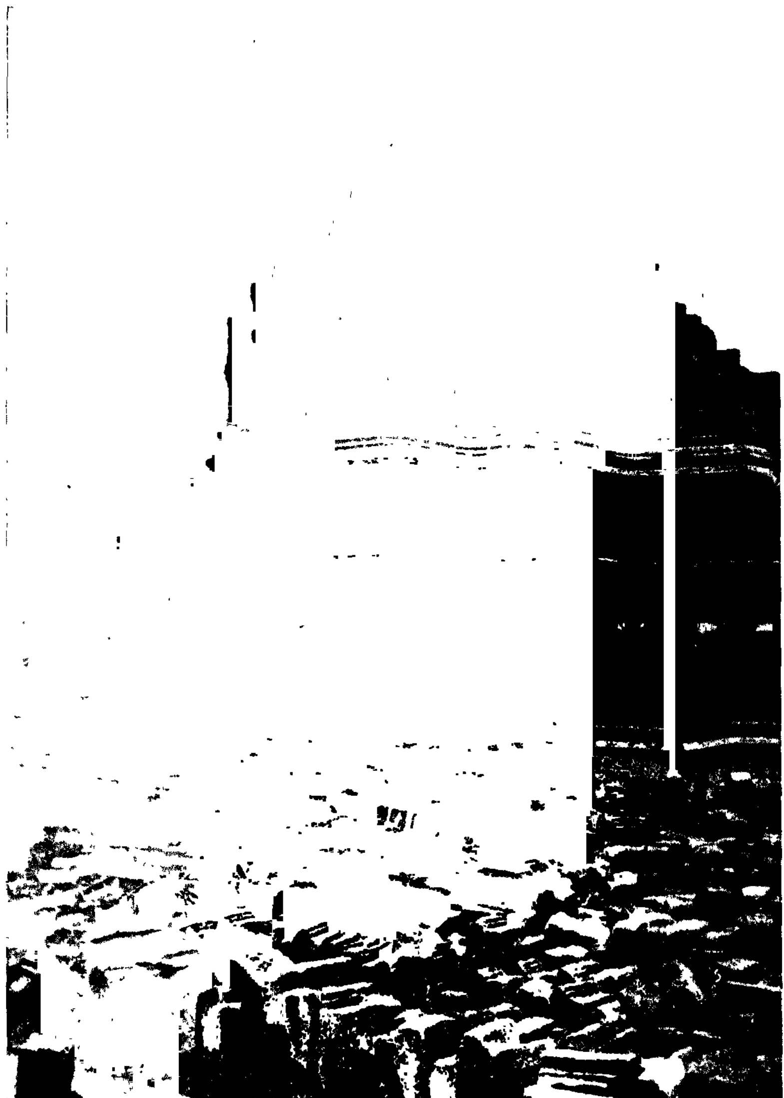
Tjandi Retja, een half uur gaans ten Noorden van Menampoe, aan den grooten weg naar Poeger (tegenwoordig bij de bevolking onder den naam Tjandi Papag of Deres bekend) behoort tot de catagorie van bouwwerken, die na een behoorlijke opname aan haar lot kan overgelaten worden. Een geregeld onderhoud, hetgeen weer geregelde contrôle zou vereischen, is deze eenzame, onaanzienlijke ruïne niet waard. Voor enkele details in den bouw en de ornamenteering, die waard zijn te worden vastgelegd, zie de Nota van Bienfait in Not. Bat. Gen. 1915 Bijl. I en Dr. Krom, Inleiding tot de Hindoe-Jav. Kunst II, p. 280. Een vergelijking van den tegenwoordigen toestand van het bouwwerk met een tweetal in 1900 genomen foto's brengt aan het licht, dat van het dak, dat in 1900 nog 13 lagen telde, een 7 tal zijn afgestort — waarschijnlijk toe te schrijven aan de vernielende werking van een flinken boom, die thans op het dak wortelt — en dat ook de Oostzijde van de ruïne, waarvan in 1900 nog een klein gedeelte overeind stond, sindsdien geheel verdwenen is. Ook in verband met het feit, dat in de voor het grijpen liggende baksteenen een handeltje gedreven wordt, verdient het aanbeveling de bouwkundige en fotografische opname spoedig te doen plaats hebben.

De overige oudheden in de buurt van Loemadjang geven geen aanleiding tot het nemen van bijzondere maatregelen. Tjandi Poera of Ardipoera ten Noord-Oosten van Pasirian in de lahar-vlakte is een steenhoop, waarvan een ontgraving waarschijnlijk niet de moeite loonen zou. Ook de overblijfselen van de z.g. tjandi Randoe Agoeng en van de baksteenen muren bij de halte Randoe Agoeng (Zie Oudheidk. Verslag 1921 p. 151) geven geen aanwijzingen, dat een terreinsontgraving eenig succes zou hebben.

De belangrijke gegevens omtrent de constructie van den top van tjandi Soemberdjati en van eenige onderdeelen van den onderbouw, die de heer de Haan verzameld heeft, zullen in een volgend verslag aan de hand van foto's en teekeningen gedemonstreerd worden.

Çiwatempel te Prambanan, Zuidzijde.

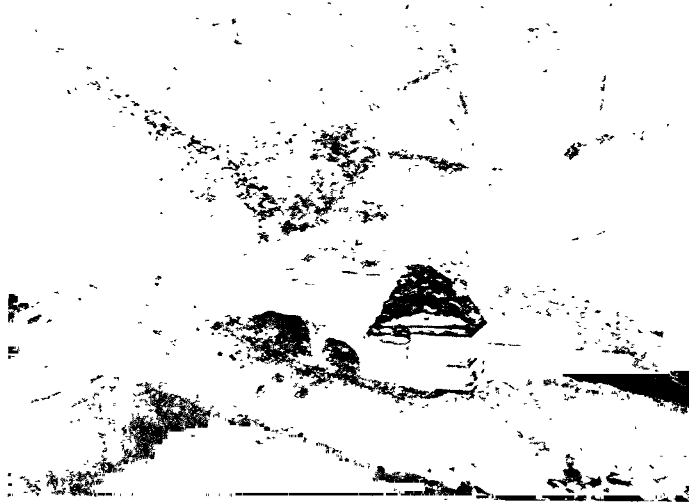
Çiwatempel te Prambanan, Zuidoosthoek.

No. 1. Belahan, distr. Gempal, afd. Bangil
Zuidelijke badkamer voor den schoonmaak.

No. 2. Zuidelijke badkamer na den schoonmaak.

No. 3. Belahan, Noordelijke helft van de Noordelijke badplaats.

No. 4. Belahan. Zuidelijke helft van de Noordelijke badplaats.

Op Oost-Java zijn door den Oudheidk. Dienst handwijzers geplaatst om belangstellenden door de desa-doolhoven naar de belangrijkste oudheden te dirigeeren. Dat de goede bedoeling van dezen maatregel wel eens in twijfel getrokken wordt, blijkt uit een recente ontboezeming in het vreemdelingen-boek van tjandi Sawentar: „It is a dirty shame to make a man walk miles to see a poorly rotten thing like this". — Een beschrijving van het poorly rotten thing, dat — al maakt het geen overweldigenden indruk — zeer fijne details en oplossingen te bewonderen geeft, is in dit Verslag opgenomen als Bijlage P.

Verslag van den wnden. Bouwk. Inspecteur over de werkzaamheden op Oost- en Midden-Java.

In het midden van October werd met de voorziening van de bouwwerkjes te Belahan, die verleden jaar achterwege moest blijven, een aanvang gemaakt. Het eerst werd de bekende badplaats met de nissen onder handen genomen. Deze was met een zwaren plantengroei bedekt, foto. No. 1. Bij het schoonmaken kwamen een paar interessante dingen aan het licht. Zoo werden in den terugspringenden Z. W. hoek de juiste teekening van den plattegrond en de gegevens voor het vaststellen van de profileering en de hoogst merkwaardige versiering van de Zuidzijde gevonden.

Van den tegenovergestelden, den Noordelijken wand is niet veel meer over. Een stuk fundeering en enkele lagen van het plint is alles wat er nog van rest. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat de Noordelijke wand van gelijke teekening en versiering als de Zuidelijke is geweest. Dat er op gelijke hoogte spuiers waren aangebracht, wordt bevestigd door een leiding, die de spuiers voedde. Deze leiding loopt achter de nissen om door het inwendige van den Westelijken wand tot aan de Zuidzijde, alwaar tusschen de rotsen de bronnen ontspringen.

Van den voor- of Oostelijken wand is weinig meer over. In den Z. O. hoek kan de profileering nog tot op zekere hoogte gevolgd worden, en daar blijkt uit, dat de profileering van dezen wand aanmerkelijk van die der overige zijden verschilde. In denzelfden hoek werden in den grond een paar fragmenten van een groote medaillon-versiering gevonden, die blijkbaar tot de Oostzijde behoord hebben. De gegevens zijn echter ontoereikend om ons eenige zekerheid omtrent den oorspronkelijken vorm en versiering van dezen wand te geven. Een ding is opmerkelijk, nml. dat er geen enkele aanwijzing werd gevonden, dat er een directe ingang geweest is. Dat er geen sporen van dorpels of stijlen zijn gevonden, is te begrijpen, omdat deze eventueel zooveel hooger gelegen kunnen hebben dan er nu nog van den muur rest, maar er zouden dan toch overblijfsels of sporen van een trap of trapjes, waarmede men in het bassin kon afdalen, aangetroffen moeten worden. Maar ook hiervan geen enkel bewijs. Dat er inderdaad geen trapjes geweest zijn, bewijzen de drie onderste plintlagen. Deze zijn van natuursteen en loopen over vrijwel de geheele breedte onafgebroken door. Alleen aan de Noordzijde ontbreekt een klein stuk. Nu zou het mogelijk zijn, dat de trapjes los van deze lijsten waren geplaatst, maar in de fundeering zou dan iets van uitbouwingen moeten blijken. Een zorgvuldig onderzoek van de

fundeering wees echter uit, dat nergens eenige verbreeding was aangebracht. Er is dus alle grond voor de veronderstelling dat het bassin niet direct van buitenaf toegankelijk was. M. i. heeft men zich over de afsluiting iets dergelijks voor te stellen als bij de kleine hoekbassins van Djalatoenda, die evenmin toegankelijk zijn, maar waar men over een soort borstwering naar binnen kan zien. Het bouwwerk was dan ook niet als badplaats bestemd, maar uitsluitend als heiligdom bedoeld, waarin de spuiers in de zijwanden en de waterstralen uit de beelden slechts een decoratieve beteekenis hadden.

Van de pijlers naast de nissen in den Westelijken wand is de Zuidelijkste nog het meest compleet. Er was van achteren echter een bedenkelijke afwijking, zoodat ook hier het bovenste stuk dreigde af te storten. Om dit te voorkomen, werd de scheur met cement-specie volgegoten. De bovenste bekroning van dezen wand is verdwenen en het zal wel niet mogelijk zijn hiervan ooit iets terug te vinde Achter den Westelijken wand werden de verdeelbalken voor de leidingen nog grootendeels teruggevonden, zoodat het beloop der leidingen nauwkeurig was na te gaan.

Bij de badplaats en gedeeltelijk erop staat een groote boom, die een voortdurend gevaar voor het monument oplevert. Enkele gevaarlijke takken konden worden verwijderd, maar de geheele boom dient te verdwijnen. Dit thans te bewerkstelligen was onmogelijk. Het is een zeer zware boom, die ongelukkigerwijze juist met zijn takken, die niet anders dan met behulp van takels enz. naar beneden gehaald zullen kunnen worden, over de badplaats is gegroeid.

Vlak ten Noorden van de sinds lang bekende badplaats werden de restanten van een tweede in den grond gevonden, foto's 3 en 4. Deze ligt precies ten Noorden maar ongeveer $4^1/_2$ M. lager dan de andere, en is ook in baksteen opgetrokken. Het grondplan toont een rechthoek met zijden van respectievelijk 13.40 en 9.00 M. Ongeveer in het midden van de Noord- en Zuidzijde (de korte zijden) springen korte afscheidingen vooruit. Het meest Westelijke gedeelte was de eigenlijke badgelegenheid, althans hier werden de meeste spuiers gevonden. Van het opgaande werk is niet zoo heel veel meer over. Het meest rest er nog van den Noordelijken wand. Hier was het dan ook, dat de opbouw en profileering tot boven de spuiers was na te gaan. Het achterstuk van een der spuiers was hier nog aanwezig, foto 3. Onder elk der spuiers bevond zich een pilaster en aan deze omstandigheid is het te danken, dat het aantal spuiers over de verschillende zijden van de badplaats verdeeld, was vast te stellen. Op de lange Westzijde vindt men 12 pilasterbassementen en op de Noord- en Zuidzijde ieder 4 stuks. Behalve deze pilasters vertoont de badplaats geen bijzondere versieringen.

Over het gedeelte boven de spuiers valt geen oordeel te vellen, omdat hiervan alles verdwenen is. Ook van den voor- of Oostelijken wand is zoo goed als niets meer over. In den Zuid-Oosthoek werd nog een stuk gevonden, waaraan niets bijzonders te zien was, een rechte dikke muur, anders niets. Opmerkelijk aan deze badplaats is het eenvoudig karakter en het groote aantal spuiers. Tegenover het

hooger gelegen monument maakt het dan ook den indruk van een echt utiliteitswerk.

In de onmiddellijke omgeving van deze beide badplaatsen werd een merkwaardige steen gevonden. Hij heeft den vorm van een grooten beschreven steen met lotuskussen. Inplaats van eenigerlei inscriptie vindt men op een zijde de navolgende voorstelling en relief gebeiteld. In het midden een zon, waarvan het middelpunt een opening is, blijkbaar voor spuier bestemd. Boven de zon een monsterkop, die met zijn afhangende armen de zon gedeeltelijk omvat houdt. Om deze voorstelling een ovaalvormige krans van wolken, waaronderdoor de stralen van de zon schieten, die langzaam naar buiten vervloeien. Om dezen wolkenkrans zweven drie hemellingen, twee in de beneden-hoeken en een boven ongeveer in de as van den steen. Uit een oogpunt van sculptuur is het stuk merkwaardig, vooral de monsterkop is zeer bijzonder. Door een ongeluk is het negatief verloren gegaan; aan de hand van een nieuwe opname hopen we nog nader op dit stuk terug te komen.

Na de badplaatsen werden de kleine poortjes, die er betrekkelijk dichtbij liggen onder handen genomen. Het meest westelijk gelegen poortje is nog zoo goed als geheel intact. Van den top is een gedeelte afgestort en de natuursteenen dorpels zijn weggevallen, maar overigens staat het poortje nog in uitstekende conditie overeind. Het is jammer dat het voor meer dan de helft in den grond zit. Het heelemaal uit te graven zou een kostbaar werk zijn, waarvoor nu zeker niet de noodige middelen beschikbaar zijn. Er werd volstaan met het aan de Noordzijde, waar het wat minder diep in den grond zat, voor een gedeelte bloot te leggen. Het poortje is behalve de boven- en benedendorpels, die waarschijnlijk van natuursteen waren, geheel in baksteen opgetrokken. De doorgang, die betrekkelijk laag is, ligt ongeveer 1.55 M. boven het oorspronkelijk terrein en werd door middel van een trap bereikt. Aan het poortje zijn uit een oogpunt van vormgeving vele interessante en merkwaardige dingen aan te wijzen. We willen hier echter voorloopig volstaan met op enkele dier punten de aandacht te vestigen, o. a. op den vorm van de trapvleugels, de hoogst merkwaardige bekroning boven den boven-dorpel, waaraan Pari herinnert, het op Midden-Java terugwijzende groote ojief aan den voet van het dak, de typische pilaster-verdeeling aan het dak, etc. Later hopen we aan de hand van teekeningen en foto's nog dieper op deze dingen in te gaan.

Ter vervanging van de te loor gegane dorpels werden houten lateien gelegd.

Het meer Oostelijk gelegen poortje verkeert in veel minder goeden staat; dit is zoo zeer vervallen, dat er geen voorzien meer aan is. Het is aan alle kanten uit elkaar gerukt, gescheurd en afgestort. Evenals het Westelijk poortje is het geheel in baksteen opgetrokken. Typisch is ook hier het dak en de bekroning van de pilasters naast den doorgang. Of deze poortjes mogelijk tot een dan wel elk tot een afzonderlijk complex hebben behoord, was nu niet uit te maken, omdat een grondig terrein-onderzoek wegens gebrek aan fondsen achterwege moest blijven.

Te Prambanan werd na de herstelling van de respectievelijke zijden de trap, die aanmerkelijk afgeweken en verzakt was, opnieuw gesteld. Hierna werden de

Noord- en Zuid-Oosthoeken van het sousbasement voor zoover noodig eerst afgehaald en daarna weer opnieuw geplaatst. De voorzieningen aan den Brahmā-tempel zijn hiermede beëindigd. Voorts werd geregeld doorgegaan met het herstellen van den ringmuur en met het uitgraven van de kleine bij-tempeltjes aan de Westzijde.

Onder toezicht van den Heer Rothe werd voorts het terrein bij Sadjiwan afgegraven, welke werkzaamheden gereed kwamen. Onder de uitgegraven steenen zijn vele fraaie geornamenteerde stukken, maar geen enkele die thans tot een bijzondere opmerking aanleiding geeft. De steenen werden gesorteerd en zullen langs de zijden van het terrein opgesteld worden.

In Midden-Java werden onder toezicht van den mantri de tempels te Gedong Sanga en den Diëng schoon gemaakt; in Oost-Java onder toezicht van den opzichter de tjandi's in het Malangsche, Djaboeng, Djalatoenda, Djedoeng en Pari.

§ 6. *Epigraphie en Iconographie.*

Op de vezelonderneming Karang Dinaja bij Paree werd door den Administrateur, den Heer Drost, bij het bewerken van den grond een Gaṇeça met 14-regelige inscriptie op de achterzijde van het ruggestuk gevonden. In de nabijheid kwamen nog eenige resten van een fundeering voor den dag. Bij ons bezoek aan Karang Dinaja, den 12den Dec., bleek de inscriptie door het vervoer nogal geleden te hebben en hier en daar te zijn uitgewischt. Het beeld is opgesteld op het voorerf van de administrateurs-woning. Van de inscriptie zullen abklatschen gemaakt worden. De Heer De Haan zal een onderzoek naar den aard der fundeering bij de vindplaats instellen.

Langs een omweg kwam ons ter oore, dat in het Poldoeng-gebied bij Kampong Djandji aan de Aik Natas, een zijrivier van de Koealoe-rivier (Oostkust v. Sumatra), ongeveer zes jaren geleden een Hindoe-bouwwerk ontdekt was, van ongeveer hetzelfde type als Moeara Takoes. Ook zou er te Goenoeng Sahilan, aan de boven-Kampar, een beschreven steen in de rivier liggen. Op ons verzoek ontvingen wij, door tusschenkomst van den Gouverneur der Oostkust van Sumatra, van den Ass. Res. van Asahan de volgende voorloopige inlichtingen:

In 1915 heeft de toenmalige Controleur Keuchenius een beschreven steen bij de samenvloeïïng van de Air Natas en Air Lingkoengan bezocht; op een rotswand in den oever moet een beschreven vlak zijn, naar de vage aanduiding „gelijkende op Hindostani".

Te Kajoe Dore bij Oeloe Bandar Manis moet zich in een grot een levensgroote gebeeldhouwde figuur, bezig met weven, bevinden.

Bij den ingang van de Kampong Poldoeng is een figuur van een ruiter te paard, 3 à 4 voet hoog. Volgens mededeeling is het beeld nieuw, nog geen 100 jaar oud.

Te Oeloe Simanganlam bij de thans verlaten Kampongs si Rata-Rata op de grens van Habinsaran is een steenen laboe (pompoen); bijzonderheden ontbreken.

Te Aek Langoes tusschen de Air Rimau en de Air Toemboes is op een rotswand een menschelijke figuur gebeiteld. Het is onzeker of er schrift bij is.

Dr. Schrieke zond ons de volgende notitie over Dara Petak. „Deze naam behoort, gelijk bekend, aan een der Maleische prinsessen, die met de Pamalajoe naar Java werden medegebracht.[1]) Wat het eerste deel van den naam betreft (dara), dit is bereids door Brandes (Pararaton, nieuwe editie p.122) verklaard. Het tweede deel beschouwt Westenenk (T. B. G. 57 p. 261 n) als aequivalent met poetih, welk laatste woord een door de Javanen misverstaan Minangkab. poeti: Mal. poetri zoude zijn. Hierbij valt echter op te merken, dat in het bekende opstel van Prof. P. J. Veth, Het Landschap Aboeng en de Aboengers op Sumatra (Tijdschr. Aardr. Gen. II. 1887) een boeai (clan) Ratoe Dara(h) Poetih wordt genoemd (p. 44). Als deze Lampongsche clan-naam met dien van de Maleische prinses samenhangt, dan zoude de hypothese van Westenenk kunnen vervallen".

§ 7. *Fotografieën.*

Er is een begin gemaakt met het verzamelen van de autotypieën en lijnclichés, die voor de uitgaven van het Bataviaasch Genootschap en het Java-Instituut gemaakt zijn. In het vervolg zullen de gebruikte clichés geregeld opgevraagd en op het Bureau van den dienst opbewaard worden, waardoor het mogelijk zal zijn niet onbelangrijke bedragen op reproducties uit te sparen.

§ 8. *Teekeningen.*

Op het bureau te Blitar werden de teekeningen van Sanggrahan in potlood gezet en daarna begonnen met het teekenen van de badplaatsen en poortjes te Belahan. Te Prambanan ging men voort met het vervaardigen van calques van Oost-Javaansche tempels, terwijl te Djokja de noodige blauwdrukken werden vervaardigd.

§ 9 *Hollandsche Oudheden.*

Volgens mededeeling van Dr. G. P. Rouffaer is het randschrift in negen letters op de oude klok van 1603, aanwezig in het fort Oranje op Ternate, niet moeilijk te lezen (zie Oudheidk. Verslag derde kwartaal 1921, Molukken-rapport, blz. 126). De negen letters luiden als volgt:

P.D.I.Z.B.O.F.E.Z.—A—1603.

Dr. Rouffaer verklaart ze aldus: „P(adre) D(iz, gebruikelijke afkorting van Diniz) B..... ofez," hetgeen beteekent: „De Pater Diniz B..... maakte het". De voor dergelijke opschriften meest gebruikelijke vorm was echter „mefez" (maakte mij); de vervaardiger moet een Portugeesche priester zijn geweest.

[1]) In de Handelingen van het Eerste Congres v. d. Taal-, Land- en Volken-kunde van Java (Solo 1919) p. 16 v. identificeert Westenenk haar met een legendarische Tjandradewi.

Hier ter stede zal publiek worden verkocht een servies, dat afkomstig is van den Gouverneur-Generaal P. A. van der Parra, 1761—1775. Dit exemplaar, dat totdusver in Indië als eenig bekend staat, is vermoedelijk Delftsch. Het is rijk versierd en voorzien van den familienaam, gedekt door een kroon, terwijl het overdadig verguldsel nog in goeden staat is. De eigenaar is de jongste zoon van wijlen den Regent van Brebes R. M. Ario Adipati Tjondronegoro, die in 1908 overleed. Deze had het geërfd van zijn vader, den bekenden Regent van Demak R. M. Ario Adipati Tjondronegoro, die zich door zijn bemoeïngen inzake den hongersnood van Demak, den Pangéran-titel verwierf. De laatste, over-grootvader van den tegenwoordigen eigenaar, zou het van den Gouverneur-Generaal ten geschenke hebben ontvangen. Vroeger bestond het uit 250 stuks, thans zijn er nog 139 over. Een bijzonderheid is nog, dat het servies, waarvan de decoratie wel in Indië ontworpen zal zijn, blijkens de talrijke kleine onderdeelen speciaal voor de rijsttafel werd vervaardigd. Door het Bat. Genootschap van K. en W. zijn de voornaamste deelen aangekocht voor de Historische Verzameling.

In verband met de mededeeling van den Heer R. Maier over de graven in het Fort Marlborough in Oudheidk. Versl. 1921 p. 157, maakt de heer A. Dirks, Controleur B. B. te Kota Agoeng, er ons op attent, dat wellicht in E. Francis: Herinneringen uit den levensloop van een Indisch ambtenaar 1815-1851, Batavia 1856, te vinden is waar Ass. Res. Knoerle, die in 1833 (niet 1830 of 1831 zooals Buddigh vermeldt) vermoord werd, begraven is. Immers, Francis kwam eenige dagen na den moord in Benkoelen en nam aldaar toen voorloopig het bestuur op zich.

Inderdaad schrijft Francis, na den moord op Knoerle en alles wat daaraan vooraf was gegaan uitvoerig beschreven te hebben (op cit. III p. 12): „den 6den (Aug.) keerden deze hoofden terug, medebrengende eenige, door den brand verschroeide beenderen van dat lijk, die in een van ijzerhout gemaakte met koperen schroeven geslotene kist gedeponeerd en den 7den in het fort plegtig ter aarde besteld zijn, onder een saluut van elf schoten uit het fort".

§ 10. *Programma voor het volgend kwartaal.*

De Heer De Haan zal de werkzaamheden aan tjandi Soerawana voortzetten en de herstelling te Prambanan blijven leiden.

Het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst:
Dr. F. D. K. BOSCH.

BIJLAGE O

LIJST
DER FOTOGRAFISCHE OPNAMEN
IN HET VIERDE KWARTAAL 1922.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6483	24 × 30	Gedong Songo (Semarang).	Zuidelijke tempel I. Tjandi Ratna, na den schoonmaak.
6484	„	id.	id. id. detail.
6485	„	id.	id. id. „
6486	„	id.	Oostzijde id. id. „
6487	„	id.	Noordzijde tempel II, na den schoonmaak.
6488	„	id.	id. id.
6489	„	id.	Aanzicht van den hoofd- en bijtempel van groep III, Noord-West; na den schoonmaak.
6490	„	id.	id. Noord-Oost id.
6491	„	id.	Uitgevallen.
6492	18 × 24	id.	Steenen beeld van Durgā, Çiwa-Guru en Mahākāla van tempelgroep V.
6493	„	id.	id. van Çiwa-Guru, Ganeça en lingga van tempelgroep V en Nandīçwara van tempelgroep II.
6494	„	id.	In elkaar gezet gebroken steenen mannenbeeld.
6495	„	Onbekend, thans in het bezit van den Heer Resink te Djokja.	Bronzen beeld van Kuwera en Pāndarawāsinī (vóórzijde).
6496	„	id.	Zelfde (zijkant en achterzijde).
6497	„	id.	Bronzen beeld van Wasudhārā.
6498	„	id.	Zelfde, zijaanzicht.
6499	„	id.	Bronzen beeldje van Mañjuçrī, Ganeça en br. kom voor offerwater.
6500	„	id.	Bronzen lamp met ornament.
6501	„	id.	Zelfde, met afgenomen oliebakken.
6502	„	id.	Bronzen hanglamp, geornamenteerd.
6503	„	id.	Bronzen schaal met ornament
6504	„	id.	Bronzen dandang en br. deksel met ornament (in stupavorm).
6505	„	id.	Bronzen tempajan.
6506	13 × 18	id.	Br. beeld van Pāndarawāsinī.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6507	13 × 18	Onbekend, thans in het bezit van den heer Resink te Djokja.	Bronzen beeldje van Pāndarawāsinī (van terzijde)
6508	„	id.	Bronzen Buddhistisch beeldje.
6509	„	id.	Bronzen bidschel geornamenteerd met vier hoofden en wadjra als handvat.
6510	„	id.	Zelfde, gedraaid.
6511	„	id.	Fragment bronzen bidschel.
6512	„	id.	id. id.
6513	24 × 30	Tirtomojo bij Kajangan, res. Soerakarta, thans in het bezit van den P. A. A. P. Prang Wadono.	Gouden lijfsieraden (o.m. kettingen, medaillon's, oorknoppen, vinger- en armringen)
6513*a*	„	id.	Zelfde.
6514	„	Onbekend, in het bezit van den P. A. A. P. Prang Wadono te Solo.	Statie-wapen (kris).
6515	18 × 24	Djalatoenda, distr. Djaboeng, afd. Modjokerto, thans Mus. Bat. No. 374 en 382.	Steenen urn op lotuskussen en steenen (put)ring met inscriptie (reproductie van foto BG. II. No. 204).
6516	„	Djalatoenda, distr. Djaboeng.	Overzicht van uit het Noorden, vóór den schoonmaak.
6517	„	id.	Id. met steenhoop a/d Westzijde, vóór den schoonmaak.
6518	13 × 18	id.	Westelijke helft v/d Zuidelijken wand (detail) na den schoonmaak.
6519	„	id.	Oostelijke helft id. id.
6520	„	id.	Het torentje op den Zuidel. wand na den schoonmaak.
6521	„	id.	Z. O. hoek van het torentje op den Zuidelijken wand, na den schoonmaak.
6522	18 × 24	id.	Westzijde v/h kleine Zuidelijke bassin, na den schoonmaak.
6523	„	id.	N. W. hoek id. id.
6524	„	id.	Detail v/d nis v/h kleine Zuidelijke bassin, na den schoonmaak.
6525	„	id.	Detail v/d voorsprong i/d Z. O. hoek na den schoonmaak.
6526	„	id.	Bovenaanzicht v/d Z. O. hoek id.
6527	„	id.	Zuidelijke helft v/d Oostelijken wand, na den schoonmaak.
6528	„	id.	Zuidzijde v/d middelsten voorsprong na den schoonmaak.
6529	„	id.	Westzijde v/d middelsten voorsprong na den schoonmaak.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6530	18 × 24	Djalatoenda.	Noordzijde v/d middelsten voorsprong na den schoonmaak.
6531	„	id.	Zuidzijde id. (detail) id.
6532	„	id.	id. id. met bekroningsstuk en spuier.
6533	13 × 18	id.	Z. W. Hoek v/d middelsten voorsprong na den schoonmaak.
6534	18 × 24	id.	Bekroning v/d Oostelijken wand, na den schoonmaak.
6535	„	id.	N. O. hoek na den schoonmaak.
6536	13 × 18	id.	Nis met garuda i/h Noordelijke kleine bassin na den schoonmaak.
6537	„	id.	Westzijde na den schoonmaak.
6538	18 × 24	id.	Reliefs a/d Westzijde. Zuidelijke helft, na den schoonmaak.
6539	13 × 18	id.	Id. a/d Westzijde, Noordelijke helft, na den schoonmaak.
6540	18 × 24	id.	Achterzijde v/d reliëfreeks op de Westzijde, na den schoonmaak.
6541	„	id.	Groote boom op den Oostelijken wand. Na den schoonmaak.
6542	„	id.	Leidingen v/d bronnen id.
6543	„	id.	Bovenaanzicht der waterleidingen bij de bronnen, na den schoonmaak.
6544	13 × 18	id.	Kleine waterleiding achter den middelsten voorsprong, na den schoonmaak.
6545	18 × 24	id.	Baksteenvulling en fundeering v/d Zuidelijken wand, na den schoonmaak.
6546	13 × 18	id.	Nieuwe fundeering a/d Zuidelijken wand, na den schoonmaak.
6547	„	id.	id. a/d Noordelijken wand, id.
6548	18 × 24	id.	Fragment van een reliëf-spuier a/d middelsten voorsprong.
6549	„	id.	Hetzelfde fragment op zijn oorspronkelijke plaats.
6550	„	id.	Relief-spuier v/d middelsten, voorsprong.
6551	„	id.	id. id.
6552	„	id.	Bovenstuk van een reliëf-spuier v/d middelsten voorsprong.
6553	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6554	18 × 24	Djalatoenda, distr. Djaboeng.	Bovenstuk van een reliëf-spuier v/d middelsten voorsprong.
6555	„	id.	Fragment van een id. id.
6556	„	id.	Hoekspuier v/d middelsten voorsprong.
6557	„	id.	Zelfde van een andere zijde.
6558	„	id.	Relief-spuier v/d middelsten voorsprong.
6559	„	id.	id. id.
6560	„	id.	id. id.
6561	„	id.	id. id.
6562	„	id.	id. id.
6563	„	id.	id. id.
6564	„	id.	Georn. fragm. id. id.
6565	„	id.	id. id.
6566	13 × 18	id.	Fragment v/h fries id.
6567	18 × 24	id.	Hoekstuk v/h fries id.
6568	„	id.	Geornamenteerde spuiers.
6569	13 × 18	id.	id. id.
6570	„	id.	Groote naga-spuier.
6571	18 × 24	id.	Geornamenteerd topstuk.
6572	13 × 18	id.	id. fragmenten.
6573	„	id.	id. id.
6574	„	id.	Garuda v/h Noordelijke kleine bassin.
6575	18 × 24	id.	Steenen blokken met inscriptie „Gempeng".
6575*a*	24 × 30	id.	Overzicht van uit het Noorden na de voorziening 1921.
6576	18 × 24	Goenoeng Bekel, afd. Modjokerto.	Kluizenarij op de Noord-Westelijke helling.
6577	„	id.	Rotsblok met jaartal i/d onmiddellijke nabijheid v/d kluizenarij.
6578	„	id.	Kleine ruïne in de omgeving van de kluizenarij.
6579	13 × 18	Tjandi Djaboeng, distr. en afd. Kraksaän.	Kleine reliëfreeks.
6580	„	id.	id. id.
6581	„	id.	id. id.
6582	„	id.	id. id.
6583	24 × 30	Bila, distr. Koeboetambahan, afd. Boeleleng, Noord Bali.	Beschreven koperplaten van 995 Çaka, pl. 5*b*, 6*b*, 7*b* en 8*b*.
6584	„	id.	id. id. pl. 5*a*, 6*a*, 7*a* en 8*a*.
6585	„	id.	id. id. pl. 2*a*, 3*a*, 4*a* en 9*a*.
6586	„	id.	id. id. pl. 1*b*, 2*b*, 3*b* en 4*b*.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6587	24 × 30	Bebetin, distr. Sawan, afd. Boeleleng (Bali), thans in het bezit v/d familie (sĕkĕ dadiă) der Paseks te Bebetin).	Beschreven koperplaten van 972 Çaka pl. *1b* en *2a* (oorkonde A.)
6588	„	id.	id. id. pl. *2b* en *3a* (oorkonde A).
6589	„	id.	id. id. pl. *5a* en *3b*, (id.).
6590	„	id.	id. id. pl. *5b* en *7a*, (id.).
6591	„	id.	id. id. pl. *7b* en *7a*, (id.).
6592	„	id.	id. id. pl. *5a* en *5b*, (id. B).
6593	„	Djagaraga. afd. Boeleleng (i/h bezit der sĕkĕ pandé te Djagaraga (Bali).	Beschreven koperplaat, oorkonde pl. *5a* en *5b*.
6594	30 × 40	Tjandi Kali Tjilik, distr. Srengat, afd. Blitar.	Aanzicht van uit het Zuid-Oosten.
6595	24 × 30	id.	id. van uit het Zuid-Westen.
6596	„	id.	id. detail Noordzijde.
6597	„	id.	Detail van den ingang.
6598	„	id.	Aanzicht van uit het Noord-Oosten.
6599	30 × 40	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar	Hoofdtempel. Overzicht Zuid-Westhoek.
6600	„	id.	id. detail Zuid-Westhoek.
6601	„	id.	id. detail Westzijde.
6602	„	id.	Tempeltje met jaartal, detail, Zuid-Westhoek (vergl. foto v.K. 308).
6603	24 × 30	id.	Hoofdtempel. Hoekpilaster. Detail v/d ringmuur v/h eerste terras.
6604	„	id.	id. id. v/h tweede terras.
6605	„	id.	id. id. v/h derde terras, Westzijde. Noordelijke helft.
6606	„	id.	id. id. id. Zuidelijke helft.
6607	18 × 24	id.	Tempeltje met jaartal. Kalakop boven de Zuidelijke nis.
6608	„	id.	Hoofdtempel. Vermoedelijke bovenbouw (op den beganen grond gesteld).
6609	„	id.	id. id.
6610	„	id.	Terras met jaartal. Trap detail na de herstelling.
6611	„	Tjandi Sawentar, distr. en afd. Blitar.	Vooraanzicht na de ontgraving in 1921.
6612	„	id.	Detail van uit het Noord-Westen.
6613	„	id.	Detail van de Noordelijke nis.
6614	24 × 30	id.	Aanzicht van uit het Noord-Oosten.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6615	24 × 30	Tjandi Sawentar, distr. en afd. Blitar.	Aanzicht van uit het Zuid-Oosten.
6616	„	id.	Onderbouw, detail Zuid-Westhoek.
6617	„	id.	Aanzicht van uit het Noord-Oosten.
6618	„	id.	Aanzicht Z.W. na de ontgraving.
6619	„	Tjandi Ploembangan, distr. Wlingi, afd. Blitar.	Tempelpoort (Zuid-West) na de herstelling in 1921.
6620	„	id.	id. Noord-Oost id.
6621	„	id.	id. Zuid-Oost id.
6622	18 × 24	Tjandi Boebrah, distr. Prambanan, afd Klaten.	Overzicht tempelterrein van uit het Zuid-Westen.
6623	„	id.	id. id. Zuid-Oosten.
6624	„	id.	id. id. Noord-Oosten,
6625	„	id.	id. id. Zuiden.
6626	„	Tjandi Loemboeng, distr. Prambanan, afd. Klaten.	Overzicht van uit het Oosten.
6627	„	id.	id. id. Zuiden.
6628	„	id.	id. id. Noorden.
6629	„	id.	id. id. Zuiden.
6630	„	id.	id. id. Noorden.
6631	24 × 30	Tjandi Sewoe, distr. Prambanan, afd. Klaten.	Tempelterrein Westzijde, met ringmuur. Van het Zuiden.
6632	„	id.	id. Zuidzijde. id.
6633	„	id.	id. Westzijde. v/h Noorden.
6634	„	id.	id. Zuidzijde, met gedeeltelijk geplaatsten ringmuur v/h Noorden.
6635	„	id.	Gezicht op het tempelterrein van uit den hoofdingang (Zuid-Oost).
6636	„	id.	Bijtempeltje tusschen de 2e en 3e rij a/d Oostzijde. Na de ontgraving.
6637	„	Prambanan. (Çiwatempel).	Balustrade buiten. Vergl. schema 4200 B, 30.
6638	„	id.	id. id. 4200 B, 30.
6639	18 × 24	id.	id. id. 4200 B, 31.
6640	„	id.	id. id. 4200 D, 5—7.
6641	„	id.	id. id. 4200 D, 10.
6642	„	id.	id. id. 4200 D, 8—10.
6643	„	id.	id. id. 4200 D, 12—14.
6644	„	id.	id. id. 4200 D, 26—28.
6645	„	id.	id. id. 4200 D, 24—26.
6646	„	id.	id. id. 4200 D, 22—24.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6647	18 × 24	Prambanan (Çiwatempel)	Kalakop (op den beganen grond gesteld) bestemd v/d Z. cella-ingang.
6648	„	id.	id. id. bestemd v/d Noordelijken cella-ingang.
6649	„	id.	Doorgang en nisafdekkingen. (Dorpels).
6650	„	id.	Ingang op den beganen grond gesteld.
6651	„	id.	Zijaanzicht van een pilaster van den Zuidelijken cella-ingang.
6652	„	id.	Doorgang naar de Zuidelijke cella.
6653	„	id.	Ingang van de Zuidelijke cella.
6654	„	id.	id. id.
6655	„	id.	id. id.
6656	„	id.	Zijaanzicht van den Zuidelijken cella-ingang. Vóór de herplaatsing der bouwsteenen.
6657	24 × 30	id.	Aanzicht Zuid-Oost.
6658	18 × 24	id.	Oostzijde vóór de herstelling.
6659	„	id.	Nis van de tweede serie (op den beganen grond gesteld).
6660	„	id.	Fragmenten bestemd voor het tempellichaam.
6661	„	id.	Zuid-West, detail; vóór de herstelling.
6662	„	id.	Noord-West, detail. Vóór de herstelling.
6663	„	id.	Versiering van den eersten tempelringmuur. Vergl. schema 4200 B.
6664	„	id.	id. id. id.
6665	„	id.	Vergl. schema 4200 D.
6666	„	id.	id. id.
6667	„	id.	id. id.
6668	„	id.	id. id.
6669	„	id.	id. id.
6670	„	id.	id. id.
6671	„	id.	id. id.
6672	„	id.	id. id.
6673	„	id.	id. id.
6674	„	id.	id. id.
6675	„	id.	id. id.
6676	„	id.	id. id.
6677	„	id.	Vergl. schema 4200 B.
6678	„	id.	id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6680	18 × 24	Prambanan (Çiwatempel)	Vergl. schema 4200 A.
6681	„	id.	Zuid-Oosthoeken.
6682	„	id.	Aanzicht van de Oostzijde.
6683	„	id.	Ingang tot de hoofdcella.
6684	„	Prambanan.	Beneden-tempelterrein. Zuidzijde.
6685	„	id.	Steenhoopen v/d Westzijde van het beneden-tempelterrein.
6686	„	id.	id. id.
6687	24 × 30	id.	Steenhoopen a/d Westzijde in 1919.
6688	„	id.	Fragmenten. Nisbekroningen.
6689	18 × 24	id.	Fragmenten.
6690	„	id.	Brahma-tempel. Zuid-Oosthoek, vóór de herstelling.
6691	„	id.	id. Zuid-Westhoek id.
6692	„	id.	id. id. id.
6693	„	id.	id. Noord-Westhoek id.
6694	„	id.	id. Zuid-Westhoek id.
6695	„	id.	id. id. id.
6696	„	Prambanan (Çiwatempel).	Tempellichaam. Z. W. hoeken (zie schema 4200 No. 19.)
6697	„	id.	id. N. O. hoeken, schema 4200 No. 7
6698	„	id.	id. id. No. 3
6699	„	id.	id. id. No. 5
6700	13 × 18	id.	id. Nisbekroningen. Onderste serie.
6701	„	id.	id. id. id. (de onderste steen links is niet goed geplaatst).
6702	„	id.	Tempellichaam. Nisbekroningen. Onderste serie.
6703	„	id.	id. Fragmenten, verm. behoorende bij één der torentjes, boven den doorgang naar de cella's (de moet op het bovenvlak geeft het ondervlak aan van één der gecanneleerde toppen).
6704	„	id.	id. id. meer van voren gezien.
6705	„	id.	id. id. als No. 6703 (Het bovenvlak sterk vergroot [de moet is duidelijk te zien]).
6706	„	id.	id. Nisbekroning. Onderste serie.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6707	13 × 18	Prambanan (Çiwatempel).	Tempellichaam. Nisbekroning. Onderste serie (Naast één der ingangen).
6708	„	id.	id. Nisbekroning. Onderste serie.
6709	„	id.	id. Dorpel bestemd voor één der doorgangen naar den ingang.
6710	„	id.	id. dezelfde dorpel met bijbehoorende deksteen.
6711	„	id.	id. Noordzijde. Dorpel bestemd voor de afsluiting v/d cella-ingang. Onderste of eerste laag.
6712	„	id.	Dezelfde dorpel. Twee steenlagen.
6713	„	id.	id. id. Drie id.
6714	18 × 24	id.	id. id. Vier id.
6715	„	id.	id. id. Vier id.
6716	„	id.	id. id. Vijf id.
6717	„	id.	id. id. Zes id.
6718	„	id.	Hoekpenant van het tempellichaam. Onderste of eerste serie.
6719	„	id.	id. id. tweede.
6720	„	id.	id. id. derde.
6721	„	id.	id. id. vierde.
6722	13 × 18	id.	Bekroning van één der nissen. Onderste serie.
6723	„	id.	Pilaster met georn. paneel, behoorende bij het tempellichaam.
6724	„	id.	Bekroning van één der nissen. Onderste serie.
6725	„	id.	Hoeksteen, overgang tusschen de 2e en 3 penant v/h tempellichaam.
6726	„	id.	Hoeksteen, overgang boven de 4e penant v/h tempellichaam.
6727	„	id.	Onderbouw. Uitw. hoek. Na de herstelling. Zie schema 4200 No. 3.
6728	„	id.	id. id. No. 4.
6729	18 × 24	id.	Nisbekroning van de eerste serie.
6730	„	id.	id. id.
6731	„	id.	Tempelbasement na de restauratie. Vergl. schema 4200 No. 2.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6732	13 × 18	Prambanan (Çiwatempel)	Makara van den Oostelijken trap-opgang.
6733	„	id.	Hoektorentje naast de Oostelijke trap (detail).
6734	18 × 24	id.	Detailaanzicht ten Noorden van den Oostelijken ingang. Na ged. herstelling.
6735	„	id.	Detailaanzicht ten Oosten van den Zuidelijken cella-gang.
6736	„	id.	id. id.
6737	„	id.	Detailaanzicht van het basement ten Noorden van den Oostelijken cella-ingang. Na de herstelling.
6738	„	id.	Kalakop bestemd voor eventueele herplaatsing boven den dorpel van den Noordelijken cella-ingang. Op den grond gesteld.
6739	„	id.	Dorpel bestemd voor de herplaatsing boven den Oostelijken cella-ingang. Drie lagen.
6740	13 × 18	id.	id. Overzicht Noord-Oosthoeken.
6741	„	id.	id. Overzicht Oostzijde ten Zuiden.
6742	„	Prambanan.	Tempel t.o. Brahmā-tempel. N.O. zijde.
6743	„	id.	id. Oostzijde.
6744	„	id.	Kalakop bestemd voor de afsluiting van den cella-ingang van Wiṣṇoe of Brahma-tempel.
6745	„	id.	id. id. id.
6746	18 × 24	id.	Kalakop op zijde gezien. Vergl. foto No. 6744.
6747	13 × 18	id.	Fragment; zeer fraai behakte kop.
6748	„	id.	Nandi-tempel. Noordzijde.
6749	„	id.	id. Oostzijde. Z. O. hoek. Detail.
6750	„	id.	id. Overzicht Oost-zijde.
6751	„	id.	id. Detail.
6752	„	id.	Dorpel uit twee stukken. Met merkwaardig verschillende behakking van twee beeldjes en reliëf.
6753	18 × 24	id.	id. id. id.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
6754	30 × 40	Prambanan	Çiwa-tempel. Zuid, gedurende de herstelling.
6755	„	id.	id. N. O. id.
6756	„	id.	id. Z. O. (detail) id.
6757	18 × 24	id.	id. Zuid-gevel vd Z. O. zijde.

ERRATA

Op blz. 48 en volgende (Bijlage M.) van het Oudheidkundig Verslag 1921. Derde Kwartaal.

No. 5989 staat „Strom" moet zijn „Storm".
5990 „ „Maesink", moet zijn „Maesins".
5991 „ „Grambergh" moet zijn „Gramsbergh".
5992 „ „Heuselbergh" moet zijn „Heysselbergh".
5993 „ „Maceman" moet zijn „Hageman".
5994 „ „Lamotte" moet zijn „Lamote".
5995 „ „Chrasande" moet zijn „'s Gravesande".
„ „L. Schenkenburg" moet zijn „M. Schenkenberg".
5998 „ „Albert" moet zijn „Aldert".
5999 „ „Offel van Rensen" moet zijn „Cristoffel van Rensen".
6023 „ „Sibeyberg" moet zijn „Sibergburg".
6037 „ „Westklap" moet zijn „Westklip".
6062 „ „Baadillak" moet zijn „Baadillah".
6069 „ „Siruowal" moet zijn „Siwouwal".
6118 „ „Gil" moet zijn „Giel".
6211 „ „Berbardus" moet zijn „Bernardus".
6212 „ tusschen „Alexander" en „Villeneuve" is weggevallen het woordje „de".
6220 „ „Gerband" moet zijn „Mr. Nicolaas".
6221 „ „Cartja" moet zijn „Cartie".
6223 „ „Meurt" moet zijn „Meyert".
„ „Iddinga" moet zijn „Idsinga".
6225 „ „Susana" moet zijn „Susanna".
„Goyett" moet zijn „Coyett".

TJANDI SAWENTAR

Bouwkundige Beschrijving

DOOR

B. DE HAAN

Onder de vele overblijfselen van de Hindoe-Javaansche architectuur, die in de omgeving van Blitar verspreid liggen, behoort tjandi Sawentar tot de belangrijkste. Na Panataran is zij wel het voornaamste monument in deze omgeving te noemen. En dat niet alleen om de grootte van haar afmetingen, maar wel in de eerste plaats om wat ze als kunstuiting beteekent.

De ruïne ligt ongeveer 200 M. ten Oosten van de desa Sawentar in het district en afdeeling Blitar van het gewest Kediri. Evenals zooveel andere oudheden op de hellingen van den Kloet is ook zij in den loop der eeuwen door de lahars bedolven geworden. In 1915 werd door den Heer Perquin een klein gedeelte ontgraven en. het bouwwerk zooveel mogelijk voor verval behoed.

De ontgraving in '15 beoogde echter in hoofdzaak onderzoek naar den voet en diens profileering, met het doel deze alvast in teekening te kunnen vastleggen Eerst in het laatst van 1920 werd tot de geheele blootlegging van het bouwwerk overgegaan. Van deze omvangrijke werkzaamheden en de resultaten ervan zijn uitvoerige rapporten in de oudheidkundige verslagen opgenomen. [1])

Tegelijk met het rapport over de ontgraving in '15 verscheen er van de hand van den Heer Perquin een korte beschrijving van het monument in het kwartaalverslag.[2]) Hierbij zooveel mogelijk aansluitende willen we aan de hand van de na dien gemaakte reconstructie-teekening en foto's deze belangrijke en interessante ruïne nog eens aan een nadere beschouwing onderwerpen.

Boven werd reeds gezegd, dat de ruïne thans ± 200 M. ten Oosten van de desa Sawentar ligt. Dr. Verbeek geeft ten opzichte van de desa een afstand van 1600 M. op in N. O. richting.[3]) Het verschil is vermoedelijk ontstaan door de uitbreiding van de meer genoemde dessa in Noordelijke richting. De tjandi ligt buiten de desa, te midden van velden, die door hun zanderigen bodem meestal braak liggen.

De foto No. 1 geeft den toestand van het bouwwerk vóór de ontgraving in 1915. In dezen toestand hebben vermoedelijk vroegere beschrijvers, o.a. Hoepermans en Dr. Verbeek het bouwwerk aangetroffen. Pl. I en foto No. 2 geven de situatie en een beeld van het heiligdom na de ontgraving van den Heer Perquin in 1915, terwijl tenslotte Pl. II en foto's No's 3 en 4 de tegenwoordige situatie en toestand aangeven. Bij de jongste ontgraving werd langs de Westzijde, waar een klein bergstroompje loopt,

---

1) Oudheidk. Verslag 1920.
2) Oudheidk. Verslag 1915. pag 20 sqq.
3) Verh. Bat. Gen. dl. XLVI, pag. 271.

No. 1. Tjandi Sawentar, Distr. Blitar, Res. Kediri. Z.-W. hoek voor de ontgraving.

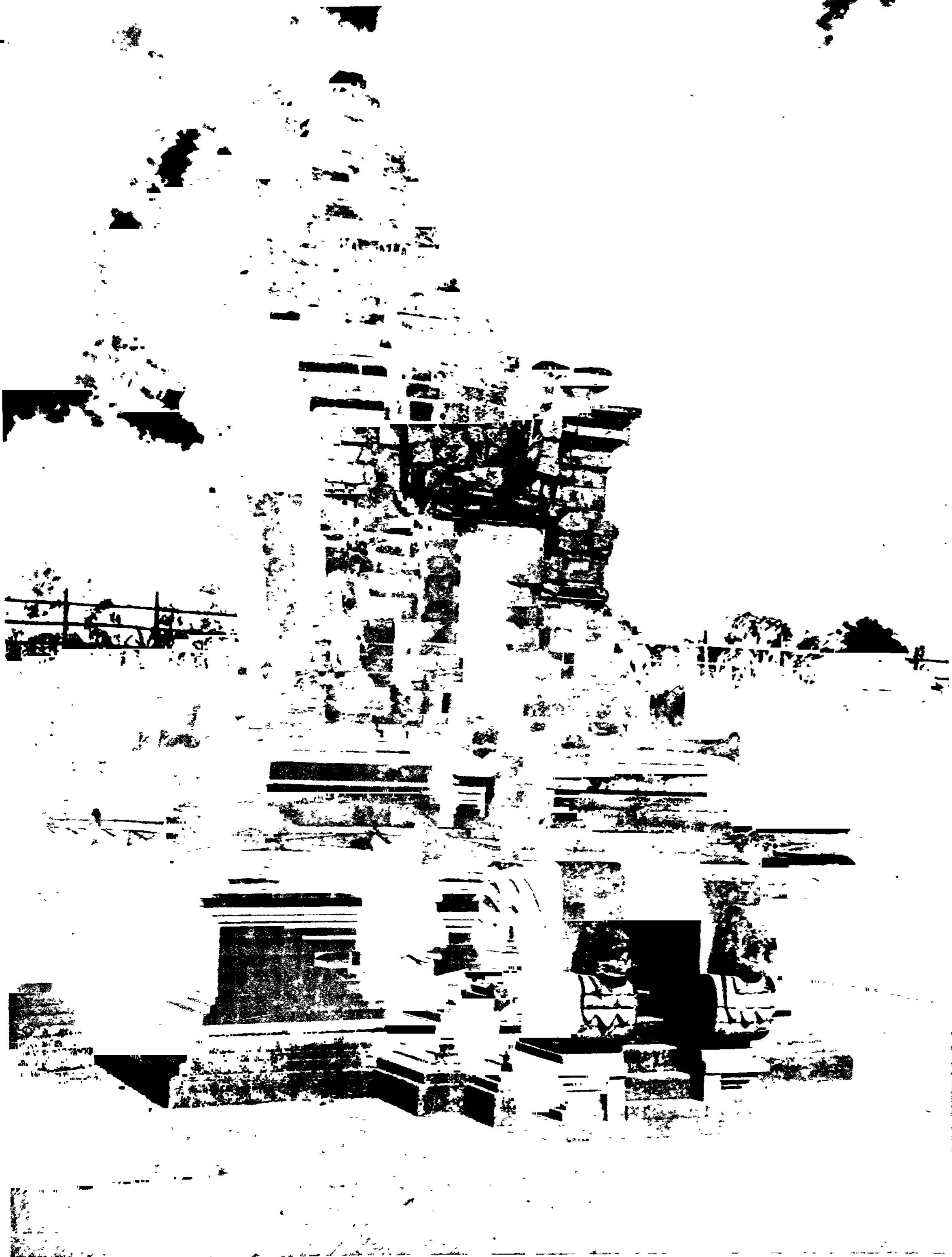
No. 2. Tjandi Sawentar. Aanzicht Zuid-West na gedeeltelijke ontgraving in 1915.

No. 3. Tjandi Sawentar. Aanzicht Zuid-West na de ontgraving in 1921.

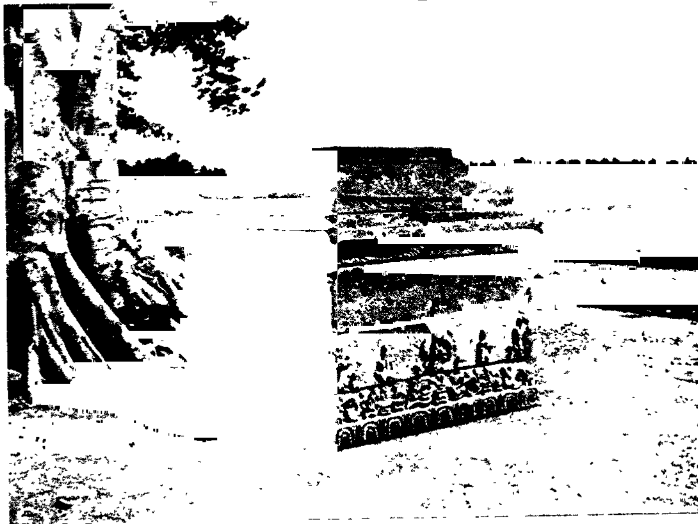
No. 4. Tjandi Sawentar. Aanzicht Noord-West.

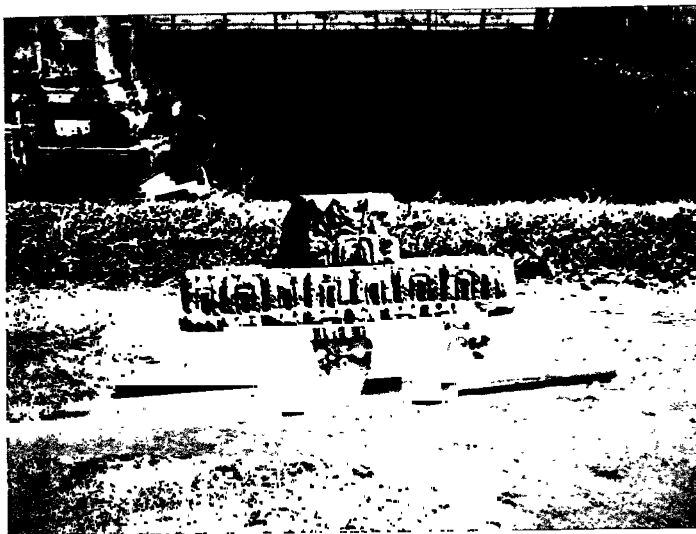
No. 5. Tjandi Sawentar. Vooraanzicht.

No. 6. Tjandi Sawentar. Aanzicht Noord-Oosten.

No. 7. Tjandi Sawentar. Topstuk.

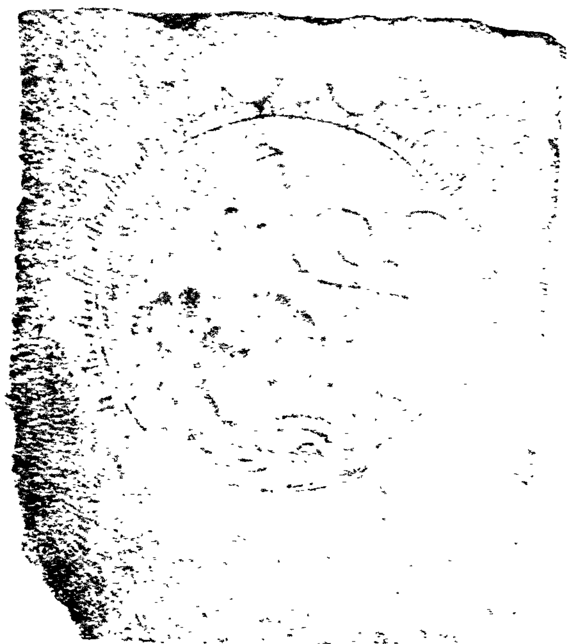
No. 8. Tjandi Sawentar. Lijsten en ornamentstukken.

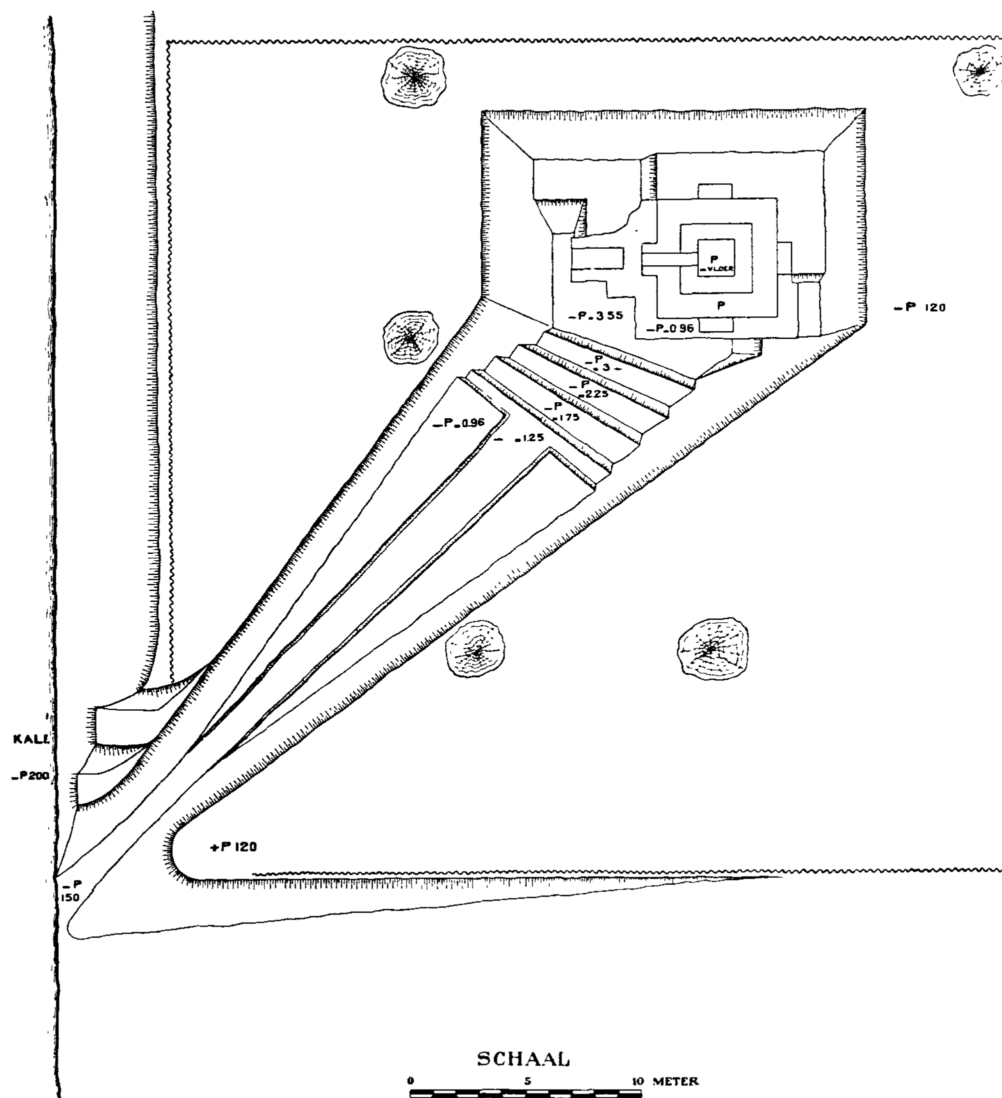
No. 9. Tjandi Sawentar. Fragmenten.

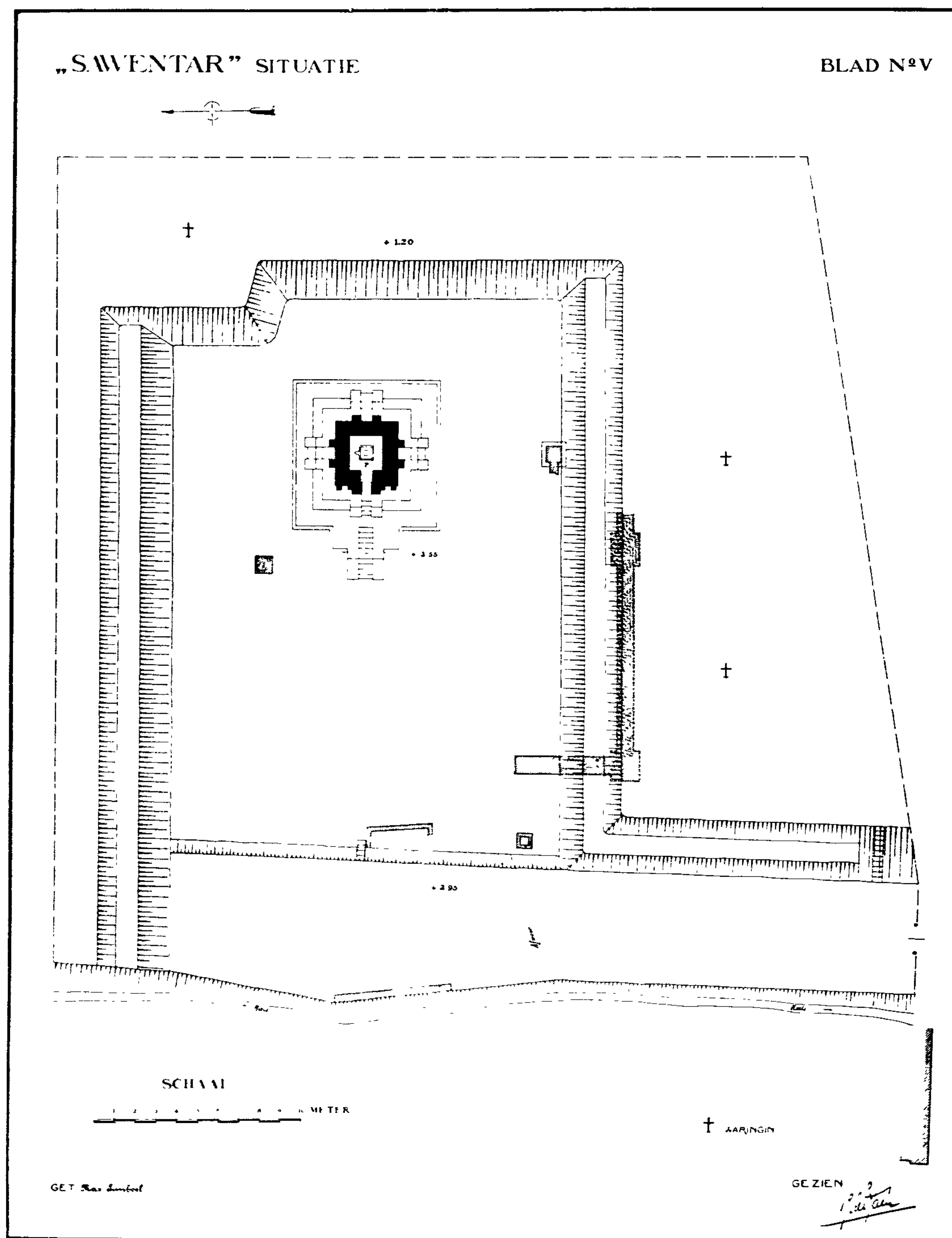
No. 10. Dewi Çri Afkomstig van Tjandi Sawentar.

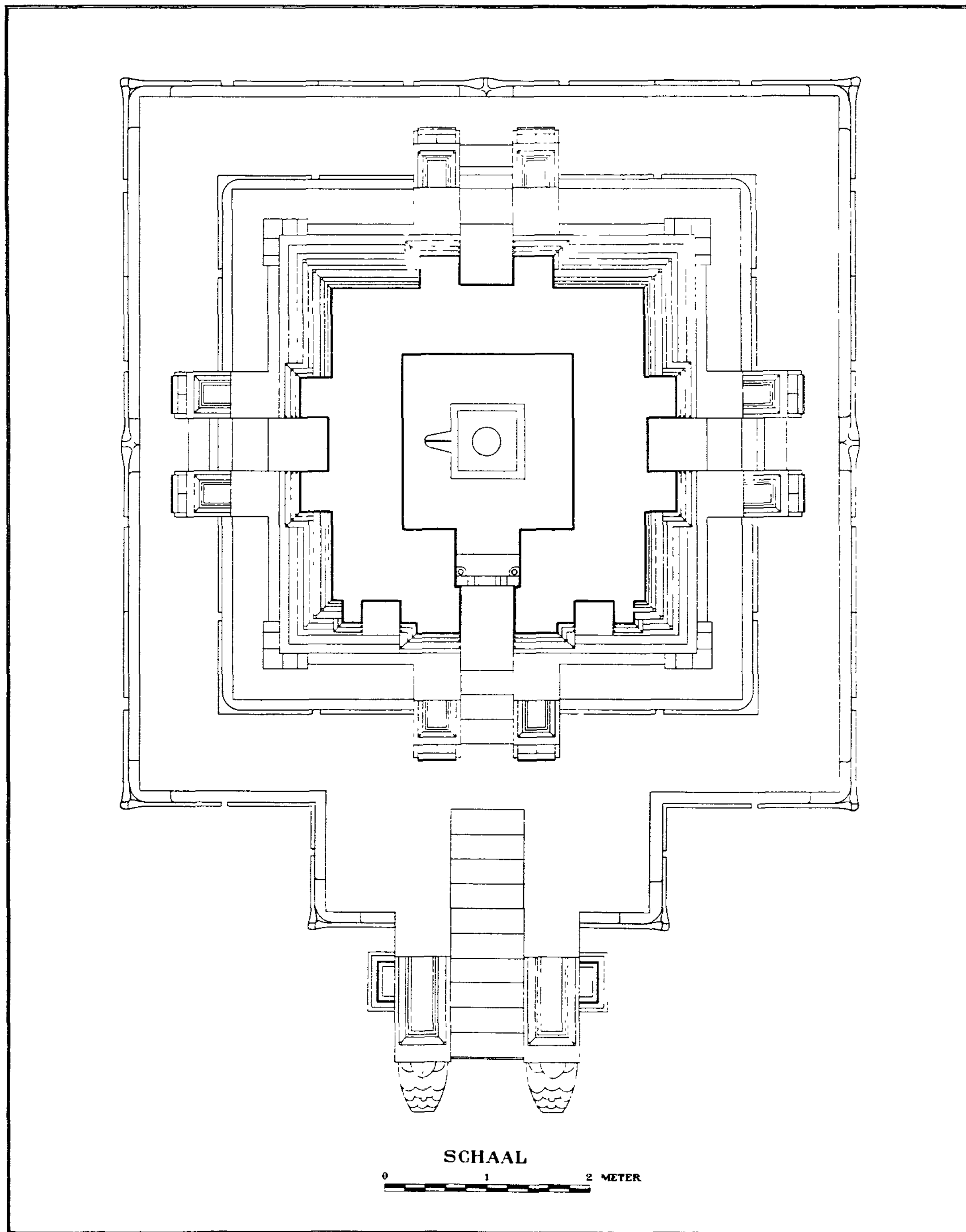
No. 11. Sluitsteen van het tempelgewelf.

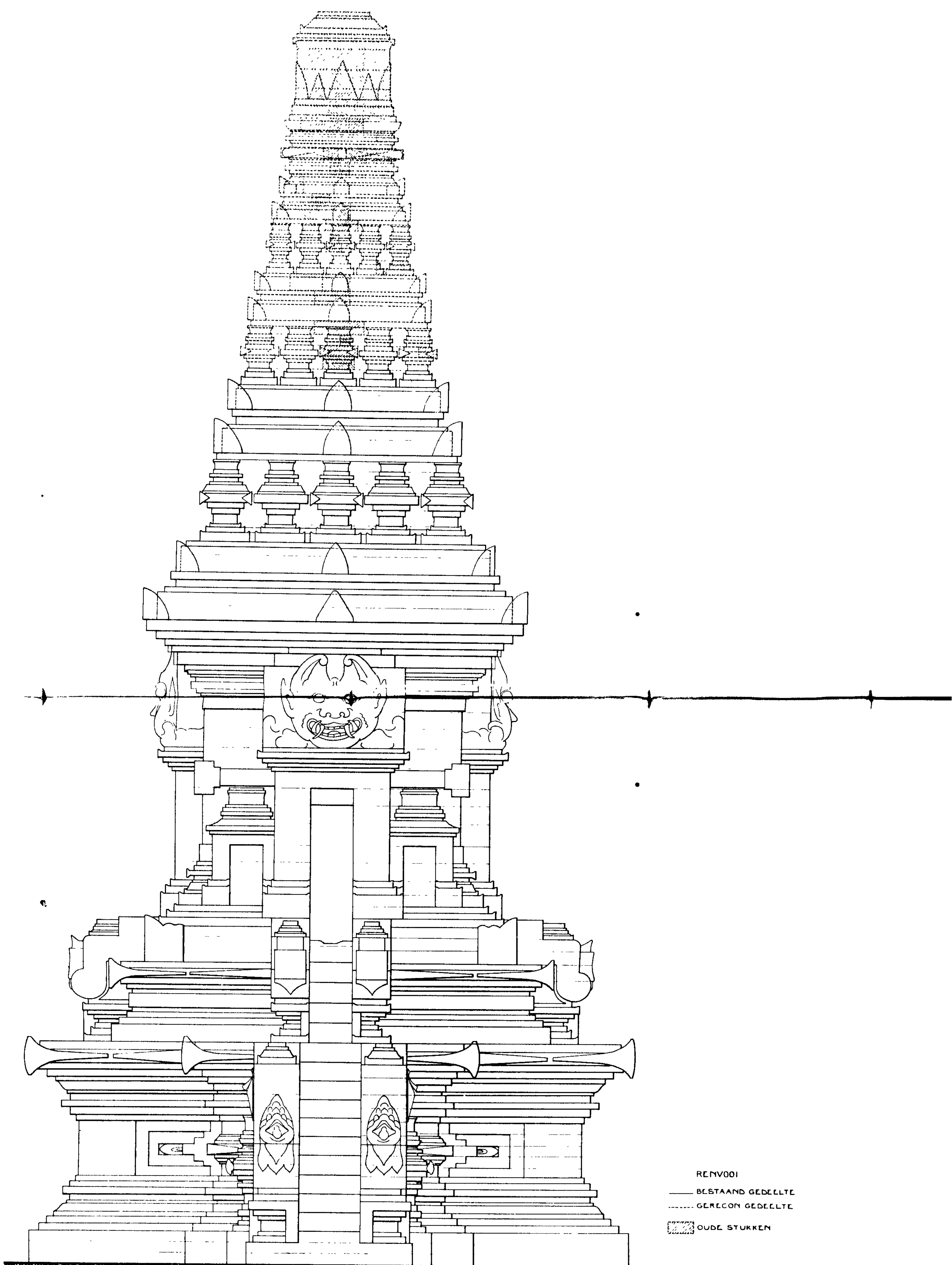
I. Tjandi Sawentar, Situatie in 1915.

II. Tjandi Sawentar. Tegenwoordige Situatie.

III. Tjandı Sawentar. Plattegrond.

IV. Tjandi Sawentar Reconstructieteekening.

SCHAAL

V. Tjandi Sawentar. Doorsnede.

een flinke breede weg uitgegraven, waarlangs thans de tjandi bereikt wordt. De weg, die tevens dient tot indijking van het bergstroompje ligt ± 0.90M. boven het niveau van het eigenlijke tempel-terrein. Vanaf dezen weg werd de foto No. 5 genomen.

Behalve van de lahars heeft de tempel ook nog veel van andere natuurkrachten te lijden gehad. De hevige aardschokken, die op Java al zooveel grootsche bouwwerken in puinhoopen veranderden, hebben ook dit heiligdom uit elkaar gerukt. De voet, die jaren, misschien wel eeuwen lang, onder het zand bedolven is geweest, is prachtig geconserveerd. Lijsten en hoeken zijn nog mooi strak en ongeschonden, en het geheel ziet er uit alsof het eerst kort geleden is opgetrokken. De buitengewoon goede toestand wekt eenige verbazing, omdat toch juist de voet het meest van de lahars te lijden heeft gehad. Dat de vele en groote steenen, die tegen en op den voet gevonden werden niet meer schade hebben aangericht, is dan ook inderdaad verwonderlijk. Veel meer dan de voet heeft de eigenlijke tempelromp het te verantwoorden gehad. De Noordelijke gevel is van het overige los gerukt, waardoor groote scheuren ontstaan zijn. De Noordelijke nis helt aanmerkelijk voorover, hoeken van lijsten en steenen zijn afgestort of verbrijzeld, de groote kala-kop boven den ingang is verdwenen, enz.

Het is te begrijpen, dat de natuurkrachten, die den romp op een dergelijke manier vernielden, van den hoogen slanken top al heel weinig hebben overgelaten. Wat er dan ook van rest is een bedroevend beeld van de eertijds zoo rijzige bekroning.

Het grondvlak is als bij de meeste Oost-Javaansche tempels nagenoeg een zuiver vierkant (Pl. III). Alleen de voet heeft aan de Westzijde een kleinen voorsprong, waarin de trap voor een groot deel is geprojecteerd en waarbij zich de trapvleugels aansluiten. Strak en eenvoudig is de profileering. De verschillende lijsten, uit voor- en terugspringende geledingen saamgesteld, geven door hun lange ononderbroken lijnen aan het geheel een sterke horizontale werking. Door de ver overstekende kroonlijst is een groote slagschaduw verzekerd. De verdeeling van het fries is eenvoudig, de versiering ervan zeer streng en sober. Op de Noord-, Oost- en Zuidzijde vindt men twee groote langwerpige paneelen, die in het midden en op de hoeken door breede vlakke pilasters zijn afgesloten. [1]) In de as van ieder paneel is een eenvoudige vulling, die zich met zijn strenge contour en hoog relief uitstekend aansluit bij de soberheid, die den geheelen opzet van den voet kenmerkt. Typisch is het ovaal-vormig detail dat ter weerszijden van den kruisvorm uitsteekt. Of het een symbolische beteekenis heeft dan wel enkel decoratief is, is niet bekend.

Het motief als geheel is karakteristiek voor Oost-Java en het heeft er in den bloeitijd een groote plaats in de bouwkunst veroverd. Men vindt het in verschillende variaties aan onderscheidene tempels terug, zoo o.a. aan den voet van de poort te Panataran, aan den voet van Bangkal, Ngetos, Bajalangoe, Djaboeng enz. Het treedt steeds aan den voet op en het heeft daar dan ook het overbekende Midden-Javaansche sier-motief, de vaas met lotus-bouquet vervangen. Te verwonderen is dit niet. Het zoo

[1]) Prof. Krom vermeldt in zijn „Inleiding tot de H.-Javaansche kunst" drie paneelen, wat niet juist is.

ongemeen rijke en sierlijke vaasmotief toch paste uitstekend in den rijk geprofileerden Midden-Javaanschen voet, maar de zooveel sobere en strengere Oost-Javaansche voet vereischte iets anders. De speelsche lijn van bloem en blad en het lichte relief moesten vervangen worden door veel strengere en strakkere contouren, maar vooral moest de nieuwe vulling een hooger relief hebben. Het aloude motief kon dan ook niet meer voldoen en nog maar slechts een enkele maal ziet men het in Oost-Java toegepast, o.a. bij Goenoeng-Gangsir en Kidal. Bij Goenoeng-Gangsir, wel eens de Midden-Javaansche tempel in Oost-Java genoemd, is de versiering al eenvoudiger en strakker van teekening en er is een andere opvatting van het motief in te onderkennen. De vaas wordt hoofdzaak, terwijl aan de ranken en bloemen een zeer ondergeschikte plaats in de compositie is toebedeeld. De vaas heeft er evenwel nog zijn min of meer realistischen vorm behouden. Bij Kidal daarentegen is het motief streng gestyleerd en zoo sterk verlijnd, dat er nauwelijks meer de oorspronkelijke vaas met bloemen in te herkennen is. Wanneer het nieuwe motief, de kruisvorm, voor het eerst algemeen optreedt, is moeilijk te zeggen, maar dat het oude siermotief nog bij Kidal toepassing vindt, bewijst wel, dat dit tot het einde van de 12e çaka-eeuw zijn bekoring behouden heeft.

Zooals reeds hierboven werd aangestipt, is het grondvlak van den voet aan de Westzijde met een kleinen voorsprong verbreed. Deze voorsprong had niet zoozeer ten doel den voet ter plaatse te verbreeden, dan wel, om een meer geleidelijke aansluiting van de trapvleugels bij den voet te bewerkstelligen, en ook om de laatste aanmerkelijk te verkorten. De voorsprong is dan ook veelmeer als een onderdeel van de trap dan van den voet te beschouwen. Het onderdeel hangt toch ten nauwste samen met den Oost-Javaanschen trapvleugel, die door zijn typischen vorm slechts kort kon zijn. Rationeel is het, dat er een andere profileering aan is gegeven dan aan den eigenlijken voet. Het sterktst treedt dit verschil aan het licht bij de behandeling van het fries (foto No. 5), waar in plaats van een paneelverdeeling een zware saamgestelde band is aangebracht. De middelste geleding van dezen band zou nog met ornament verrijkt worden, getuige de ruitvormige stukken steen, die men er op uitgespaard ziet. Er zij hier terloops op gewezen, dat de tempel nog niet gereed was, toen hij om voor ons onbekende redenen aan zijn lot werd overgelaten, vandaar dat men ter plaatse, waar het de bedoeling was ornamentale versieringen aan te brengen, thans de benoodigde massa steen slechts in ruwe omtrekken aangeduid ziet.

Voor den voorsprong dan springen de trapvleugels met hun typischen Oost-Javaanschen vorm vooruit. Op de voluten rusten naga-koppen, [1]) ook nog maar in eersten aanzet, maar niettemin al duidelijk als slangenkoppen te herkennen. Onder deze koppen bevinden zich op de voorkanten van de voluten eigenaardige versieringsstukken. Vermoedelijk was het ook hier de bedoeling later ornament aan te brengen. De omtrek van het sierstuk is wel zeer bijzonder en zoover mij bekend, wordt het

---

[1]) Prof. Krom zag deze koppen ten onrechte voor leeuwenkoppen aan, Inl. H.-Javaansche kunst.

bij geen enkelen anderen tempel aangetroffen. Misschien dat iets dergelijks ook bij, Kidal voorkwam, omdat we ook daar de naga-koppen op de voluten aantreffen, maar zeker is dit niet. Beneden rusten de voluten op geprofileerde voetstukken waarvan enkele lijsten tegen vlakke afdammingen dood loopen.

Tegen de spiegels van de vleugels zien we een pilastar in den vorm van een miniatuur-tempeltje geplaatst, terwijl daar boven in den aansluitingshoek nog een versiering is aangebracht, die door vorm en groepeering der onderdeelen wel wat op een vogelvleugel met sterke pennen gelijkt (foto No. 5). Het motief zoowel als de plaatsing zijn onduidelijk. Wat kan toch de eigenlijke bedoeling ervan zijn? Het oordeel van vroegere onderzoekers loopt nog al ver uiteen. De een veronderstelde vleugelpennen van het een of ander fabeldier, terwijl een ander het aanzag voor rijsthalmen, waarmede dan symbolisch de vruchtbaarheid zou zijn voorgesteld.[1]) Ofschoon we beide meeningen hun volle recht willen laten behouden, is het toch de vraag of er niet enkel een decoratieve versiering tot breking van het platte vlak zonder meer mee bedoeld is.

Het valt te betreuren dat van de meeste Oost-Javaansche tempels de trappen zoo goed als geheel verdwenen zijn, zoodat een onderlinge vergelijking maar zeer onvolledig is. Gelukkig bezitten we o. a. in die van Panataran en Toempang een paar typen, waarnaar we hier in 't kort willen verwijzen.

Bij Panataran is de Oost-Javaansche opvatting van een trap met alles wat er mee annex is tot volle ontwikkeling gekomen en een monumentaal onderdeel geworden. Vast staan de vleugels op hun hooge voetstukken. De spiegels zijn zonder versiering als groote sprekende vlakken tegenover den rijker gedetailleerden voet gehouden. De eenige ornamentale versiering is binnen een streng geometrischen omtrek gegeven en sluit zich prachtig aan bij de soberheid van vorm en strakheid van contour van den vleugel. De geheele oplossing getuigt van een volkomen beheersching van het onderwerp. Vergelijken we hiermede wat Sawentar in deze te zien geeft, dan blijkt de opgave minder grootsch opgelost te zijn. Vooreerst staan de vleugels minder vast op hun voetstukken, vleugel en voetstuk zijn nog teveel twee afzonderlijke dingen. Voorts schijnt de bouwmeester de vlakke velden der spiegels, die het bij Panataran juist zoo karateristiek doen, angstvallig vermeden te hebben. In de eerste plaats is er een diep paneel ingehakt, dat grootendeels weer bedekt wordt door de pilaster, maar bovendien wordt het resteerende stuk nog eens onderbroken door het eigenaardige versieringsstuk in den aansluitingshoek.

Ook de contour is minder strak en geeft in vergelijking met Panataran iets weeks. Men vergelijke bijv. de teekening van de voluten; de parabolische lijn van Panataran is heel wat vaster dan de meer cirkelvormige van Sawentar. Het opgaand gedeelte boven de voluten is bij Panataran geheel vlak en helt aanmerkelijk voorover, wat een zekere suggestieve werking geeft. Bij Sawentar daarentegen geeft de contour een zeer slap gebogen lijn. Een groot verschil kenmerkt voorts de ornamentale versiering.

---

[1]) Perquin. Oudheidk. Verslag 1915 p. 23.

Bij Sawentar zien we boven de voluten naga-koppen geplaatst en hoewel zoo'n kop op zich zelf een pracht stukje sculptuur kan zijn, voorbeelden hiervan geven ons de koppen van Kidal, toch kan hun plaatsing tegen het smalle vlak van de trapleuning geen onverdeelde bewondering wekken. Het vlakke strak begrensde versieringsstuk van Panataran doet het beter en een vergelijking van beide versieringen zal wel altijd in het voordeel van die van Panataran uitvallen. Wat zelfbewust en krachtig werkt de oplossing van Panataran tegenover het weifelende dat die van Sawentar aankleeft! Beheerschte de bouwmeester van Panataran het onderwerp volkomen, bij Sawentar krijgt men den indruk, dat de bouwmeester nog zoekende is.

Vergelijkt men de oplossing van Sawentar met de trap van Kidal dan zal men in beide een merkwaardige overeenkomst kunnen opmerken. Het is te betreuren, dat het grootste gedeelte van de vleugels bij Kidal verloren is gegaan, maar aan hetgeen er nog van rest, zijn typische punten van overeenkomst aan te wijzen. Ook bij Kidal ziet men o.a. de pilaster tegen het ingediepte paneel van den spiegel, het diep ingesneden voetstuk en de naga-koppen op de voluten. (De laatste zijn weliswaar afgestort, maar door meting is gebleken, dat de koppen die thans op den grond liggen oorspronkelijk tot de trap behoord hebben). Men vindt er hier zelfs nog een detail aan toegevoegd, nml. de pilaster in den aansluitingshoek. Hoe hoog deze oorspronkelijk opliep, is niet meer vast te stellen. Opmerking verdient, dat wat hier niet meer dan een pilaster is, later een vrij belangrijk onderdeel (het zgn. valsche profiel) is geworden. Evenmin als de hoogte van bedoelde pilaster is meer na te gaan of ook bij Kidal het eigenaardige versieringsstuk boven in den hoek geweest is, maar op grond van de punten van overeenkomst, die nog aangewezen kunnen worden, mogen we aannemen, dat, behoudens kleine details, de trap van Kidal in gelijken geest als die van Sawentar was opgelost.

De opgang van de trap is als bij de meeste Oost-Javaansche tempels zeer smal; tusschen de vleugels meet ze slechts 0.69 M. Met een elf-tal hooge optreden wordt het terras bereikt. Hierop en ± 0.95 M. bij de bekroning van den voet terugspringende, begint het sousbasement van het eigenlijke tempellichaam, foto No. 5. De profileering ervan is eenvoudig en forsch. De lijnen der verschillende geledingen geven evenals bij den voet aan het geheel een sterke horizontale werking. Op de hoeken en naast de trapjes zijn op de bekronende lijst de plaatsen, waar het bedoeling was sierstukken aan te brengen, in ruwe omtrekken aangeduid. Het fries loopt als een vlakke uitspringende band onafgebroken over de hoeken door en wordt slechts in de assen van de gevels door de kleine trapjes onderbroken. Wat de eigenlijke bedoeling met dit fries is geweest, om het zooals het nu is te laten, dus als vlakke band zonder meer, dan wel om het geheel te ornamenteeren, moeten we in het midden laten. Meestal is het fries in kleine paneelen verdeeld, die dan vaak met diervoorstellingen zijn behakt.

Zooals reeds hierboven even werd aangestipt bevindt zich in de as van elke zijde een klein trapje. Behalve die aan de Westzijde, waarmede de ingang tot het heiligdom wordt bereikt, zijn ze decoratief. Deze kleine decoratieve trapjes aan den

voet van de nissen zijn karateristiek voor de structuur zoowel van Sawentar als van Kidal. Bij geen enkelen anderen Oost-Javaanschen tempel worden ze aangetroffen. In den grooten vorm komen ze overeen met het gewone Oost-Javaansche trap-type; het is de groote trap op een verkleinde schaal. Ornamenteering komt er niet aan voor. Of het in de bedoeling lag, het eigenaardige min of meer plompe stuk boven de voluut te versieren, is uit den vorm niet op te maken.

Eenigszins zonderling doet het aan, dat de bovenlijsten van het sousbasement zonder meer tusschen de trapvleugels zijn voortgezet. Het decoratief karakter van de trapjes wordt er wel op typische wijze door gedemonstreerd (foto No. 6).

Op het hierboven omschreven sousbasement staat met een hooge basis en een dito bekroning de eigenlijke romp van den tempel. De basis begint beneden met een vrij hoogen band of een soort van plint, die op de hoeken met antefixen is verrijkt. Vermoedelijk was het de bedoeling deze stukken met ornament te bebeitelen. Iets dergelijks dus als aan den voet van Soemberdjati voorkomt. Uitgezonderd dit plint is de profileering van basis en bekroning overigens volkomen gelijkvormig, met dien verstande, dat de opeenvolgende lijsten en banden in tegenovergestelde volgorde zijn toegepast. Deze wijze van vormgeving aan basis en bekroning is karakteristiek voor Oost-Java. Over het irrationeele uit een aesthetisch oogpunt en de minder goede constructieve consequenties ervan, werd in de beschrijving van Kidal uitvoeriger stil gestaan.

In vergelijking met andere tempels, bijv. Kidal en het tempeltje met jaartal, is de hoogte van de basis en bekroning in verhouding tot het rechtopgaand gedeelte van den romp bij Sawentar lager. De teekening van het profiel vertoont dan ook niet die groote rijzing als bij genoemde monumenten. Het aantal lijsten, waaruit de kroonlijst is saamgesteld, is grooter dan bij Kidal, maar kleiner dan bij het tempeltje met jaartal. Bij het laatste monument hebben door de groote hoogte van de kroonlijst de verschillende geledingen hun ruime teekening behouden, bij Sawentar hebben enkele echter iets gedrongens gekregen.

Tusschen de basis en kroonlijst op halve hoogte van den romp de traditioneele middenband, die schier bij elke Oost-Javaansche tjandi voorkomt. Het is hier slechts een vlakke uitspringende band, maar gewoonlijk is ze geheel geornamenteerd. Dit zal ook hier wel de bedoeling geweest zijn. Op de hoeken ziet men de ruwe blokken steen, die bestemd waren voor de bekende sierstukken.

In het midden van de Westzijde, in de as van de trap is de toegang tot het inwendige van het heiligdom. Het is een zeer kleine opening. Tusschen de steen gemeten is de breedte slechts 0.51 M. (tusschen de houten stijlen vermoedelijk $0.43^1/_2$ M.), terwijl de hoogte van onderkant dorpel tot bovenkant drempel niet meer dan $1.60^1/_2$ M. bedraagt. Tot afsluiting van het inwendige diende een stel smalle houten deurtjes met aan weerszijden een lichte houten stijl. De deurtjes waren achter de stijlen geplaatst en draaiden vermoedelijk op metalen speunen. Deurtjes en stijlen zijn verdwenen, maar de gaten in de dorpels getuigen van hun vroegere aanwezigheid. Deze al zoo oude constructie wordt op Bali nog altijd toegepast.

De omlijsting van den ingang is zeer eenvoudig gehouden. Aan beide zijden een breede vlakke pilaster, die beneden met een paar simpele banden als basis of voet op de trapleuning staat en er als 't ware in overgaat (foto's Nos 3 en 5). Door den voorsprong van de pilasters en het ongeveer in het midden plaatsen van de deuren in den dikken muur ontstond een kleine portiek, die een pittige schaduw gaf en op ongezochte wijze den ingang accentueerde.

Van boven is deze portiek door een vlakken dorpel afgesloten. Als bekroningsstuk van het geheel de groote kala-kop. De laatste, die grootendeels als een schaal tegen het inwendige werk was geplaatst, is afgestort en bevindt zich thans op het Regents-erf te Blitar. Uit een sculpturaal oogpunt is hij van geen beteekenis, omdat alleen nog maar de groote vormen zooals de groote ronde oogen, de dikke neus, de breede opgetrokken bek enz., algemeenheden, die elke Oost-Javaansche kala-kop heeft, zijn te onderkennen.

Konden we bij de oplossing van de trap aan verschillende details op een overeenstemming met Kidal wijzen, ook bij de uitbeelding van den ingang zullen we die vinden. En wel in de eerste en belangrijkste plaats in den vorm van de eigenlijke opening (foto No. 5). Bij beide toch zien we nog den lageren vorm inplaats van de hooge langgerekte openingen zooals o. a. bij het tempeltje met jaartal, Kalitjilik etc. (Dat de ingang beduidend lager is gehouden, is o. a. duidelijk zichtbaar aan de lagere plaatsing van de bekronende lijst boven den dorpel van de portiek, ten opzichte van den rond loopenden band in het midden van den romp.) De hoogte van den kalakop daarentegen is in verhouding tot de hoogte van den ingang grooter en domineert daarom sterker in het geheel. Het sterkst doet hij dit ongetwijfeld bij Kidal. Nu is er bij het laatste monument weliswaar ook nog een andere reden voor het bijzonder naar voren komen van den kop (een reden, waarop we bij de bespreking van de nissen nog terug zullen komen), maar de grootere hoogte van den kop is toch wel de hoofdreden. Voorts zien we bij beide monumenten de pilasters met een eenvoudige basis op de trapleuningen geplaatst en er als 't ware in overgaan. De omlijsting van den ingang zien we dan ook met de trap als één motief in het gevelvlak saamgetrokken.

Tenslotte is er nog een klein maar typisch detail bij op te merken. En bij Sawentar en bij Kidal is de bovenste band van de lijst boven den dorpel van de portiek loodrecht gehouden en loopt met slechts een kleine opbuiging over de hoeken om. Bij ongetwijfeld jongere tempels zooals o. a. het tempeltje met jaartal, Kalitjilik etc. is dit lid niet alleen in verhouding aanmerkelijk breeder, maar loopt het ook flink schuin naar boven op en heeft het op de hoeken de bekende hoogoploopende punten. Het verschil in teekening van dit detail bij latere tempels heeft zeker wel ten doel gehad aan de bekroning meer domineerende kracht te geven.

Direct naast den ingang de traditioneele kleine nisjes. Hun voorsprong bij het gevelvlak is betrekkelijk gering; de bekroning zeer eenvoudig gehouden. Deze kleine nisjes, die blijkbaar bij elken tempel van een zekere klasse een vereischte waren tot plaatsing van de hooge bewakers of beschermers van het heiligdom, waren voor den

bouwmeester een lastige opgaaf. Het is dan ook zeer interessant om na te gaan op wat verschillende wijze dit vraagstuk aan onderscheidene tempels is opgelost geworden. Omtrent de plaatsing bleef er vanwege de geringe breedte van het gevelveld weinig keuze. Gewoonlijk zien we ze dan ook als bij Sawentar vlak naast den ingang geprojecteerd. Opvallende uitzonderingen op dezen algemeenen regel, geven Bangkal en Djaboeng. De wijze echter waarop de nisjes zijn uitgebeeld, is bij geen twee tempels hetzelfde. Het is hier niet de plaats om bij elke oplossing afzonderlijk stil te staan, we willen dan ook slechts één oplossing hierbij vergelijken en wel die van Kidal. Deze wordt bij voorkeur gekozen, omdat beide tempels in veel zoo nauw aan elkaar verwant zijn, maar juist hierin een paar uitersten vertoonen. Bij Sawentar een groote eenvoud en soberheid, bij Kidal daarentegen een bijna pompeuze rijkdom. In de simpele teekening en grooten eenvoud van behandeling bij Sawentar ligt echter een groote verdienste, omdat daardoor de nisjes stil in het gevelvlak terug blijven en ondergeschikt aan den ingang zijn gehouden. De zooveel meer ontwikkelde vorm en rijkere versiering van de nisjes bij Kidal zijn de oorzaak, dat ze tegenover den ingang te veel de aandacht trekken en aan het geheel iets verwarrends geven. Reeds Brumund wees in zijn beschrijving van Kidal op de minder fraaie werking van deze nisjes in het geheel.

Na de bespreking van den ingang behoeft er voor de nissen in de zijwanden niet veel meer aan toegevoegd te worden. Ze zijn op dezelfde manier uitgebeeld. Ook hier de breede vlakke pilasters, vlakke bovendorpel met overstekende lijst, dezelfde banaspati etc. De laatste is echter boven elk der nissen nog aanwezig.

Evenals die boven den ingang zijn ze nog maar in eerste aanzet. Niettemin is er de typische Oost-Javaansche kop al duidelijk uit te herkennen. De breede bek met opgetrokken hoeken, de dikke neus, de groote bol-vormige oogen, het is alles al duidelijk te zien (foto No. 6). Naast den eigenlijken banaspati ziet men op de hoeken van de lijst, eveneens slechts in grooten vorm aangegeven, twee naga's. Te oordeelen naar den vorm, zoover die zich thans laat zien, blijkt het de bedoeling van den beeldhouwer geweest te zijn, de slangen hier meer in de compositie te laten spreken. Gewoonlijk liggen de slangen gemoedelijk en rustig over de klauwen van den kalakop en nemen zoodoende geen veelzeggende plaats in het geheel in. Bij Sawentar daarentegen zijn ze als 't ware los van den kop elk op zich zelf op een hoek geplaatst en nemen een veel agressievere houding aan. Ze staan in volle actie overeind en grijnzen met opengesperden bek.

Ter weerszijden van den kala-kop steken nog vierkant de stukken steen uit, die hoogstwaarschijnlijk bestemd waren voor het beitelen van het bekende zwierig krulornament.

Daar we in dit bestek al meermalen op punten van groote overeenkomst met Kidal hebben kunnen wijzen, zoo willen we ook even stil staan om op een principieel verschil de aandacht te vestigen, nml. in de opvatting en uitbeelding van de nissen in de zij-gevels. Bij Sawentar zien we, dat de nis met zijn omlijsting, bekroning en versiering absoluut gelijk is aan den ingang. In niets onderscheidt

zich hier de nis van den ingang dan alleen dat zij een blinde opening heeft en daardoor minder relief. Hoe geheel anders is dit alles bij Kidal. Hierbij is in vorm, bekroning en versiering een karakteristiek onderscheid met den ingang gelegd. Er is naar gestreefd het verschillende wezen en doel tusschen nis en ingang ook architectonisch uit te drukken. Behalve een grootere vormenrijkdom heeft het ook een mooie contrasten-werking tengevolge. Wat machtig spreekt bijv. niet de groote kala-kop boven den ingang. Juist als éénling en in tegenstelling tot de veel kleinere koppen boven de nissen, komt hij zoo tot zijn volle recht. Er is in beide opvattingen een wezenlijk karakteristiek verschil op te merken. Beide hebben niettemin hare verdienste. Bij Kidal een grootere vormenrijkdom, rijkere schaduw-werking en een architectonisch rationeel uitdrukken van de verschillende motieven, bij Sawentar daarentegen grootere rust en een zekere klassieke monumentaliteit.

Nu moet opgemerkt worden, dat Kidal in dit opzicht een groote uitzondering maakt en in de wijze van uitbeelding van de nissen alleen staat. Bij nagenoeg alle andere tempels is de opvatting als bij Sawentar gevolgd, nml. de nissen van gelijke vorm-geving als de ingang.

Boven de ver-overstekende bekroning van den romp neemt het hooge pyramidaals gewijze oploopende dak een aanvang (foto's Nos 5 en 6). Wat er nog van dezen eertijds hoogen slanken top rest, geeft ons de foto te zien. Veel is er niet van over, toch was het voldoende om er met behulp van de tijdens de ontgravingen in '15 en '20 gevonden oorspronkelijke stukken een getrouwe reconceptie naar op te zetten (Pl. IV). De teekening moge voor zich zelf spreken. Het gereconstrueerde gedeelte is gestippeld, terwijl de oude terug gevonden steenen door een arceering zijn aangegeven. Na wat we door andere tempels van het Oost-Javaansche dak weten, biedt ons het dak van Sawentar geen nieuws. Het is de min of meer conventioneele samenstelling van geornamenteerde banden afgewisseld door de zgn. pilaster-rijen.

De banden zijn onderling door tusschenliggende geledingen paars-gewijze verbonden. Opmerkelijk is de overwegende plaats, die de pilaster-rijen nog in de compositie innemen. Elke pilaster staat los van den ander en is in verhouding tot het geheel van een vrij groote schaal.

Dit is ongetwijfeld nog een oudere vorm. Bij jongere tempels zijn de pilasters tot een ononderbroken reeks aan elkaar geregen en zijn de pilasters zelf van een veel kleinere schaal. De silhouet-lijn loopt daarbij nog geleidelijker naar boven op.

Boven de alternatieve opeenvolging van banden en pilaster-rijen volgt een reeks van horizontale geledingen. Deze zijn als een overgang tot het loodrecht opgaande topstuk, waarmede het geheel wordt besloten. In het inwendige van den top is een uitgespaarde ruimte (Pl. V, foto No. 3).

Reeds vroeger is door anderen op de gebruikelijke werkwijze der Hindoe-Javanen gewezen, nml. hoe ze eerst een bouwwerk in zijn hoofdvormen opzetten en daarna met het beitelen van versieringen en de fijnere afwerking begonnen. In den regel werd met deze werkzaamheden van boven aangevangen. Ook de tjandi Sawentar geeft weer een typisch voorbeeld voor deze werk-methode. Terwijl beneden de

plaatsen voor het ornament door vierkante stukken steen in ruwen omtrek zijn aangeduid, vindt men boven de fijnere versiering reeds gereed. De geheele ornamenteering van den top was zoo goed als klaar (alleen op den ondersten band ontbreekt het ornament), toen het werk om voor ons nog onbekende redenen werd gestaakt.

Met het afstorten van het grootste gedeelte van het dak ging ook tegelijk voor goed het meerendeel van de ornamenteering te loor. Toch kunnen de restanten en de teruggevonden stukken ons een denkbeeld geven van de versiering, de toegepaste motieven etc. De hoogste ornamenteering vindt men aan het recht-op-staand gedeelte van de opperste bekroning (foto No. 7). Van de ons bekende toppen o.a. van het tempeltje met jaartal te Panataran, weten we, dat de geliefkoosde vorm voor deze versieringen de driehoekvorm was. Ook bij Sawentar's top vinden we deze weer terug. Want ofschoon de begrenzing niet zoo strak gehouden is als bij het tempeltje met jaartal, niettemin zijn de motieven duidelijk binnen een driehoek gegroepeerd. Op de hoeken en in de as een groote, er tusschen in twee kleinere. Het motief van de hoekversiering is moeilijk te ontleden, het herinnert in de groote lijn aan een sterk gestyleerden banaspati. Dat van het middenstuk is een spiraal, aan de buitenzijde bezet met puntige details (vlammen). Het is niet twijfelachtig of dit motief is ontleend aan de vlammende tjakra, het bekende attribuut van Wishnoe. Het heeft er eenigen schijn van of het motief voor de kleinere sierstukken ook aan een even bekend attribuut van dezelfde godheid is ontleend, nml. de schelp. Het ornament is scherp van lijn en strak en zuiver geteekend, zoodat het met een tropische belichting, ondanks het geringe relief, toch duidelijk op groote hoogte te onderscheiden is.

Direct beneden het recht-op-gaand gedeelte zijn een drietal geledingen met het zgn. zaadbed-motief versierd (foto No. 8). Het motief is op het bovenste lid cirkel-vormig, op de twee onderste geledingen gewoon recht afgesloten. Het is een versiering van eenvoudige, simpele teekening, maar met een pittige schaduw en van een levendige werking. Bij deze drie geledingen sluit een ojief aan, dat blijkbaar geheel met een bloemversiering was bebeiteld (foto No. 8). De drie overgebleven stukken stellen ons niet in staat ons een juist beeld van deze versiering te vormen. Voorts wordt tuschen de opeenstapeling van horizontale geledingen onder den top van het dak een halfrond met een ruitvormige versiering aangetroffen (foto No. 9). Dit ornament is van weinig belang. Ten slotte vinden we aan het dak de versiering van de horizontale banden en de kleine sierstukjes aan de hoek- en midden-pilasters. De laatste zijn te klein om er verder op in te gaan. De ornamenteering van de banden is niet van alle bekend. Zoo ontbreekt o. a. die van den ondersten band die nimmer gehakt werd, maar ook van de allerbovenste is niets bekend. Zoover we het beoordeelen kunnen, waren alle banden met het zelfde motief op de zelfde wijze geteekend (foto's Nos. 6 en 9). Het is moeilijk te zeggen, waar het motief aan ontleend werd; mogelijk is het een gestyleerde bladvorm, waarbij we dan onwillekeurig aan het lotusblad denken. De motieven staan los van elkaar en worden eenvoudig zooveel malen over den band gerepeteerd. De scherpe contouren zijn

even door een dubbele lijn verzacht. Het is wel een strenge en rustig versiering, die zeker niet door zijn realistische opvatting uit den toon valt, maar ook geen rijke licht- en schaduwspeling oplevert.

In het midden en op de hoeken waren deze banden nog met antefixen verrijkt. Slechts enkele van deze stukken zijn voor ons bewaard gebleven. Eén, een kleine, is van den allerbovensten band en geeft een min of meer gestyleerden kala-kop te zien. Een andere, ook een hoek-antefix, is nog op den N. Oosthoek van het dak op zijn oorspronkelijke plaats aanwezig (foto No. 6). Van het laatste stuk zijn de lijnen zeer scherp en zoo sterk overheerschend, dat het geheel een min of meer rammelenden en onrustigen indruk maakt. Voorts zijn er nog een tweetal midden-antefixen (foto No. 9). Het eene stuk geeft den typischen kala-kop met scheef gezicht, op het tweede komt een zegel voor. De koninklijke wapens en zegels komen meermalen in de dakversieringen voor, men treft ze o.a. ook in de antefixen van Soemberdjati aan.

Vergelijkt men Sawentar's dakversiering met die van andere tempels, bijv. met Kidal, Badjang-Ratoe, Soemberdjati enz., dan treft het dadelijk hoe bijzonder en buitengewoon eenvoudig en sober ze gehouden is. Tegenover den grooten rijkdom van die andere heeft ze zelf iets schraals. Zij heeft dit met die van Kidal gemeen, dat ook daar alle banden, zoover we nog na kunnen gaan, met hetzelfde motief en op volkomen gelijke wijze zijn versierd. Deze overeenkomst in de versiering van het dak is toch weer opvallend. Kunnen we misschien ook hierin een oudere opvatting herkennen? Het schijnt zoo, want zeer typeerend is toch ook, dat we aan het poortje van Belahan, waarvan we toch mogen aannemen dat het een heel oud Oost-Javaansch bouwwerkje is, een versiering vinden toegepast, die in vorm, teekening en plaatsing heel veel overeenkomst met die van Sawentar vertoont.

Aan den eigenlijken romp en den voet komen geen versieringen voor, zoodat deze onderdeelen stilzwijgend voorbij gegaan kunnen worden.

Aan het inwendige van het heiligdom is zooals gewoonlijk bij de Oost-Javaansche monumenten, weinig moeite ten koste gelegd. Het is een kleine onaanzienlijke ruimte (de zijden meten slechts $\pm$ 1.65 M. in het vierkant), die vanboven door een primitieve overwelving, verkregen door overkraging van horizontale lagen, is afgedekt. Aan den sluitsteen is wat meer zorg besteed (foto No. 11). Het relief stelt voor, een zon met een ruiter op een fabeldier. De zon was voor deze sluitstukken een gezocht motief, men ziet ze ook bij andere tempels, o.a. Bangkal en het tempeltje met jaartal toegepast. De wanden van de kamer zijn gewoon vlak gehouden. Naast den ingang is in één der muren een kleine kraagsteen uitgebouwd.

In het midden van de kleine ruimte staat het voetstuk, waarop het beeld, lingga, kortom het object van vereering, was geplaatst. Het voetstuk is met eenvoudige lijsten versierd. De uitloop of tuit voor het plengwater is thans naar het Noorden gericht en wordt door niets ondersteund. Ze steekt als een gootconsole naar buiten uit, en eindigt in een soort voluutvorm. Aan de Westzijde, dus die naar den ingang is gekeerd, ziet men in het plint een klein paneeltje, waarin een kleine Garoeda is gehakt. Mogelijk, dat deze kleine Garoeda en de gestyleerde

attributen in den top er op wijzen, dat het heiligdom aan de Wishnuïtische gezindte behoorde. Typisch is, dat het voetstuk ingebouwd is, d.w.z. dat het geplaatst werd vóór de kamer werd afgesloten, want het kan niet door den ingang.

De steenen vloer is uitgebroken. Dit zal ook wel het werk geweest zijn van hem, die in de Oostzijde het gat brak om naar verborgen schatten te graven. De put is in '15 met zand aangevuld.

Uit de bijgevoegde reconstructie-teekening moge men een indruk krijgen van wat de Tjandi Sawentar eenmaal geweest is. Ondanks het niet-af zijn, kon zij een vergelijking met andere tempels schitterend doorstaan. Het ornament kon haar alleen maar verrijken, aan de innerlijke kern der architectuur kon dit weinig meer af of toe doen. Zij staat daar als in haar naakte vormen en treft den bezoeker door hare fraaie proporties.

Van de directe omgeving is weinig of niets bekend. Uit de gevonden brokstukken van muren mogen we aannemen, dat er een dubbele ringmuur was. De binnenste was uit natuursteen opgetrokken en met paneelen bewerkt. Op de hoeken ervan kwamen vierkante torentjes voor. De buitenste was in baksteen opgetrokken.

Hoe hoog deze muren waren, hoe ver zij zich naar het Noorden en Oosten uitstrekten, hoe ze versierd waren, waar de poort lag etc., het zijn alle onbeantwoorde vragen.

Tusschen de beide ringmuren in werden aan de Westzijde nog een paar fundeeringen van kleine bouwwerkjes gevonden. Er is echter niet uit op te maken wat voor gebouwtjes het waren. Veel belangrijks kan het niet geweest zijn, want daar zijn de fundeeringen te onbeduidend voor.

Zeer vreemd zijn de twee in baksteen opgetrokken dingen, die vlak bij den tempel staan (foto No 4). Vermoedelijk zijn het bijbouwsels van lateren tijd, want hun fundeering ligt ongeveer 0.50 M. boven het oorspronkelijk terrein-niveau. De tempel moet bij hun bouw al gedeeltelijk door lahar-zand bedolven zijn geweest, want zij zijn op het zand gefundeerd, terwijl de tempel zelf op een zware kleilaag staat. Heel even onder het tegenwoordig niveau begint de kleilaag, die dan ook nauwkeurig de oorspronkelijke terreinhoogte aangeeft. Bovendien zijn de bouwwerkjes van een veel ruwer maaksel, ze geven lang niet die zuivere en vlakke afwerking te zien, die men gewoonlijk aan bouwwerken uit baksteen kan opmerken. Door wie en wanneer zij gebouwd zijn, zijn vragen waarop we het antwoord schuldig moeten blijven.

Kediri, Januari 1923.

WILLEKEUR OF REGEL?

DOOR

DR. MARTHA A. MUUSSES.

Voor het feit, dat sommige reliefreeksen aan Oost-Javaansche tjandi's een ommegang tegengesteld aan de pradakṣiṇa eisen, is nog geen afdoende verklaring gevonden. Brandes is de enige geweest, die in voorzichtige bewoordingen een richting voor het zoeken van een oplossing heeft aangewezen. Daar de Notulen, waarin zijn beschouwing [1]) verschenen is, niet binnen ieders bereik zijn, neem ik het bewuste gedeelte hier over:

„Het omloopen links om het terras is in de richting der letters, van het schrift, dat van links naar rechts gelezen moet worden. Dit is geenszins een voldoende reden om daarom dat terras ook juist in die richting om te gaan, als men de tableaux wil bezien, maar als men even toeziet, dan bespeurt men spoedig, dat hier in deze tableaux de handelende personen, en dus ook de actie in de voorstelling, zich steeds in die richting bewegen, en daarop vooral dient gelet te worden, als men weten wil in welke richting men zulke tableaux heeft te bezien, zooals ook elders duidelijk blijkt. Aan de Baraboedoer bijv. heeft men de tableaux aan de achterwanden, die het leven van den Buddha geven, zoover als zij dat doen, want de reeks is zeker niet compleet, daar men geen nirvâṇa-tafreel kan aanwijzen, van rechts naar links te beschouwen, en in die richting beweegt de Buddha zich steeds. De sprekende tafreelen aan de borstweringen daarentegen, jâtaka's, jâtaka's jâtaka's loopen allen van links naar rechts, men heeft ze juist in de tegenovergestelde richting op te nemen. Die laatste richting heeft men ook te volgen bij het bezien der Râmâyaṇa-legende-reliefs aan den binnenkant der borstwering van den hoofdtempel van Prambanan, maar van de uit Râmâyaṇa en Ardjunawiwâha-tableaux, samengestelde reeks aan Tjandi Surawana, Not. Bat. Gen. XXXVI (1889), bl. 86, zal men weer niets begrijpen als men deze niet weer in de richting van rechts naar links volgt, terwijl Tegawangi den beschouwer weer den anderen kant uitbrengt. Nog sprekender zijn de tableautjes tegen de wanden van de badplaats te Panataran, de linkerhelft daarvan loopt naar links, en de rechter naar rechts. In hoeverre dit alles met den pradakṣiṇa, of de verplichting aan een heiligdom de hoogerhand te geven, verband houdt, behoort aan ieder der tjandi's afzonderlijk nagegaan te worden. Men ziet, dat daarmede overeenkomt het 2de terras van den hoofdtempel van Panataran, de achterwand van Baraboedoer, de hoofdtempel van Prambanan, Tjandi Soerawana, maar niet het 1e terras van den hoofdtempel van Panataran, Tj. Tegawangi,

---

[1]) Het gevaarvolle van het verklaren van de Relief-tableaux aan de oude ruïnen op Java te vinden, als men den betrokken tekst niet kent, toegelicht aan een voorbeeld genomen uit de schilderijen aan het pĕndapa-terras te Panataran, door Dr. J. Brandes, Not. Bat. Gen. 1902, Bijlage III, p. XXXVI vlgg. Zie ook Monogr. Djago p. 44 en Monogr. Panataran p. 8 *.

en voorloopig is het toch niet aan te nemen dat die terras-vormige onderbouw niet evengoed de basis van een heiligdom was. Dat dat niet het geval zou zijn zou intusschen toch mogelijk kunnen zijn. Men vindt op de tempelterreinen ook gebouwen of gebouwtjes, die men niet op een zelfden rang mag stellen als het eigentlijke heiligdom zelf, en dan kunnen zij onderling ook nog van gehalte verschillen, ook al houden zij allen op de een of andere wijze verband met de godsdienstige verrichtingen of feesten, welke er op zulk een tempelterrein plaats hebben. Op het verschil in het gehalte der relief-illustraties op het terrein van Panataran, werd in het driemaandelijksch rapport van de commisie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera, reeds met een enkel woord gewezen. Hier moeten wij er nu van zelf op terugkomen, want ook om het pĕndapa-terras op dit terrein loopen de tableaux van links naar rechts, dat wil dus zeggen, dat men hier, omdat deze reliefs zich, evenals aan de tjandi Tegawangi, aan den buitenkant van het bouwwerk bevinden, en niet, als de jâtaka's aan de Baraboedoer, en de Râma-legende aan den hoofdtempel van Prambanan, op de binnenzijde eener borstwering [1]), het terras zal hebben om te wandelen met de linkerzijde van zijn lichaam daarnaar toegekeerd. Er werd daarbij verder reeds geconstateerd, dat die tableaux aan dit terras van een wereldsche, en niet van gewijde strekking zijn, en dit nu zouden de reliefs om het veel hoogere terras van Tegawangi, dat voorshands moet worden beschouwd als den onderbouw van een tempel, ook kunnen zijn. Zij doen zich als zoodanig voor, en daarin zou de verklaring kunnen liggen voor het door de richting, waarin die tafereelen loopen, uitgesloten zijn van de met den pradakṣiṇa te brengen hulde, aan dit gebouw en aan dat terras te Panataran [2]). Gebouw en terras zouden, als zoodanig, ook door die wereldsche relief-schilderijen, als wereldsch gekarakteriseerd kunnen zijn. Men lette er intusschen op, dat hier de uitdrukking voorzichtig is gekozen. Er zijn nog verschillende andere Tjandi's, die, als de genoemden, reliefreeksen dragen, zonder dat daarover reeds behoorlijk is bericht, en die men uit voldoende afbeeldingen nog niet kennen kan. Eerst als ook dezen in de beschouwing opgenomen zullen zijn, zal men verder kunnen overwegen, of hierbij inderdaad en steeds een vaste regel is gevolgd, en wat daarbij de norm van handelen was."

Brandes wil dus in de oudheden, waarop reliefreeksen tegengesteld aan de pradakṣiṇa voorkomen, wereldse gebouwen zien; in ieder geval zulke gebouwen, die minder eerbied vergden, dan de hooftempel van het complex. In 't midden latend of in alle gevallen, zelfs wanneer wij de tekst kennen, de meer of minder gewijde strekking van de voorstellingen te bepalen is, vestig ik er de aandacht op, dat men op deze wijze aanneemt, dat *opzettelik* een of ander gebouw als een minderwaardig onderdeel werd bestempeld, waarvoor het niet nodig was de gebruikelike

[1]) De jâtaka's aan de Baraboedoer en de Rāmāyaṇa-reliefs aan de Çiwatempel der Lara Djonggranggroep kunnen we daarom buiten beschouwing laten; hier was de prasavya noodzakelik, omdat aan de stūpa of aan de tempel de rechterzijde moest worden toegewend. M.A.M.

[2]) Op de pradakṣiṇa wees in 1849 Friederich reeds in „Over de Godsdienst van Bali", Tijdschr. N. I. 1849, I, bl. 328, en in 1871 Kern in zijn Ḳawistudiën, op bl. 72 [en p. 21 noot. M.A.M.]

eerbiedsbetuiging in acht te nemen. Dit lijkt al heel onwaarschijnlik. Immers, al waren het gebouwen voor wereldse doeleinden, dan zullen ze juist door hun plaats op het tempelterrein, toch van de bezoeker wel een zodanige eerbied hebben genoten, dat hij de allereerste eis van hulde niet verwaarloosde.

We moeten daarom een andere verklaring beproeven, en kunnen hiervoor twee richtingen inslaan. De gemakkelikste weg is die, welke leidt tot de conclusie, dat de oude regel tijdens de regering der Singasariese koningen reeds in onbruik was geraakt, zodat men niet meer lette op de richting, waarin de reliefs werden gebeiteld; de inhoud van de afgebeelde tekst was de hoofdzaak. Deze weg heeft Prof. Krom gekozen, zoals o.a. blijkt uit zijn woorden over Panataran [1]: „Dat de volgorde van links naar rechts is, dus tegengesteld aan de pradakṣiṇā, is bij een Oost-Jav. monument niets bijzonders".

De tweede weg voert ons terug naar oude traditie, in plaats van naar nieuwe verarming en verwaarlozing. We beginnen aan te nemen, dat van een *opzettelik niet* in acht nemen van het gebruik, wegens de mindere rang van het gebouw, geen sprake kan zijn; we verwerpen de door Prof. Krom geuite mening, omdat nu nog op Bali de pradakṣiṇā van kracht is [2], terwijl eveneens op Java de rechterhand nog steeds als de hogerhand geldt [3]; zo komen we tot een derde mogelikheid: de Hindoe-Javaanse bouwmeesters, of laat ik voorzichtig zeggen: de bouwmeesters, die de Hindoe-Javaanse kunstwerken hebben geschapen, hebben een goede reden gehad om in bepaalde gevallen de vrome bezoekers te noodzaken het heiligdom om te wandelen met de linkerzijde naar binnen gekeerd. Dat toekeren van de linkerzijde was voor die gebouwen een *eis.*

Voor welke categorie van gebouwen kan deze, zeer bizondere eis gegolden hebben, die lijnrecht tegen de gewone regel ingaat?

Wanneer we de verschillende ceremoniën bij de oude Hindoes nagaan, ontmoeten we één ritus, waarbij alle handelingen moeten worden verricht tegen de gewone orde in: de dodenritus. Bij alles wat met de *preta,* de pasgestorvene in verband staat en bij de offers, die ter ere van de voorvaderen worden gebracht (pitṛyajña) zijn alle voorbereindigen en gebruiken tegengesteld aan die voor de godenoffers (dewayajña). Voor de oudste tijd vinden we dienaangaande vele bewijzen in de brāhmaṇas en sūtras der verschillende Vediese scholen; een samenvatting van die tegenstellingen geeft Caland in „Die Altindischen Todten-und Bestattungs-

[1]) Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst II p. 165.

[2]) Friedrich: „Over de Godsdienst van Bali" Tijdschr. Nederl. Indië 1849 I p. 328: „De voornamen, in 't bijzonder de radja's, wandelen den tempel drie keren ter regterhant om (pradaksina), brengen hun offeranden naar de voorschriften door den pandita gegeven, en maken hunne sĕmbah's."

[3]) Zie het KBWdbk. en het Nieuwe Jav. Wdbk. in voce pradakṣiṇa, kiwa, tĕngĕn. Nergens blijkt, dat de rechterhand zijn goede naam aan de linker heeft afgestaan. „Het echt Javaansche kiwâ-tĕngĕn, dat later Jav. hofzede is geworden" (Dr. Rouffaer. Oudheidkundige Opmerkingen. Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 161 sq), is toch niet zo doorgedrongen, dat in uitdrukkingen iets daarvan blijkt; ook de Javaanse schrijver op het bureau verzekerde mij dat de rechterhand nog steeds de voorrang heeft boven de linker.

gebräuche," waar p. 172 vlgg. een twaalftal worden opgenoemd. Het tweede punt luidt als volgt:

2. Wenn man beim götteropfer um eine person oder einen gegenstand herumwandelt als bezeiging seiner ehrfurcht, geschieht das so, dass der person oder dem gegenstande die *rechte* seite zugekehrt, das *rechte* knie gebogen wird und man dem lauf der sonne *entlang* geht, beim todtenopfer dagegen wird die *linke* seite zugekehrt, das *linke* knie gebogen und geht man dem laufe der sonne *entgegen* (pradakṣiṇam — prasavyam).[1]) Desshalb geht bei der errichting eines çmaçāna der adhvaryu vom Osten aus über Nord und West nach Süden, desshalb soll das seil, womit gemessen wird, nach links gedreht sein, vergl. Çat. Brāhmaṇa III 2. 1. 13: „Wäre es dem laufe der sonne entgegen gedreht, so wäre es den Vätern geheiligt".[2]) Maar niet alleen de Vediese teksten zijn eenstemmig op dit punt; ook de latere Tantries Çiwaïetiese werken, waar we vooral onze aandacht op moeten richten om het Çiwaïsme op Java te begrijpen, laten ons hetzelfde zien. Ten bewijze een paar citaten uit het Mahānirwāna-tantra:[3])

„The wise one should then place on the West and the South six vessels in pairs with kusha, sessamum-seed, and tulasī (X 19). On the two vessels placed on the West two of the Brāhmaṇas should be seated facing East, and on the South the four Brāhmaṇas should be seated, facing North (20). The Divinities should be imagined to be in the two seated on the West and the paternal Ancestors in the two seated on the left of those on the South and the maternal Ancestors on the right; know this, o Pārvati (21). In Ābhyudayika Shrāddha the Nāndīmukha fathers and the Nāndīmukhī mothers as also the maternal Ancestors in the male and in the female line, should be mentioned by name. Before this, however, one should turn to his right and face the North, and after the performance of the requisite ceremonies for the worship of the Devas he should turn to his left and face the South and perform the rites necessary for the offering of the Piṇḍas (22 — 23). In this Ābhyudayika Shrāddha, o Shiwa! all the rites should be performed in their order, beginning with the rites relating to the Devas, and if their be any deviation the Shrāddha fails in its object (24). The word of supplication addressed to the Devas should be said whilst facing the North, and when the same is addressed to the paternal or maternal ancestors it should be said whilst facing South (25)."

„At the time of Ekoddiṣṭa Shrāddha[4]) cooked rice and Piṇḍa should be given whilst facing south. The rest of the ceremony is the same as that which has

[1]) Für unrichtig halte ich die meinung, dass der Inder dieses umwandeln mit zukehrung der *linken* seite immer als eine art beschimpfung verrichtete.— Am *schluss* eines manenopfers geht man dem laufe der sonne nach, vgl. Altind. Ahnencult. S. 108, note 5.

[2]) Zie voor analoge uitingen bij andere volken het artikel Circumambulation in de Encycl. of Religion and Ethics.

[3]) Tantra of the Great Liberation (Mahānirwāna-tantra), a translation from the Sanskrit, with Introduction and Commentary by Arthur Avalon.— De citaten handelen over het Ābhyudayika of Nāndīmukha Shrāddha, dat bij alle feestelike gebeurtenissen wordt gehouden, en over het Pārvaṇa Shrāddha, gehouden op Nieuwe-Maansdag (Mahālayā), voorafgaande aan de Dūrga Pūja.

[4]) Shrāddha voor één bepaalde voorvader.

been already described, with the exception the sesamum should be substituted for barley (71) [1]).

Uit het bovenstaande blijkt, dat in de ceremoniën een zeer duidelik onderscheid wordt gemaakt tussen de goden en de pitaras: het ligt voor de hand, dat deze voorschiften ook in de kolonie op Java in praktijk werden gebracht. Zouden we dan niet in het van links naar rechts lopen van de reliefreeksen aan sommige tempels een uitvloeisel van de heersende gebruiken bij de dodenritus mogen zien? Dan moeten we tot de slotsom komen, dat alle tjandi's, die een ommegang verlangen tegengesteld aan de pradakṣiṇa, *graftempels* zijn.

Voor we deze uitkomst aan de werkelikheid toetsen, wil ik even de aandacht vestigen op de wijziging, die in de beschouwing van de tempels is ontstaan. Vroeger was men er algemeen toe geneigd om alle tempelruïnen als grafsteden van vorsten te determineren; men werd hierin versterkt door de plaatselike legenden, die meestentijds de bouwval tot de begraafplaats van een van de bekendste vorsten uit die streek verhieven.

Later is wel gebleken, dat men lang niet in alle gevallen met graftempels te doen heeft, en dat ook die naam niet letterlik moet worden opgevat: de vorst werd niet in de tempel begraven, maar een urn met de lijkas werd in een daarvoor bestemde tempelput gedeponeerd [2]); dikwijls werd tevens in het gebouw een godenbeeld opgericht met de trekken van de overleden koning [3]).

Wij weten dus nu, dat de as van de gestorven vorsten in het binnenste van de tempel werd bewaard en we zouden, wanneer de werkelikheid het niet tegenspreekt, onze hypothese voor bewezen kunnen houden.

Er is evenwel nog een moeilikheid: als hoedanig hebben de bezoekers van de tempels de Çiwa- en Buddhabeelden beschouwd, die naast hun goddelikheid tevens de herinnering opwekten aan een sterfelik mens? Werd de gedachte aan de mens geheel weggevaagd doordat de vorst in zijn aards bestaan reeds werd vereerd als een godheid, of behield het menselike de overhand? Prof. van Eerde is de eerste mening toegedaan; het slot van het hierboven genoemde artikel luidt:

„Wanneer dus de Baliër in woorden uitdrukt, dat zijn vorst na zijn overlijden tot godheid is geworden (dewata, mantuk ring dewalaja), dan gaf de Hindu-Javaan aan dat denkbeeld tastbaren vorm. Op twee wijzen: 1ste door de oprichting van een godenbeeld met de vorstelijke gelaatstrekken in den tempel op de plaats van het beeld der godheid, 2de door de asch van den overledene te voegen bij de metalen plaatjes, die in den tempelput de godheid belichaamden.

1) Verg. Caland a. b. p. 173 sub 8: Nicht deutlich ist es auch mir, wesshalb die beim götteropfer gebräuchlichen *gerstenkörner* im manenofer durch *sesam*körner ersetzt werden. War vielleicht in jener zeit die am meisten verbreitete sesam-art schwarz?

2) Zie o.a. J. C. van Eerde. Hindu-Javaansche en Balische Eeredienst. Bijdr. Kon. Inst. 8e volgr. I p. 28 vlgg.

3) Nāg. krt. 41. 1 en 41 : 4; Pararaton 18 : 11.— Krom, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst I p. 91 sq.— Vergelijk ook H. Parmentier. Inventaire Descriptif des Monuments Cams de l'Annam II p. 380 sqq.— Moens. Hindu-Javaansche Portretbeelden. T. B. G. 58 (1918) p. 500 sqq.

De overleden vorst werd dus ook na zijn dood tot godheid gepromoveerd, zooals ook blijkens de geschriften zijn geboorte van goddelijken oorsprong was: de dichters prijzen hem te zijn een godenzoon, de incarnatie van een god, de god der goden, de vorst met goddelijke eigenschappen enz.

Voor, gedurende en na zijn leven was de vorst in de oogen zijner omgeving een godheid en hij kon dat bij het nageslacht blijven, omdat aan zijn stoffelijk omhulsel goddelijke eer in de godenverblijven te beurt viel." [1])

Het is ongetwijfeld waar, dat de vorst in de ogen zijner onderdanen in de wereld een plaats innam tussen de goden en de mensen in en ook na zijn dood een bevoorrechte positie kreeg in een van de vele hemelen, die voor de toegewijde aanhangers van Çiwaïsme of Buddhisme openstonden.

Maar aan de andere kant moeten we niet vergeten, dat de *manes* überhaupt een soort godheden waren, met wie men rekening diende te houden: de voorouderverering is, thans nog op Bali en in het Tĕnggĕrgebergte, zo'n integrerend deel van de godsdienst, dat we daar verder niets over behoeven te zeggen. Iedere overledene kreeg van zijn nakomelingen de hem toekomende eerbewijzen, de vorst die bovendien in zijn leven over de macht en de rijkdommen beschikte om zijn as een waardige rustplaats te verschaffen, had recht op aller verering na zijn dood. Zo werden met dit doel verschillende tempels opgericht, die zich voor ons op het eerste gezicht niet van de andere onderscheiden, maar die voor de bevolking en voor de nakomelingen van de vorst een essentieel verschil maakten met de godshuizen. [2])

Laten we eindelik zien wat het feitenmateriaal ons geeft voor en tegen de hypothese:

Van links naar rechts lopende reliefreeksen vinden we ten eerste aan tj. Djago of Toempang [3]), terwijl het eveneens bekend is, dat dit de graftempel was van Wiṣṇuwardhana (Nāgarakṛtāgama 41:4; Pararaton 18:11).

Tegen de pradakṣiṇa in moet men de reliefs aan Tj. Tegawangi lezen (zie o. a. het citaat van Brandes hierboven), welk heiligdom door Rājasawardhana, vorst van Matahun, werd gesticht (Nāg. 28:2), uit de Pararaton blijkt dat hij er na zijn dood in 1310 is bijgezet (Par. 30:21).

Van Tj. Rimbi wordt door Prof. Krom de mogelikheid verondersteld, dat het de graftempel van de oudste gemalin van Kṛtarājasa zou zijn, [4]) wegens de opvallende overeenkomst van de Pārwatī daar van daan met het Harihara-beeld

[1]) Verg. ook: Coedès. Note sur l'apothéose au Cambodge. Bulletin de la Commission Archéologique de l'Indochine. 1911. p. 38 sqq.

[2]) Verg. Moens, Hindu Jav. portretbeelden. T. B. G. 58 (1918) p. 503, waar voor de beelden een dergelijk verschil wordt aangenomen: „Tevens blijkt, dat hetgeen tot nog toe voor willekeur der Javaansche beeldhouwers werd aangezien, althans in beginsel geheel in overeenstemming is met meergenoemde voorschriften, waaruit toch valt op te maken *dat opzettelijke afwijkingen geboden waren*, opdat vooral duidelijk zou uitkomen, dat in het beeld niet een godheid, doch een overleden persoon moest worden vereerd."

[3]) Brandes. Monografie Djago p. 45.— P. V. van Stein Callenfels en R. Ng Poerbatjaraka. De Basreliefs aan het Tweede Terras van Tjandi Toempang (Djago) T.B.G. 58 (1918) p. 361 sqq.

[4]) Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst II p. 94.

van Simping, waarvan door Dr. Bosch waarschijnlik gemaakt is, dat het Kṛtarājasa voorstelt [1]). Nu zijn de reliefs van Rimbi nog wel niet verklaard, maar uit de richting van de actie is het duidelik, dat men het monument de linkerzijde moet toekeren om ze in de goede volgorde te lezen.

Het pendopo-terras van Panataran blijkt verschillende verhalen te bevatten [2]), die alle van links naar rechts in relief zijn gebeiteld. We zouden dus ook hier moeten besluiten met het terras van een heiligdom voor een overleden vorst(in) te doen te hebben. Onmogelik is dit niet: meerdere graftempels op één terrein toch zien we ook bij Singasari, voor een pendopo als grafstede staat ons de bijzetplaats van de Rājapatnī als voorbeeld ten dienste. [3])

Ten slotte de hoofdtempel van Panataran met zijn twee reliefreeksen, waarvan de ene de pradakṣiṇa volgt de andere er tegen in gaat (zie het citaat van Brandes hierboven). Een verklaring zou als volgt te geven zijn: het is de bijzetplaats van de een of andere vorst, zodat het eerste terras in overeenstemming daarmee de reliefs van links naar rechts geeft. Maar daar in de tempelkamer een Çiwabeeld stond [4]) bewees men de godheid, die daar zetelde, de goddelike eer en volgde, na bij het eerste terras de vorstelike as te hebben geëerd, bij het tweede de pradakṣiṇa.

Men zal dadelik aanvoeren, dat deze verklaring gewrongen is; maar is er met deze twee tegengestelde reeksen ooit een aannemeliker verklaring te geven wanneer men die van willekeur afwijst?

Bovendien hebben we zoveel bewijzen van de vereniging van twee voor ons Westers gevoel onverenigbare bestanddelen, dat we voor deze consequentie der hypothese niet behoeven terug te schrikken. We zien zelfs, dat er juist opzettelik gestreefd is naar dergelijke samenstellingen: de Ardhanārī en de Harihara-beelden zijn er het bewijs van, evenals de portret-beelden in godengestalte. Maar niet alleen in de iconografie, ook in de religie vinden we de uiting van deze zelfde neiging in het syncretisme van Çiwaïsme en Buddhisme, dat het mogelik maakte één tempel aan beide godsdiensten te wijden. Bedoeld heiligdom, Tjandi Djawi [5]), dient tevens om een andere reden hier genoemd te worden, men is het er n.l. niet over eens of Tj. Djawi een graftempel is of niet. [6]) Nu kan de hypothese—als zij juist is—ons

[1]) Het Heiligdom te Simping. Oudheidk. Verslag. 1916 p. 51 vlgg.

[2]) Van Stein Callenfels en Poerbatjaraka. De Bubukṣah-serie aan het pendapa-terras te Panataran. T. B. G. 58 (1918) p. 384 vlgg.

[3]) Nāg. 69: 2 verg. Van Stein Callenfels. De Graftempel te Bhayālangö. Oudheidk. Verslag 1916 p. 149 vlgg. en Oudh. Versl. 1917 p. 4 vlgg.

[4]) Waarschijnlik meerdere beelden; zie Krom. Het heiligdom te Palah. T. B. G. 56 (1914) p. 236. en Inl. Hindoe-Jav. Kunst. II p. 182 vlg.

[5]) Volgens Poerbatjaraka: De Bijzetting van Koning Krĕtanagara te Toemapel. Oudh. Versl. 1918 p. 113 vlgg. was ook te Singasari of Toemapel een Çiwa-Buddhatempel.— Verg. nog Nāg. 40 : 5 laatste voet: kijātīng rāt sang dhinarma dwaya ri Kagĕnĕngan, Çaiwa-Boddheng usāna, waarbij men volgens Kerns vertaling aan twee tjandis heeft te denken, terwijl Kroms vertaling ook de mogelikheid van één tempel toelaat.

[6]) Nāgarakṛtāgama 55: 3, 56; 57: 1-4, „aanteekeningen" p. 282 vlgg.— Bosch. Tj. Djawi een Graftempel? Oudheidk. Versl. 1918 p. 156 vlgg.— Krom. Inleiding tot de Hindoe-Jav. Kunst II p. 73 noot 2.

hulp verlenen, want, al is van de tempel niet meer dan het soubasement gespaard, dit vertoont een verhaal in relief, dat ontegenzeggelik in de richting rechts-links loopt. Hieruit volgt dan, dat het heiligdom in kwestie geen graftempel kan zijn: het Çiwa- en het Akṣobhya-beeld [1]) zijn er tijdens het leven van Kṛtanāgara opgesteld om de onderdanen de gelegenheid te geven hun verering voor de vergoddelikte vorst te tonen; na zijn dood is de lijkas verdeeld over de beide andere tempels, waarvan de Nāgarakṛtāgama spreekt, die te Singasari en te Sāgala.

Een bezwaar, dat men tegen de hypothese zou kunnen inbrengen, is het feit, dat er verscheidene bekende graftempels zijn zonder reliefs; een oningewijd bezoeker had er toe kunnen komen bij het omwandelen de pradakṣiṇa te volgen, terwijl hij dan juist tegen de regel zou handelen in zijn onkunde. We mogen evenwel aannemen, dat de graftempels genoegzaam bekend waren, en zich misschien door enkele afwijkingen als zodanig kenbaar maakten (zie het op p. 135 en noot 2 aldaar opgemerkte), terwijl in elk geval een tempelbewaarder de bezoekers kon inlichten.

Over een uitgebreid materiaal konden we, zoals uit het bovenstaande blijkt, niet beschikken. Toch hebben de nog bestaande ruïnes mogelik gemaakt, dat de zaak van verschillende kanten werd bekeken, en bij geen van alle zijn we op tegenspraak met onze veronderstelling gestuit. Wanneer men zich niet met de verklaring kan verenigen, dat bij het volgen van de prasavya aan verscheidene der *belangrijkste* tempels van Oost-Java, dus *vóór de vervaltijd,* willekeur en onachtzaamheid in het spel zijn geweest, is de hierboven ontwikkelde hypothese m.i. de enige, die men stellen kan.

Weltevreden, Maart 1922.

---

[1]) Volgens Poebatjaraka. Het beeld van Tjandi Djawi (Oudheidk. Verslag 1917, p. 143 vlgg) was er één beeld, en wel een Çiwa-beeld met een (kleinen) Akṣobhya boven in de kroon; Dr. Krom heeft echter in zijn aantekeningen bij zang 55 en 56 van de Nāg. kṛt. gegronde bezwaren tegen deze opvatting aangebracht.

HET MUSEUM KEDATON [1]) VAN TERNATE

Korte beschrijving met Catalogus [2])

DOOR

V. I. VAN DE WALL

Het zal velen niet bekend zijn, dat Ternate kan bogen op een museum, dat vele historische herinneringen bevat.

Het was tijdens het bestuur van den sinds lang afgetreden resident van Ternate K.A. James, dat in 1916 een aanvang werd gemaakt met het bijeenbrengen en ordenen van de talrijke voorwerpen, die hadden behoord tot de kroon- en rijkssieraden van de afgetreden sultans van Ternate en sedert in handen van den Raad van landsgrooten waren gesteld. Met het stichten van dit museum toch was een tweeledig doel bereikt, niet alleen zou de zorg van bestuurszijde aan deze rijke verzameling ten goede komen, maar ook zou dan ieder in de gelegenheid zijn, te bezichtigen hetgeen zoolang in de sultansfamilie was bewaard gebleven.

Het was een gelukkige gedachte van den stichter, de geheele interessante collectie onder te brengen in het voormalige sultanspaleis, dat zich even buiten het stadje aan het strand op een heuvelachtig terrein verheft. Het is eigenlijk gebouwd tegen de helling aan; de achterzijde is dientengevolge met den beganen grond gelijk, maar de voorgalerij met balkon wordt gesteund door steenen pilaren. Een groot steenen poortgebouw, de z.g. „ngarah lamo" (d.i. groote poort) geeft toegang tot het paleisplein, en kleinere poorten, de z.g. „ngarah oepas" en de „ngarah itji" (d.z. de oppasserspoort en de kleine poort) leiden naar de bijgebouwen van het door hooge muren omheinde achtererf. In de kleine poort hangt een klok met het opschrift: „Michael Everhard, Middelburg, Zeeland 1791", ter weerszijden prijken twee tijgers, waarvan het rugstuk de z.g. „alipan" sedert werd vernieuwd, houtsnijwerk. Deze poorten hebben een eigenaardige bouworde, die uitsluitend is voorbehouden aan den sultan en zijn afstammelingen. Het duiventil-achtige dak is het voornaamste kenmerk van deze z.g. „roemah pombo". Het overdekte gedeelte boven deze poorten doet dienst als wachthuis. In deze woning zonder verdieping, waartoe twee hooge steenen trappen toegang verleenen, treft men een overzicht aan van de staatsie, de zeden en gewoonten van den sultan van Ternate en zijn hof, en hunne betrekkingen tot de Oost-Indische Compagnie, die van 1599 dateeren. [3]) Zijn een dezer trappen opgestegen, dan komt men op een kleine open veranda, ouderwetsch Europeesch gemeubeld, die naar de vroegere ontvangstzaal leidt. Boven de deur is

---

[1]) Ook wel kadatoe, afgeleid van het Mal. kraton, verblijfplaats der vorsten.

[2]) Samengesteld naar gegevens, welwillend verstrekt door den Heer W. Ph. Coolhaes, Controleur B. B. aldaar

[3]) De eerste Hollanders kwamen hier onder den zeevoogd Wijbrand van Waerwijk met de schepen Amsterdam en Utrecht aan op 22 Mei 1599.

een gedenksteen met Arabische karakters in den muur gemetseld, die den bouw van deze woning in herinnering brengt en welke vertaald, als volgt luidt:

„Bij besluit van den Hoogste der Hoogen en wel van den Heer Sultan, het Hoofd dezer landen, het Licht aller harten, den Koning der Koningen tusschen de twee zeeën, den Allergenadigsten Mohammed Ali [1]) Sultans-telg bij de gratie van den Barmhartigen God, en zijne Landsgrooten is dit gebouw tijdens het vriendschapsverbond met den Engelschen vertegenwoordiger Mackansie, [2]) opgericht, onder bescherming van Gods goedertierenheid, voor den edelen Bestuurder van Ternate, op den heuvel van Santosa. Tevens wordt aan alle leden van het sultansgeslacht de verplichting opgelegd het altijd te bewonen en te onderhouden en zoo er een afstammeling mocht zijn, die weigert aan deze opdracht te voldoen, zoo zal Allah's heil en dat van den Profeet hem onthouden worden tot op den Dag des Oordeels".

Einde.

„De eerste steen van dit gebouw werd gelegd op den dertigsten dag van de maand Doelkaidah der jaartelling van den Allerheiligsten en Allerhoogsten Profeet, zijnde het jaar 1228." [3])

De plaats, waar deze sultanswoning is gebouwd, is hoogst waarschijnlijk dezelfde, als die uit Valentijns tijd „....Het Hof zelf is van hout, doch heeft een steenen voet, van den berg zelf, die daar een weinig, evenals agter de vesting, oploopt; en het is, om fraaier te schijnen, wat gewit...." zoo schrijft hij. (Oud en Nieuw Oost-Indien, Dl I, blz. 364).

De verzameling, die hoofdzakelijk in de groote ontvangstzaal en twee nevenvertrekken is ondergebracht, kan in vier gedeelten worden onderscheiden:

1e. De aan de Sultans toebehoorende kroon- en rijkssieraden voor zoovere zij niet zijn ondergebracht in 's Lands kas, hetgeen o.a. het geval moet zijn met de sultanskroon. (Deze collectie is verreweg de belangrijkste).

2e. Een kleine doch niet minder interessante collectie van voorwerpen uit den tijd der Oost-Indische Compagnie.

3e. Eenige door het Bestuur successievelijk verzamelde voorwerpen.

4e. Een kleine collectie ethnographica van Ternate en Nieuw-Guinea, die zeer onvolledig is.

5e. Een zoölogische afdeeling of liever een poging om daartoe te geraken.

In de groote ontvangstzaal zijn voornamelijk ondergebracht de authentieke gewaden van de voormalige hofhouding. Interessant is vooral de kleeding der hofdansers en danseressen, die sterk herinneren aan oud-Spaansche kleederdrachten. De kleeding der soldaten, waarvan veel door den tijd geleden heeft, vertoont een curieus allegaartje van de uniformen der Europeesche koninkrijken uit de tweede helft der achttiende eeuw. Merkwaardig en zeker eenig in hun soort, zijn de veertien

[1]) Mohammed Ali, negentiende Sultan van Ternate (1807-1822). Hij wordt opgevolgd door Sultan Sarmolé van der Parra (1822-1823).

[2]) W. G. Mackensie, twee malen Britsch Resident van Ternate, 1813 en 1816.

[3]) 24 November 1813.

zilveren hoofddeksels der vorstelijke oppassers, voorzien van een Maleisch opschrift in Arabische karakters.

In het linkerzijvertrek zijn achter glazen vitrines uitgestald, de kroon- en rijkssieraden, [1]) meest alle van zilver. Dit vertrek heet dan ook gewoonlijk „de Zilverkamer".

De meeste dezer voorwerpen zijn geschenken van de Compagnie of van het Gouvernement. In het rechterzijvertrek staan een aantal goed geconserveerde meubels uit den Compagnie's tijd. Achter de woning hangt een fraaie bronzen klok, met het randschrift „Ryksdorp, Mefect Hoorn 1721". De merkpaal van Coromandelsteen met het monogram V.O.C. door schrijver dezes aangetroffen op het eiland Groot-Obi in de verlaten kampong Lodji, achter de ruïne van het blokhuis Den Briel, bevindt zich links van den ingang. Het is het eenige exemplaar in de Indische musea. In het gebouwtje rechts van den ingang bevinden zich de overblijfselen van een in gele, vorstelijke kleuren geschilderd staatsierijtuig. Het was een geschenk van het Gouvernement [2]) als blijk van genegenheid aan Mohammed Djain, een-en-twintigsten sultan van Ternate (1823-1859), tijdens het bestuur van den resident A.J. van Olphen. De tand des tijds heeft dit rijtuig niet gespaard, de trede is vergaan en werd bij officieele gelegenheden vervangen door.... een lampetrapje!

Het werd dan bij gebrek aan paarden voortgetrokken door sultans-onderdanen, die een bijzondere uitmonstering hadden.

Het mag reeds ten zeerste gewaardeerd worden, dat in dit afgelegen stadje met het oudste koloniale verleden, een dergelijke rijke collectie voorwerpen op waardige wijze is ondergebracht. Uiteraard kan het bezoek niet groot zijn. Ternate is nu eenmaal geen wereldstad, maar toch zou er nog veel meer belangstelling zijn indien er slechts meerdere bekendheid aan werd gegeven, waartoe, naar wij hopen deze regels zullen bijdragen.

Dit Museum biedt daarenboven nog het voordeel aan, op eigen terrein twee vrij goed geconserveerde ruïnes uit den tijd der Oost-Indische Compagnie te kunnen aanwijzen, waarop geen enkel ander museum in Indië bogen kan. Weliswaar, hebben zij geen bijster belangwekkende rol in 's Lands geschiedenis gespeeld, maar toch geven zij in levende lijve een goed denkbeeld van de wijze, waarop de Compagnie in haar besten tijd placht te bouwen. Voor een museum de meest gunstige situatie, die men zich wel denken kan.

Aan den voet n.l. van de uitgestrekte, zacht glooiende helling, waar het sultanspaleis is gebouwd en bij eb een breede strook gronds droog loopt, strekt zich een ommuurd gebouwtje met een klein, smal landhoofd in zee uit. Het was hier, dat in vroegere tijden de sultans-schepen ten anker lagen, waarom het dan ook „des Konings Zeehoofd" werd genoemd. Het gebouwtje heeft den vorm van de z.g. „speelhuisjes", die eertijds bij elke voorname Europeesche woning in Indië

[1]) Zie voor een volledige specificatie dezer sieraden, een dertig jaren geleden: F. S. A. Le Clercq. Bijdragen tot de kennis der Residentie Ternate, Leiden E. J. Brill, 1890 blz. 30 noot 1.
[2]) Resolutie van 10 November 1834, No. 12.

werden aangetroffen. Het uitzicht op zee is van hieruit dan ook bijzonder fraai, de aangewezen plaats dus voor zulk een speel- of lusthuis. Het moet vroeger een deel hebben uitgemaakt van een steenen borstwering, die de zeezijde van het paleis geheel afsloot. Het punt wordt Boeloeloe-ma-dé-hé, d.i. Kaap Boeloeloe genoemd. Van afstand tot afstand stonden in deze borstwering kanonnen, die bij officieele gelegenheden saluutschoten gaven. Valentijn zegt ervan, bij de beschrijving van het sultansverblijf: „....Ter regterhand heeft men evenzo een plein, zijnde ijder na gissing veertig, of vijftig treden in 't vierkant, en aan deze zelve regterzijde nog een poort, door welke men naar het strand toegaat, na zeker hoofd, waarop een steene Speelhuis voor hem gemaakt, en de plaats is, daar zijn vaartuig legt...."

Bij de nadering der Engelschen in 1801 werd het tot verdedigingswerkje ingericht, hetgeen oorspronkelijk de bestemming niet was.

Het is thans eenigszins vervallen, en wordt door den golfslag ondermijnd. Bezijden het paleis ligt de ruïne van een klein vierkant fortje, dat van binnen met zand is opgevuld en van buiten met gras is begroeid. Het lijkt nu veel op een heuveltop, temeer omdat er een uitzichtkoepel op is geplaatst. Hoewel slechts de fundamenten van enkele gebouwtjes op de binnenplaats te zien zijn, nemen de toegangstrap en de kruitkamer met tongewelf toch allen twijfel weg aan de vroegere bestemming der ruïne, die nu tot zulk een vreedzaam doel wordt gebezigd.

Volgens het Rapport uitgebracht door de Commissie Vaillant-Verhuell-Gravestein in 1791 [1]), waarvan een afschrift berust bij 's Lands Archief, maakten destijds de forten Oranje en Voorburg de eenige defensiewerken van de hoofdstad der Molukken uit. [2]) Voorburg moet dus de naam van een fortje zijn geweest, dat belangrijk genoeg was om vermeld te worden en waarvan de ligging met deze ruïne vrijwel overeenkomt. Daarenboven blijkt genoegzaam, dat het opgericht was met tweeledig doel, n.l. om des sultans betrekkingen nauwlettend gade te slaan, zoowel met het binnenland als met het buitenland. Dit was ook op Tidore het geval met het fortje Tsjobbe, niet ver van het sultansverblijf, waarin z.g. ter meerdere staatsie een Hollandsche lijfwacht was ingekwartierd, die echter in waarheid de opdracht had een oogje in het zeil te houden.

Eenige jaren later echter, in „de Memorie van de Staat en Defencie van het gouvernement Ternaten toen hetzelfde door den Engelschen Collonel Daniel Burr en kapitein George Astle is opgeëischt geworden" enz., opgesteld door J. W. Cranssen, 50sten gouverneur van Ternate (1799-1801), wordt van het fortje Voorburg niet meer gesproken! Instede daarvan wordt o. a. gesproken van het fortje Santosa en het

[1]) De Commissie bestond uit den kapitein-ter-zee Jan Olphert Vaillant, Christiaan Anthony Verhuell en Johannes Frederik Levinus Gravestein „luitenant kolonel over de militie van den Nederlandsche staat" en had opdracht tot „een exacte opneem van het militaire wezen, artillerie, zeemagt en fortificatien in den Indien". Zij arriveerde in 1791 met twee oorlogsschepen te Amboina.

[2]) Valentijn spreekt slechts van het „houten wambais" Nassau, ook een klein bolwerkje, dat echter in zijn tijd reeds verdwenen was. Van andere verdedigingswerken ter hoofdplaats Ternate, behalve het fort Oranje, wordt niet gerept.

fortje „'s Konings Zeehoofd," die beiden het sein tot de actie van tegenweer gaven. Tusschen 1791 en 1799 moet dit fortje Voorburg dus plotseling verdwenen zijn, of beter gezegd deze naam. Het komt ons niet waarschijnlijk voor, dat het bolwerkje zou geslecht zijn, in die benarde tijden, waarin deze werken zoo noodig waren. Mogelijk als gevolg van een advies der genoemde Commissie zal het gerestaureerd en verbouwd zijn geworden en daarna herdoopt in Santosa, naar de bron met beekje die zich bezijden het fortje bevinden. Naamsverandering van verdedigingswerken kwamen niet zelden voor, en wij houden deze ruïne dan ook voor de overblijfselen van het fortje Santosa. [1])

De ruïne van een ander sultansverblijf met een aantal sultansgraven, een soort gevangenis en een kalkbranderij, bevindt zich op eenigen afstand van het museumterrein. Een hoofdpoort met een vervallen, ingestort wachtvertrek, overdekt met woekerplanten, is het weinige dat nog over is gebleven van de „kedaton kastoerian of kebon kastoerie", „een thuyn van vermaak" in 1692, zooals Valentijn ons verhaalt.

Uit het bovenstaande moge blijken, dat het Museum Kedaton inderdaad veel interessante zaken van sultanaat en Compagnie bevat en als zoodanig zelfs de overige musea in de Buitengewesten naar de kroon steekt.

Wij willen hopen voor het Museum Kedaton, dat de tegenwoordige toestand, schoon ook niet verblijdend, moge bestendigd blijven; zoo onverhoopt, als gevolg van het herstel van het sultanaat, het museumgebouw ontruimd en de verzameling uit haar verband zal worden gerukt, dat de niet aan de sultans behoorende voorwerpen aan het Bataviaasch Genootschap ter bewaring worden gegeven. In de historische Afdeeling aldaar zouden zij zeer zeker een goed figuur slaan en een groote aanwinst vormen.

Weltevreden, Januari 1923.

---

[1]) Wordt in den volksmond Kota Naka genoemd.

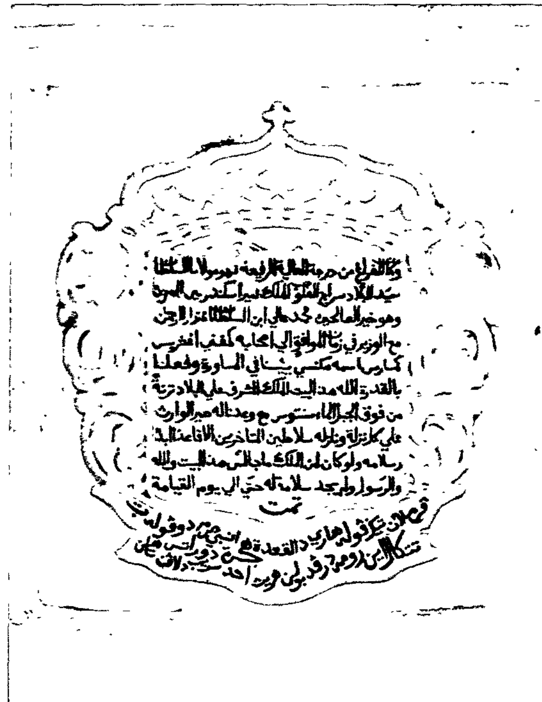
No. 1. Het museum Kedaton (voormalige Sultanswoning).

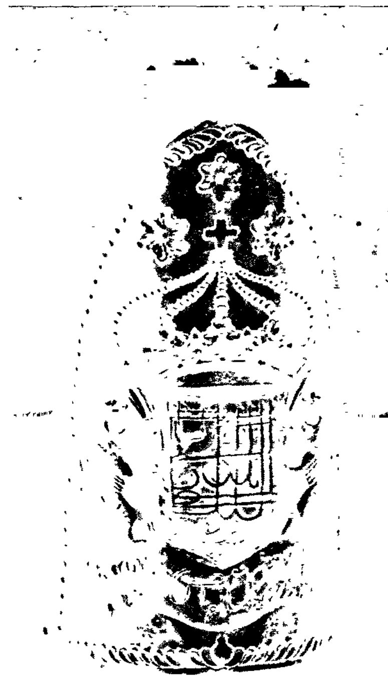
No. 2. Oude kanonnen voor het museum.

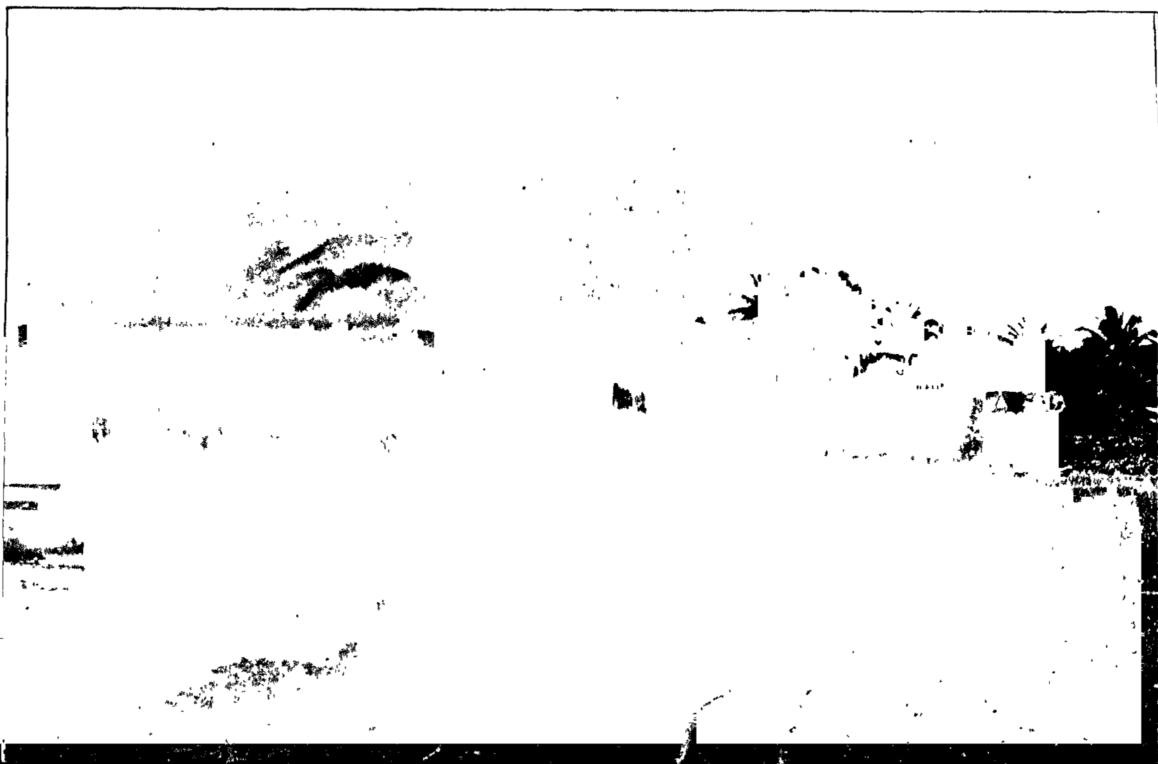
No. 3. Bronzen klok van 1721.

No. 4. Inscriptie boven den hoofdingang van het museum.

No. 5. Staatsie hoofddeksel.

No. 6. Voormalig speelhuisje des Sultans, later fortje „Konings Zeehoofd".

No. 7. Ruïne van het fortje Santosa met uitzicht koepel.

A. Bij den ingang en onder het voorbalkon:

1. Kanon met het opschrift Pieter Seest, Anno 1756. W. 1821 en het wapen van Amsterdam en de volgende initialen: A(msterdam). V(ereenigde). O(ost-indische). C(ompagnie).
Afkomstig van het fortje 's Konings Zeehoofd.

2. Als No. 1 zonder opschrift.
Afkomst zie boven.

3. Als No. 1 met het opschrift P. Seest, Anno 1779 en het wapen van Amsterdam met de initialen A. V. O. C.
Afkomst zie boven.

4. Als No. 1 zonder opschrift.
Afkomst zie boven.

5. Als No. 1 zonder opschrift.
Afkomst zie boven.

6. Als No. 1 met het volgende opschrift:
El M(uij) Ill(ustr)e S(en)or Don Caspar d(e)la Torre Gentil Hom(br)e de la R(ea)l Camara Brig(ad)ier de los R(eal)es Exercitos. Gov(ernad) ory Cap(ita)n Generaal dellas Isl(a)s Philip(inas) y Precid(en)te de le R(eal)i Audiencia E chancelleria yd, hetgeen vertaald als volgt luidt:
De Zeer Doorluchtige Heer Don Gaspar de la Torre, Koninklijk Kamerheer Generaal van het Koninklijke leger, Gouverneur-Generaal der Philippijnsche eilanden, Voorzitter van het Koninklijk Gerechtshof en de Koninklijke Kanselarij.
Vermoedelijk van Spaansche afkomst.
Gaspar de la Torre was Gouverneur-Generaal der Philippijnen van 1739 tot 1745. Medeeling van Dr. Neyens.
Stond in het fortje 's Konings Zeehoofd.

7. Merkpaal van Coromandelsteen met de initialen N(ederlandsche). V(ereenigde). O(ost-indische). C(ompagnie).
Afkomstig van de verlaten kampong Lodji op het eiland Groot-Obi, waar hij aangetroffen werd bezijden de ruïne van het blokhuis Den Briel, aan het strand.

8. Mortier met het opschrift J. J. 25.
Afkomst onbekend.

B. *De Groote Zaal.*

9. Kleeding van een tamboer der 60 soldaten, genaamd baro-baro. Op de sjako staat: Al Moluk Boeldaan? Ternate. Deze soldaten openden den stoet als de sultan een brief van den Gouverneur-Generaal ten residentiehuize deed afhalen.

10. Koperen pot, waarin op den tienden van de maand Moeharram (Asjoera) gekookte rijst naar de missigit werd gebracht.
Chineesch maaksel.

11. Kist, waarin de kleeding der danseressen z.g. „lego-lego" werd bewaard.

12. Trompetten, welke hebben gediend om den sultan eer te bewijzen tijdens de Vastenmaand. Zij werden o.a. geblazen als de sultan zich ten 9 ure des avonds naar de missigit begaf, om deel te nemen aan den salat-al-Tarawich, hetgeen elken dag geschiedde.

13. Trom, behoorende bij No. 12.

14. Uniform van een oppas garnatie (zonder het hoofddeksel).
Wanneer een schrijven van den Gouverneur-Generaal werd afgehaald, liepen zeven oppassers in dergelijk costuum bezijden de draagstoel.

15. Pieken, z.g. „markedjan", gebruikt door de hoofdwacht in de Pintoe Besar.

16. Zandlooper. Afkomstig van Sanana. Europeesch werk uit den Compagnie's tijd.

17. Spiegel van den voorlaatsten sultan Ilham.

18. Twee sierhelmen (tjapeo) en een borstbedekking (dada tambaga), gebruikt door de Albahadier (hellebaardiers) van des sultans lijfwacht.
Vermoedelijk van Spaansche afkomst.

19. Kleeding der z.g. „lego-lego", danseressen des sultans. Deze dansen werden bij hoog bezoek vertoond. Na de verbanning van den laatsten sultan Hadji Oesman werden deze nog vertoond tijdens het bezoek van den G. G. van Limburg Stirum (1918) en in 1921, toen er een Japansch oorlogsschip ter reede lag.

20. Muziek-instrumenten van de „dansa-dansa". Verder gamboes, afkomstig uit de kampong Kolontjoetjoe.

21. Koperen kwispedoor, van den sultan en zijne gemalin.

22. Sierhelmen der hofmuzikanten.
De groote helm was bestemd voor den violist. Den kleinen helm gebruikte de tamboer of ook wel de fluitist. Europeesch model.

23. Kleeding van de z.g. „dansa-dansa" (hofdansers).
Op den hoed werd een paradijsvogel-pluim gestoken.
Europeesch model.

24. Als No. 10.
Heeft zeer geleden door een onoordeelkundige schoonmaak.

25. Uniform van een officier van de lijfwacht, die „oppas orimahi" werd genoemd en uit 25 personen bestond. Bij feestelijke gelegenheden of openbare plechtigheden maakten zij ruim baan voor den sultan. De officiersrangen waren als volgt: majoor, kapitein, luitenant en alfaris (vaandrig) en werden door de familieleden des sultans vervuld.

26. Draagstoel (doidoisoerat), bestaande uit twee aan elkander gehechte stoelen, voorzien van een zijden tentdak met gordijnen en 5 opgezette paradijsvogels. Werd door 10 man gedragen.
Met dezen draagstoel werd een schrijven van den Gouverneur-Generaal in ontvangst genomen. Het ceremonieel van ontvangst was als volgt: Twee schrijvers namen in de draagstoelen plaats met een zilveren schaal voor den in ontvangst te nemen brief. Zij werden voorafgegaan door 40 of 60 soldaten, de z.g. baro-baro, ter weerszijden liepen 7 z.g. „oppassers garnatie" of „oppassers salaka". Daarop volgden 24 oppassers „orimahi". De stoet werd gesloten door 11 z.g. „dan-dan", die den tjikalélèhdans uitvoerden.

27. Ratel (djoré-djoré). Werd gebruikt om de droogte te bezweren en de regens aan te roepen.
In doeken gewikkeld, werd hij eerst in de Air Sentosa gedompeld, daarna in het sembajangwater van de missigit, en vervolgens op de nimbar gelegd. Gewikkeld in doeken, werd hij des avonds door de kampongs gedragen onder het uitroepen van eene zekere formule.
Ebbenhouten wapenrek, rustbank.

28. Twee lampen, uit Sanana. Zeer zeldzaam.

29. Een partij wapens, van personen die bij plechtigheden voor den sultan uit liepen.

30. Drie degens van sultansofficieren.

31. Kleeding van vijf trompetters en trommelslagers, z.g. „soeisiboko".

32. Bronzen lilla met het opschrift: Z(eeland) V. O. C. M(iddelburg) 21383/4 en deze inscriptie:
„Alfiris Kamaloedin oesihoehira oespera Kolano raange osivang maidja masoenanga osibodi kodiho oespera tambaga rimoi osipoesaka toma Kolano adanja. Ena maidja gulden njagi tofkange." Vertaald luidt zij als volgt:
„De alfiris Kamaloedin deed drie kanonnen des sultans verloren gaan, hij betaalde de waarde slechts voor de helft terug, en bood den sultan dit koperen kanon, waarvan de waarde 80 gulden is, als poesaka aan".

33. Twee vlaggen, vroeger in het bezit van den sengadji van Ngofakiaha (eiland Makian). Afkomstig van Mekka. In het midden de geloofsbekentenis: Wa Allahi illah, Mohamad rasoel Allah. In de vier hoeken de namen der kalieven Aboe Bakar, Oesman en Ali.

34. Muziekinstrument, genaamd bentorp en gebruikt door de soeisiboko.

35. Bronzen lilla met het merk: V. O. C. E(nkhuizen).

36. Eenige degens, vroeger gebruikt door de sultans-officieren.

37. Degens genaamd oespada, gedragen door sultans-ambtenaren.

38. Sabel van den officier, die den sultan des Vrijdags naar de moskee geleidde.

39. Pieken, vroeger gebruikt door de modins bij godsdienstige plechtigheden.

40. Wapen-uitrustingen, helmen en borstkurassen.
Spaansche of Portugeesche afkomst.

41. Draagstoel des sultans, waarin hij naar de moskee werd gebracht.

42. Kast, waarin de soldaten-uitrustingen werden bewaard.

43. Vlag, werd op feestdagen met andere sieraden naar de moskee gedragen.

44. Uniform van een Albahadier (hellebaardier).

45. Zwaard, klewangmodel met de inscriptie 1760 en de letter W.

46. Waterkan des sultans. Chineesch porselein. De stop, die er niet bij hoorde, wordt er sedert onheugelijke tijden toch bij gebruikt.

47. Kleedij van den eersten sengadji in rang, der Tobaro's (district Iboe, Halmaheira). De staf is het teeken, dat hij den sultan als zoodanig vervangt in zijn kampongs.

48. Waterkan des sultans.

49. Staf van den laatsten sultan van Loloda.

50. Twee zwaarden, vroeger gebruikt voor het beëedigen van Alfoeren en het onthoofden van misdadigers.

51. Staf, gebruikt bij godsdienstige plechtigheden bij de Nieuwejaars-viering.

52. Staatsiekleedij van den hoofdgeestelijke van de missigit bij godsdienstige plechtigheden. De helm is van Spaansche afkomst.

53. Stormkappen der „Albahadiers" met borstbedekking.

54. Uniform der sultans-fluitisten.

55. Muziekinstrument genaamd bakarbakar, gebruikt aan de „Pintoe besar."

56. Kist met costumes der „dansa-dansa."

57. Uniform van een hoornblazer der z.g. „baro-baro"

58. Compagnie's kist met rijk bewerkt koperbeslag. Europeesch maaksel.

59. Groote ronde tafel (midden der zaal) style Empire, waarvan het blad met een middellijn van 1,76 M. uit één stuk bestaat.

60. Groote pendule met glazen stolp. Geschenk van den Gouverneur-Generaal Baron van der Capellen aan sultan Mohamad Djain.
Het uurwerk staat stil.

61. Vitrine met opgezette vogels van Waigeo.

62. Als boven.

C. *Het rechter-zijvertrek.*

63. Kist van linggoa-hout, met koperbeslag.

64. Ledikant van linggoa-hout, voor den sultan vervaardigd, genaamd Kantil Poedji. Het werd ook gebezigd om het lijk van den overleden sultan grafwaarts te dragen. Verder hoort er nog bij een te Mekka gekocht kleedje om te sembajangen en een groot kleed, waarmede de stoel des sultans in de missigit werd bedekt.

65. Staatsiegewaden des sultans als hij in de moskee ging bidden, bestaande uit een onderkleed en een bovenkleed, gebruikt door grootvader en vader van den verbannen vorst.

66. Stoel des sultans, waarin hij naar officieele feesten werd gedragen, door 6 personen.

67. Oude rottanstoel door de sultans als heilig beschouwd. Bij ziekte werd hierin genezing afgesmeekt.

68. Staatsie-zonnescherm, gebruikt bij groote plechtigheden, de z.g. pajong Keradjaän. De sultans van Ternate hadden recht op vier van dergelijke schermen.

69. Staatsie-zonnescherm des verbannen sultans, welke zijn waardigheid kenbaar maakte. Aan de binnenzijde fraai beschilderd.

70. Twee houten stoelen, twee knaapjes en twee spuwbakken-standaardjes, gebruikt bij bezoeken van den resident aan den sultan.

71. Z.g. scheer- of koningsstoel, uit den Compagnie's tijd.
Europeesch maaksel.

72. Oude kristallen schaal.

73. Schrijfstoel van den secretaris van het sultanaat.

74. Kist, waarin de contracten met het Gouvernement werden bewaard.

75. Tafeltje, behoorende bij No. 74.

76. Chineesche vaas, waarvan de hoofden der menschelijke figuren zijn verminkt.

77. Koperen kaarsenkroon, uit den Compagnie's tijd.

78. Een verzameling oud porselein en aardewerk.

D. *Het linkerzij-vertrek of z.g. „Zilverkamer".*

(In vitrine No. 1).

79. Acht zilveren presenteerbladen, z.g. „soesaha", die de sultan gebruikte als hij een sedekah aan zijn ambtenaren gaf in de missigit, bij de Garebeg Mauloed en in de Poeasa-maand.

80. Tien zilveren kandelaars. Deze werden gebruikt door tien modins om den sultan naar de moskee voor te lichten bij plechtige gelegenheden.
Bij feestelijkheden stonden ter weerszijden des sultans vijf vrouwen met deze kandelaars.
Van zilveren kandelaars is reeds sprake bij Valentijn, mogelijk dezelfde. (Oud en Nieuw-Oost Indiën, Dl. I blz. 364).

81. Twee zilveren hanglampen van inheemsch maaksel, z.g. pelitta lampen, een voor zeven en een voor vijf lichten.
Bij godsdienstplechtigheden werden zij naar de missigit gebracht en bleven daar dan drie dagen hangen.

82. Als boven, maar voor twintig lichten. Gebruik als boven.

83. Zilveren sirih-doos, met bijbehooren.
De sultan gebruikte deze doos op feestdagen om er honderd gulden voor de armen in te bewaren.

84. Vier zilveren zonneschermknoppen voor groot-ceremonieel.

85. Drie zilveren spijskommen, welke werden gebruikt bij besnijdenisfeesten, huwelijken van vorstentelgen, en de drie eerste regeeringsdagen van elken nieuw opgetreden sultan.

86. Zilveren vruchtenschaal, de voet in den vorm van een aardglobe.
Gebruik als boven.

87. Twee hoofddeksels voor lego-lego-danseressen. Rood laken afgezet met groene stof en bezet met zilveren bloemen.

88. Twaalf buikbanden voor dezelfde als onder No. 87.

89. Acht zilveren plaatjes als boven.

90. Twaalf zilveren borstplaatjes, als boven.

91. Twaalf zilveren kettingen, als boven.

92. Vierentwintig zilveren polsbanden, als boven.

93. Twaalf zilveren nagels, als boven.

94. Twaalf zilveren kokertjes voor de hoofddeksels, waarin langgesteelde bloemen werden geplaatst. Als boven.

95. Vierentwintig ronde belletjes voor de „dansa-dansa".

96. Honderd vijfenvijftig zilveren knoopen.

97. Ebbenhouten fluit met zilverbeslag.

(In vitrine No. 2).

98. Groote zilveren kan voor plechtigheden, in de maand Mauloed en bij den dood eens sultans gebruikt.

99. Twee kleine zilveren kannen, gebruik als boven.

100. Groote zilveren waterkan met langen hals, om water naar de sultansgraven te brengen.

101. Kleinere id., voor het baden. Zeer fraai exemplaar.

102. Als boven, maar met korten hals.

103. Twee zilveren presenteerbladen met gebloemden rand.

104. Groote zilveren waterbokaal.

105. Ovale zilveren waschbak.

106. Twee zilveren waschkommen, gebruikt bij bevallingen.

107. Zilveren borden gebruikt om onder de pooten van het doodsbed der sultans te leggen.

108. Vier kleinere borden. Bij den dood van een sultan werd op deze borden sirih gepresenteerd aan de condoleance-commissie van Tidore, 9 dagen achtereen.

109. Drie kleine zilveren borden.

110. Zilveren kommen.

111. Zilveren presenteerblad, achthoekig.

112. Zilveren waterkan met drie kraantjes en op drie pootjes, gekocht door sultan Alaoeddin.

113. Twee zilveren hangers voor wierook.

114. Zilveren versiersels voor het bruidsbed. (vlinders, vogels, zeespinnen e.d.)

(In vitrine 3.)

115. Twee zilveren presenteerbladen.

116. Een zilveren wierookvat.

117. Een zilveren haan en hen.

118. Zes zilveren poederdoosjes.

119. Twee zilveren kwispedoors.

120. Zilveren kaarsenschaartjes.

121. Een zilveren waterbakje.

122. Een zilveren reukwater-flacon.

123. Zilveren staven, gebruikt op feestdagen door de chatibs.

124. Zilveren presenteerschaal voor pinang.

125. Een zilveren wierookpot.

(In vitrine No. 4).

126. Etui met zilveren koffiestel. Europeesch werk.

127. Etui met zilveren theestel. Als boven.

128. Etui met tafelzilver. Als boven.

129. Etui met zilveren servies. Als boven.

(In vitrine No. 5).

130. Etui, waarin sabel met verguld handvat en scheede met bijbehoorenden gordel en vergulde gespen. Op het lemmet de naam van den fabrikant Malherbe de Goffontaine à Liège. Afbeeldingen van Mars en Minerva op den gordel. Geschenk van het Gouvernement voor den bijstand van het sultanaat tijdens den Java-oorlog met 500 man.
Werd gebruikt bij de verheffing van een dano tot majoor.

131. Vergulde waterkaraf. Zeer fraai exemplaar.
Een der erfstukken van het rijk, waaraan legendarische verhalen verbonden zijn.

132. Verguld zilveren waterbakje in den vorm van een fregat met kanonnen. Erfstuk, zie boven. Hollandsch werk. Valentijn spreekt van een dergelijk zilveren scheepje, dat destijds aan de zoldering hing. (Oud en Nieuw-Oost-Indien Dl. I. blz. 364).

133. Zilveren helm. Spaansch model.

144. Verguld zilveren wierookdoos met deksel.

135. Twee zilveren sloffen, werden voor den sultan uitgedragen als hij naar de missigit ging.

136. Zilveren karwats.

137. Bidsnoer van roode kralen met gouden sluitstuk. Afkomstig van Mekka.

138. Staatsiedegen met verguld zilveren handvat en lederen scheede met zilveren beslag. Gesp van schildpad.

139. Zilveren staf met vergulden knop en twee vergulde kwasten.
Waardigheidsteeken van den sultan.

140. Verguld zilveren helm van Spaansche afkomst, versierd met een vogelfiguur.

141. Veertien puntige hoofddeksels met zilveren platen, waarop een inscriptie, het Nederlandsche wapen, en franje-achtige versiering van oranje kleur. De eigen-

aardige vorm herinnert aan de uniformmutsen van het befaamde regiment der lange kerels van Frederik den Groote. De oppassers, die het „voorrecht" hadden met deze hoofdbedekking te pronken, heetten „oepas garnati salaha" en waren 14 in getal. De andere oppassers, minder bevoorrecht, droegen spits toeloopende hoofddeksels van schildpad en waren 26 in getal. Zij heetten „oepas garnati ahi". Beide hoofdtooisels werden gebruikt bij groot-ceremonieel, b.v. als de sultan in staatsie naar de moskee ging, bij de Vasten.
De inscriptie lezen wij als volgt (onder de kroon) „Al: Moluk Boeldan? Ternate" en „empat belas garnati". In den band onderaan de muts: „empat periar (?) hari boelan Rabi oel Achir bilangan Islam tahon sanat daëmin (?) 1622 aljamir (?) ilahad". Verder nog tot slot: „boeatan Ternate".
Volgens de overlevering zouden deze mutsen een geschenk zijn geweest van gouverneur Anthony van Voorst (1662-1667) aan sultan Amsterdam, toen zijn dochter Boki (d.i. prinses, Valentijn maakt er „bokje" van) Mariam naar dezen gouverneur werd genoemd.
Behalve dat hiervan niets bekend is, komt er nog bij, dat Ketjil Sibori Amsterdam, negende Sultan van Ternate eerst in 1675 aan het bewind kwam, dus acht jaar na de bestuursperiode van Van Voorst.
Heeft men wellicht sultan en gouverneur met elkander verward, toch is de gedachte aan een geschenk het meest rationeel! Welke gouverneur echter de schenker is geweest, valt moeielijk te zeggen, daar sultan Amsterdam (zoo hij het zijn mocht) tijdens zijn langdurig bewind (vijftien jaren) zeven landvoogden der Compagnie heeft zien komen en gaan.

142. Twee zilveren trompetten.
(Zie Valentijn, Oud en Nieuw-Oost-Indien, Dl I. blz. 364.)

143. Etui met dubbelloops-vuursteengeweer en bijbehooren.
Geschenk van den Gouverneur-Generaal Baron van der Capellen.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
New Delhi